

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

127. ÉVFOLYAM 2011. 4. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MONOK ISTVÁN *főszerkesztő* ÁCS PÁL *társzerkesztő*
SLÍZ MARIANN *szerkesztő*
BOKA LÁSZLÓ BUDA ATTILA
CSÁSZTVAY TÜNDE FARKAS GÁBOR FARKAS
KULCSÁR PÉTER MADAS EDIT
NAGY LÁSZLÓ ROZSONDAI MARIANNE
P. VÁSÁRHELYI JUDIT

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
Telefonközpont: 279-2760
Internet címünk: <http://www.epa.oszk.hu>
(Keresés: Magyar Könyvszemle)
Elektronikus levélcímünk: mksz@oszk.hu

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest, Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, a kézbesítőknél; e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440; További információ: 06-80-444-444. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesbolt*-ban (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Egyetem tér 5.). **Külföldön terjeszti** a *Batthyány Kultur-Press* Kft. (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6., tel./fax: 201-8891).

Előfizetési díj 2011-től egy évre 2400 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg alatt vagy után). A Tanulmányok rovatba szánt kézírathoz fél oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 30 példány) a szerkesztőséghez a szerzői korrektúrával együtt visszaküldendő *Adatlap*on rendelkezhető meg az ott olvasható tájékoztatás szerint.

TARTALOM

<i>Lázs Sándor</i> : Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban	425
<i>Kertész Balázs</i> : Albert királyról és Szent Kálmán magyarországi tiszteletéről	445
<i>Granasztói Olga</i> : Adalékok a francia könyv európai terjesztési hálózatának feltárásához I.	466
<i>Farkas Judit Antónia</i> : A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) II.	483

KÖZLEMÉNYEK

<i>Gömöri György</i> : Ismeretlen Szenczi Molnár-vers és más magyar vonatkozások Johannes Textor <i>Sylloge variorum aenigmatum</i> című művében	498
--	-----

BIBLIOGRÁFIA

<i>Hegyközi Ilona–Kollár Mária</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2010-ben	502
--	-----

FIGYELŐ

<i>Zvara Edina</i> : Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégibb folyamatosan működő nyomdánkról. 450 éves a Debreceni Nyomda. Debrecen, Kölcsey Központ, 2011. május 16.	520
<i>Zvara Edina</i> : Melius Juhász Péter műveinek facsimile kiadása	523
<i>Nemes Erzsébet</i> : A Holnap Kiadó könyvillusztrátorokkal foglalkozó sorozatáról	526

SZEMLE

Jury, David: Mi a tipográfia? Bp. 2007. (<i>Buda Attila</i>)	529
Tanner, Marcus: The Raven King. Matthias Corvinus and the Fate of his Lost Library. New Haven and London, 2008. (<i>Zsupán Edina</i>)	531
Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740. Sajtó alá rendezte Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi. Bp. 2009; Magyarországi magánkönyvtárak V. 1643–1750. Sajtó alá rendezte Czeglédi László, Kruppa Tamás, Monok István. Bp. 2010. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/4–5/ (<i>Stohl Róbert</i>)	536
Studia Bibliographica Posoniensia 2010. Szerk.: Miriam PORIEZOVÁ. Bratislava, 2010. (<i>Kovács Eszter</i>)	537
Kiadói és nyomdászjelvények. Szakirodalmi szöveggyűjtemény II. Szerk.: Simon Melinda. Szeged, 2010. /Habent sua fata libelli VI./ (<i>Stohl Róbert</i>)	540
„Margarita poetica”. A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Antológia. Összeállította Ekler Péter. Bp. 2011. /Nemzeti Téka/ (<i>Kertész Balázné</i>)	541

Ára: 600 Ft

SOMMAIRE

<i>Lázs, Sándor</i> : La langue latine et la langue maternelle dans la littérature de codex hongroise	425
<i>Kertész, Balázs</i> : Au sujet du roi Albert et du culte de Hongrie de Saint Coloman	445
<i>Granasztói, Olga</i> : Contributions à la reconstruction des réseaux de distribution européens du livre français I.	466
<i>Farkas, Judit Antónia</i> : L'histoire de la Société Bibliophile Hongroise (1920–1949) II.	483

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Gömöri, György</i> : Poésie inconnue de Albert Molnár Szenczi et d'autres rapports hongrois dans l'ouvrage 'Sylloge Variorum Aenigmatum' de Johannes Textor	498
--	-----

BIBLIOGRAPHIE

<i>Hegyközi, Ilona–Kollár, Mária</i> : La littérature spéciale hongroise de l'histoire de l'imprimerie du livre, de la presse et des bibliothèques en 2010.	502
--	-----

CHRONIQUE

<i>Zvara, Edina</i> : Symposium jubilaire d'histoire de livre et de presse au sujet de notre imprimerie la plus ancienne, d'activité continue. L'Imprimerie de Debrecen fête ses 450 ans. Debrecen, Centre Kölcsey, le 16 mai 2011.	520
<i>Zvara, Edina</i> : Les éditions fac-similé des oeuvres de Péter Juhász Melius	523
<i>Nemes, Erzsébet</i> : De la série des Éditions Holnap s'occupant des illustrateurs de livre	526

REVUE

Jury, David: Qu'est-ce que la typographie? Bp. 2007. (<i>Buda, Attila</i>)	529
Tanner, Marcus: The Raven King. Matthias Corvinus and the Fate of his Lost Library. New Haven and London, 2008. (<i>Zsupán, Edina</i>)	531
Bibliothèques privées de Hongrie. IV. 1552–1740. Publié par Rita Bajáki, Hajnalka Bujdosó, István Monok, Noémi Viskolcz. Bp. 2009. – Bibliothèques privées de Hongrie. V. 1643–1750. Publié par László Czeglédi, Tamás Kruppa, István Monok. Bp. 2010. (<i>Stohl, Róbert</i>)	536
Studia Bibliographica Posoniensia 2010. Sous la réd. de Miriam Poriezová. Bratislava, 2010. (<i>Kovács, Eszter</i>)	537
Marques typographiques et d'éditeurs. Choix de textes de la littérature spéciale. Vol. II: Sous la réd. de Melinda Simon. Szeged, 2010. (<i>Stohl, Róbert</i>)	540
„Margarita poetica”. Les lectures de la culture humaniste de base dans le bassin des Carpathes jusqu'en 1526. Anthologie. Réd. Péter Ekler. Bp. 2011. (<i>Mme Balázs Kertész</i>)	541

LÁZS SÁNDOR

Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban

Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához

A magyar szavak és mondatok a középkori latin kéziratokban és nyomtatványokban mindig nagy érdeklődést váltanak ki. Sokkal kisebb figyelem vetődik a késő középkori magyar nyelvű kódexekben és nyomtatványokban lévő latin szavakra és mondatokra, jóllehet vizsgálatuk megvilágítja a két szöveg egymáshoz, valamint a könyv használójának a két nyelvhez való viszonyát. Ugyanígy érdekes az, hogy miként befolyásolták ezek a latin mondatok a magyar szövegek előadását, a felolvasott prédikációkba beékelődött idézetek miként hatottak a hallgatóságra, vagy miképpen énekeltek himnusokat vagy éppen a Szent László-éneket váltakozó latin–magyar strófákkal.

Ez a tanulmány a 15. és 16. század fordulójáról származó magyar nyelvű – egykor egyházi és világi használatban lévő – kódexeket és néhány, a mohácsi vész után megjelent nyomtatványt tekint át.¹ Az elemzendő szövegek mindegyike – mint ebben a korszakban a legtöbb magyar nyelvű irodalmi alkotás – latinból készült fordítás, vagy legalábbis latin művek alapján készült kompiláció. A vizsgálat tárgya a bennük található, az eredetiből származó hosszabb-rövidebb latin nyelvű citátum, azaz lemma. Ezen a kifejezésen, akárcsak a matematikában, ez esetben is olyan tételt kell értenünk, amelyet más tételek bizonyítása során használnak föl: itt a latin a tételmondat, s a magyar szöveg helyességének igazolására szolgál. A kérdés minden esetben az, hogy mennyire függ az eredeti latin szövegtől a magyar, illetőleg az adott helyen melyik nyelvű szöveg élvez primátust, milyen szerepe van a lemmának a szövegben. A kérdésfeltevés alapján tehát a dolgozat nem foglalkozik magyar nyelvű kódexek hosszabb, önálló latin szövegeivel,² és figyelmen kívül hagyja a nem egymás mellett lévő eredetit és fordítását, még akkor is, ha azokat ugyanaz a kéz jegyezte le.³

¹ Német kéziratokat vizsgál Niegel F. PALMER *Zum Nebeneinander von Volkssprache und Latein in spätmittelalterlichen Texten* című dolgozatában. In: *Literatur und Laienbildung in Spätmittelalter und in der Reformationszeit: Symposion Wolfenbüttel 1981*. Hrsg.: Ludger GRENZMANN, Karl STACKMANN. Stuttgart, 1984. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 579–603.

² Példának okáért a Winkler-kódex imái, himnusai és Margit-officiuma.

³ Ilyen a Pozsonyi Kódex egyik imája, az „O nuda humanitas” kezdetű (23r:17–23v:1), amelynek magyar fordítása pár levéllel korábban megtalálható a kéziratban (14r:17–14v:5).

Latin idézetek (lemmák) a magyar kódexekben

Az első vizsgálandó kézirat – és nemcsak az időrend, hanem a latin idézetek jellege miatt is – a Birk-kódex. Jóllehet Váci Pál domonkos szerzetes Ágoston-regula-fordításának pizskozatában paragrafusjelekkel tagolta a szöveget, több helyen rövid latin szavakat toldott be, nyilvánvalóan emlékeztetőül, hogy könnyebben igazodjon el kéziratában, s a latinban se tévedjen el. A citátumok rövidek – „Alia quippe qvaecumque iniquitas” (1a:31), „Et quid prodest dispergendo” (1a:35), „Omnes ergo” (1a:37), „Nec illa” (2a:18)⁴ – és általában ott állnak, ahol a latin regulaszövegben paragrafusjelek vannak.⁵ A betoldások tisztán technikai jellegűek, a két szöveg egymáshoz való viszonyáról nem árulnak el többet, mint azt, hogy a forrás latin nyelvű volt. A fordítást segítő metódust Váci Pál tanulmányai során sajátíthatta el.⁶ A módszer késő antik technikai megoldás volt: az alárendelt szövegbe – itt a magyarba – a fölérendeltre utaló szavak kerültek, hogy megkönnyítsék a fordító munkáját.⁷ A vélekedést, hogy a latin szavak csupán a fordítás könnyítését szolgálták, erősíti az is, hogy a fordító nem különíti el a citátumokat más írástípussal – a magyar és az idegen szöveg is erősen kurzív bastarda –, csupán aláhúzza a latin szavakat, hogy könnyebben találja meg őket kéziratában. Az emlékeztetők feltételezhetően nem maradtak bent az Ágoston-regula tisztázatában, hiszen a kódexet ünnepélyes előadásra szánták, a latin lemmák viszont zavarták volna a recitáló felolvasót.

Az előbbihez hasonlóan látszanak, de valójában egészen más feladatot töltenek be a Jordánszky-kódex bibliafordításában található lemmák. A magyar nyelvű evangéliumok előtt nemcsak a megszokott latin nyelvű címközlés áll, mint amilyeneket az ószövetségi könyvek, például a Bírák könyve élén (Incipit Liber Iudicum, qui ebrayce Soffthym dicitur) látunk, hanem az „Incipit ewangelium secundum Marcum” után az evangélium első két verse következik latinul. Ugyanezt az eljárást találjuk Máté és János evangéliuma előtt, de az előbbinél már magyar nyelven, az utóbbinál pedig a címközlés teljességgel elmarad. Akárcsak a rubrummal írt címközléseké, a pár versnyi latin idézet funkciója is elsősorban a szövegazonosítás. Úgy látszik, a scriptor nem tudta következetesen végigvinni elképzelését: a címek hol latinul, hol magyarul vannak, a bevezető lemmákról pedig rendre megfeledkezett; talán mintapéldánya, esetleg mintapéldányainak különfélesége zavarta meg.

Látszólag zavar van a kézirat elején is. A scriptor tervszerűtlenségére vagy éppen tervének meghiúsulására mégsem jó példa a kódex első két levele. Itt leírja a Ge-

⁴ A lemmákban a kurzívval szedett betűk a rövidítések feloldását jelölik; a későbbiekben is így járok el.

⁵ LÁZS Sándor: *A Birk-kódex keletkezése: Alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban.* = Irodalomtörténeti Közlemények (110.) 2006. 337–356, 339 sk.

⁶ A fordítás módjáról: Nikolaus HENKEL: *Deutsche Übersetzungen lateinischer Schultexte: Ihre Verbreitung und Funktion im Mittelalter und in der früheren Neuzeit.* München, Artemis, 1988.

⁷ Galenus és Origenes szövegeiben található erre az eljárásra példa. Vö. Louis HOLTZ: *La typologie des manuscrits grammaticaux latins.* = Revue d’Histoire des Textes (7.) 1977. 247–269, 259.

nesis első részét a 28. vers végéig, majd ugrik: a 29–30-at és az azt követő utolsó vers elejét kihagyva a 31. vers befejező mondatával lezárja a teremtés hatodik napjának történetét (*Et factum [est] vespere et mane dies sextus*).⁸ Ezzel párhuzamosan következik a magyar fordítás, amely teljes: nem hiányzik belőle az említett két és fél vers. A magyar szöveg azonosításához a latin túl hosszú, felesleges volna lemásolnia. A kihagyásból viszont kitűnik, a scriptor ez alkalommal a teremtéstörténet elmondását, kerek lezárását tartotta fontosnak, és persze azt, amire a latin szöveg hosszúsága miatt küllemében nem utal: az eredeti itt nem a magyar szöveg; az csak másodlagos a Vulgátához képest. Felvetődhetne, hogy az igazi terv egy bilingvis redakció lett volna, de éppen a kihagyás igazít el, hogy a szerző célja csupán az üdvtörténet első hat napjának a szent nyelven való közlése volt. A részlet latin nyelvű bemutatása csupán azért okoz tanácstalanságot, mert nem ismerjük a kódex valódi címzettjeit. Csak annyit gyanítunk, hogy a kézirat használói a mai Margitszigeten lévő Boldogasszony kolostor domonkos apácái voltak, s később a kódex oda kerülhetett, ahol a nővérek más könyvei is voltak.

A Jordánszky-kódex rövid latin idézeteinek, a bibliai könyvek élén álló lemmák-nak az volt a feladatuk, hogy az azonosítást, az eredeti kikeresését tegyék lehetővé. Hogy mennyire így van ez, azt a János-evangélium részlete (135v) bizonyítja: a másoló nem idézte az imakönyvekből ismert szokásos hosszban (1,1–14; a prológus), hanem csak a harmadik versig.⁹

Az anyanyelvű prédikációk bevezető formulájában található lemmák részben szövegazonosító funkciót töltek be, részben a fordítást segítették. A magyar nyelvű kódexekben lévő szentbeszédeket – ezeket nem elmondásra, hanem olvasásra szánták – a címközlés után latin nyelvű szentírási idézet, thema vezette be, amelyet azonnal követett a fordítás. Ez a módszer bevett gyakorlat volt egész Európában a lejegyzett népnyelvű prédikációknál.¹⁰ Magyarországon is kialakult a sermók elején álló bibliai idézetek magyarra fordításának többé-kevésbé állandó formulája,¹¹ a szóbeliségben kiforrott gyakorlat példái azonban csak a 16. század elejéről maradtak ránk. A formulát – mivel a népnyelv, legalábbis a prédikáció esetében, a latinnal egyenértékűvé vált – kódexeinkben egyre ritkábban alkalmazták.

Több kódexünkben a prédikációk élén álló latin nyelvű szentírási idézetet, a themát vagy a kézirat szövegétől eltérő betűmérettel, vagy rubrummal emelte ki a scriptor, esetleg mindkettővel, mint a Weszprémi-kódexben: „Kezdetik itt Urunk kénjáról való prédikáció, Thema, Miseremini mei, miseremini mei saltem vos amici

⁸ Nem akart újabb columnát kezdeni, a levél alján befejezte az írást.

⁹ SZABÓ Flóris: *A hóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra.* = Irodalomtörténeti Közlemények (72.) 1968. 163–167, 165.

¹⁰ PALMER: i. m. (1. jegyzet) 580.

¹¹ Tarnai Andor összegyűjtötte a latin nyelvű themával kezdődő prédikációkat könyve „A magyar ars predicandi” című fejezetének a jegyzeteiben, és feldolgozta a bevezető formulák variánsait: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon.* Bp. 1984. Akadémiai Kiadó, 257–266 és 151. jegyzet.

mei, Iob XIX. Könyörüljetök, könyörüljetök rajtam avagy csak tü, én barátim Iob XIX” (1:1–8).¹² A címközlést és a latin szentírási idézetet kék tintával, valamivel nagyobb betűmérettel írták, míg a magyar fordítást feketével, így belesimul a szövegbe.

Az eljárás scriptoronként, kolostoronként változhatott: a Cornides-kódexben a címközlés rubrum, a thema és fordítása nem különbözik a folytatástól,¹³ sőt e kódexben van olyan hely is, ahol elmarad latinul való idézése, csak a magyar marad meg (1r:1–10). Az eljárásmód különbözősége a másolt Cornides-kódex egyébként ismeretlen fordítóit is elkülöníti egymástól.¹⁴

A sajátos fordítási séma a fent felsorolt példákban a latin szöveg – legalábbis a bibliai citátum – primátusát jelzi, amelynek a magyar fordítás még alá volt vetve. Az 1500-as évek elején azonban az anyanyelvű írott szövegek (még a szentírásiak is) önállósodtak, és képesek voltak elszakadni latin nyelvű előképeiktől. Ezért aztán egyre gyakoribbá vált, hogy a latin szentírási hely idézése el is maradt (mint például jó néhány esetben a Debreceni kódex prédikációiban, vagy akár a műegésznek tekintett Könyvecseben), s a thema csak magyarul jelent meg.¹⁵

A bemutatott eljáráshoz hasonlóan látszanak a zsoltafordítások előtt álló – szintén az európai gyakorlatnak megfelelő – latin incipitek.¹⁶ A magyar nyelvű psalmusokat tartalmazó kódexekben mindenütt megtalálhatóak, csupán a Festetics- és az Apor-kódexből hiányoznak; az utóbbiban magyar nyelvű címközlések vannak. A lemmák néha egy zsoltaorsnyit tesznek ki (Bonum est confiteri domino et psalere *nomini* tuo paslmus lxxxix, Kulcsár-k. 114v:1–2; Dominus regnauit exultet terra letentur paslmus lxxxvi, Kulcsár-k. 118v:16–17), néha egyetlen szóra korlátozódnak (Bonum [XCI.] Döbrentei-k. 85r:7; *dominus* [XCVI.] Döbrentei-k. 87v:16); kivitelezésük többnyire szintén rubrummal és más betűtípussal, más betűmérettel történik, mint a szöveg többi része. Csak részben járul rájuk a szövegek azonosítása,

¹² A magyar nyelvű idézeteket a könnyebb olvashatóság kedvéért átírásban közlöm, mivel elsősorban tartalmi és nem nyelvészeti kérdésekről van szó.

¹³ Például Cornides-kódex, 30r:1-6; a mondatkezdő betűk rubrumozottak.

¹⁴ A külső jelek alapján úgy látszik, hogy a Cornides-kódex Herolt- és Paratus-prédikációit ugyanaz a szerzetes fordította, csupán Paratusnak a 166r levélen kezdődő kiskarácsonyi beszéde esetében marad el a latin thema idézése. A fordításnál használt formula azonban kisebb eltéréseket mutat: „ezeket [...] mondja” (30r:6, 36v:9) „ezeket [...] írta meg” (47v:5, 70r:22), „ezek meg vadnak írván” (60r:2, 64v:9–10), „írja” (92r:6, 112r:14, 156r:13). Más lehetett a fordítója a két Pelbárt-sermónak: azok magyar fordításában hiányoznak a latin szentírási citátumok, jóllehet az eredeti tartalmazza őket (1r, 120r).

¹⁵ „Úrnak nevébe kezdetik egy könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról és dücsöségekről. Első Capitulum. Én választalak tütöket és szerzelek tütöket, hogy elmenjetek és gyümölcsöt hozjatok, és az tü gyümölcsötök megmaradjon – ez áldott szent igék meg vadnak írván Szent János evangélistának evangéliumi könyvének tizenötöd részében.” (Könyvecse 1r:1–9). A Könyvecse szerkezetéről l. LAZS Sándor: *A Könyvecse néhány forrása és a kódex szövegének kora*. = Irodalomtörténeti Közlemények (112.) 2008. 306–318.

¹⁶ PALMER: *i. m.* (1. jegyzet) 580.

mint az a prédikációk themájának esetében volt, hiszen arra elegendő a zsoltárszámolás is, amely többnyire ott áll az incipitek mellett. A lemma feladata ebben az esetben az, hogy a zsoltárolvasó apácák, beginák fel tudják idézni a latin szöveget, amelyet a liturgiában, az imaórákon mondtak, hallottak, de nem feltétlenül értettek.

Világi asszonyok számára a lemmák nyújtottak segítséget a liturgikus cselekmények követéséhez. Erre példát a Czech-kódex öt zsoltára ad, a kéziratban az *Officium Marianum* nyári vecsernyéje található, annak a liturgikus eseménynek a zsoltárai, amelyen a világiak életformájuknak megfelelően a leginkább részt tudtak venni;¹⁷ itt a latin verskezdetek betoldása tehát nem fordítási segítséget jelentett – hiszen ez a szöveg már tisztázat –, hanem arra szolgált, hogy figyelemmel tudja kísérni a közösség imáját. Egészen más a helyzet a Festetics-kódex zsoltáiraival. Magyar Benignának ez az imakönyve azt az állapotot jelzi, amikor a magyar szöveg – elszakadva a liturgikus gyakorlattól – már önálló, a magánajtatosság nem függ a liturgiától, így a latintól sem: a Mária-officium ott található részét Kinizsi Pál felesége egyedül mondhatta.

Azt, hogy a liturgiából származó latin betoldások az olvasó – esetünkben a hallgatóság – emlékezetének mankójául szolgáltak, a Cornides-kódex egyik prédikációjának idézetei is bizonyítják. A Mindenszentek napjára szánt beszéd kilenc alkalommal hivatkozik a breviárium aznapi responzóriumára. A lemma a magyar szövegben néha hosszabb, mint az Johannes Herolt, ragadványnevén Discipulus (†1468) latin nyelvű sermójában van. A német domonkos szerzetes meglegedett azzal, hogy csak utalt litteratus közönségének a breviáriumi helyre: „hoc notatur in septimo responso: Sint lumbi vestri praecincti”. Ugyanez magyar fordításban már igen hosszú:

„Ki megjegyzeztetik az heted responzoriomon, mondván: Sint lumbi vestri precincti, et lucerne ardentis i[n] manibus vestris, et cet. Azaz: Legyen az ti derekatok megövedöztvén és égő szövétneknek ti kezetekben. És ti hasonlatosok vagytok az emberekhez, kik várják ő urokat, mikoron megtér az menyegzőkről. Vers: Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok, mely órában az ti uratok jövendő legyen. És ti hasonlatosok vagytok az emberekhez, kik várják ő urokat, mikoron megtér az menyegzőkről” (Cornides-k. 34v:3–15).

A fordító nem bízott abban, hogy közönsége, az illitterátus apákonvent megérti az utalást, így a prédikáció themájánál megismert ‘azaz’ fordulat kíséretében lefordította a teljes szöveget. Könnyen belátható, hogy ha maga az olvasásra – felolvasásra – szánt prédikáció már függetlenedett is latin előzményétől, a liturgia részének tekintett szövegek még a latin nyelv függésében voltak. Bár az említett responzorium is részben szentírási idézet (Lc. 12,35–36), a prédikáció fordítója más bibliai helyet nem citál a fentiekhez hasonlóan, csupán megadja a locust – „úgy íratatik Mojszesnek egy könyvének huszonegyed részében” (35r:16–18), „annak okáért mondja Szent Dávid az zsoltárban mondván” (35r:22–23) – és lefordítja a megadott szakaszt, tehát az aznapi liturgián kívül eső szentírási idézetet nem te-

¹⁷ KNAPP Éva: *A Czech-kódex zsoltárfordításai*. = Vigília (46.) 1981. 262–264, 263.

kinti a latin függvényének. Megjegyzendő az is, hogy Ráskay Lea akárcsak a themát, a szövegben lévő latin szavakat sem emelte ki más betűtípussal vagy rubrummal, így azok belesimulnak a szöveg szövetébe.¹⁸

Más a helyzet a viszonylag késői keltezésű Tihanyi kódex prédikációjának lemmáival. A Tihanyi kódexben a prédikációk themáján kívül is rengeteg latin idézet található; ezek csak részben liturgiához köthető szövegek, miként a Cornides-kódexben lévők voltak. A lemmák minden esetben rubrummal írottak, betűtípusuk nem különül el, viszont valamivel nagyobb méretűek, mint a többi, kiugranak a szövegből, akárcsak a velük azonos funkciót betöltő magyar szavak és mondatrészletek.

A Krisztus születéséről szóló prédikáció (Tihanyi K. 31–81) első mondatai teljesítik a szokásos formai követelményeket: a címközlés és a latin thema részben rubrum, a magyar fordítás már tintával készült. A distinkciónál ugyanezt az eljárást figyelhetjük meg; a latin idézetek valamivel nagyobb betűkkel és rubrummal írottak, a magyar szöveg viszont tintával: „három lelki tanúságtok leszön **primum erit virginalis partus** első lelki tanúság leszön: az szíz anyának sziléséről **secundum erit seruitutis actus** Másod lelki tanúság leszön: az zíz anyának szolgálatáról **tercium misterium erit nascentis modus** harmad lelki tanúság leszön az gyermek Jézusnak sziletésének módíságáról” (31:14–24).¹⁹ Frater F a beszédét és annak distinkcióit is Temesvári Pelbárt két sermójából állította össze.²⁰ A művét F betűvel szignózó ferences szerzetes nem követte a prédikációk kiadásának tipográfiáját, ám a rubrumozás éppen úgy kiemeli a felosztásokat, mint a nyomdai elrendezés.²¹

A továbbiakban – bár témám a latin mondatok szerepe a magyar szövegben – a frater F fordította prédikáció rubrummal írott magyar szavait is meg kell említenem. A piros betűs kifejezések – „**secunda consideratio** Mást kell meggondolnunk” (Tihanyi K. 34:19–20) – a latin nyelvű prédikáció pontjait követik, viszont az alpontok felsorolása gyakran magyarul történik: „**elsőből quia beata uirgo maria cristum pulcerrime concepit** mert az bódok Szíz Mária az gyermek Jézust szépon fogadá” (Tihanyi K. 32:8–12).²² Látható, hogy a rubrum a skolasztikus szöveg-

¹⁸ A domonkos apácák Nagyboldogasszony kolostorában a 16. század első évtizedeiben olyan másológyműhely működött, amelyben egyes feladatokat megosztottak, a rubrumozást például más végezte, mint aki a kódexet írta. Vö. HAADER Lea: *A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely*. = Magyar Nyelvőr (128.) 2004. 196–205.

¹⁹ A szövegközlésben a szemléletesség kedvéért a kódex kiadásának tipográfiai megoldást követtem: a kurzív a feloldott rövidítéseket jelöli, a félkövér betűk a rubrummal írott szöveget. Vö. *Tihanyi Kódex 1530–1532*. Közzéteszi: KOVÁCS Zsuzsa. Bp. 2007. Magyar Nyelvtudományi Társaság / Régi Magyar Kódexek 31./

²⁰ Pelbartus de Temeswar: *Sermones pomerium de sanctis, Pars hiemalis*. – A distinkció első két pontja a XVII. beszédből, a harmadik a XVIII.-ból származik.

²¹ A kiadások tipográfiája meglehetősen egyforma; a Hagenauban 1507-ben megjelent kiadást használtam. Ebben a kiadásban a distinkció minden egyes pontja új sorban, kis bekezdéssel kezdődik. Ezt a tipográfiai megoldást nem követi frater F kézírata.

²² Hasonló felsorolás: **második ok** (39:19), **harmadik ok** (40:1), **továbbá** (40:18).

tagolást segítő eszköz; viszont az is kitűnik, hogy a felosztás mellett a lemmáknak más funkciójuk is van: tudományos küllemet és jelleget kölcsönöznek a magyar szentbeszédnek.²³ Az idézetek mellett mindig ott van az auktor neve, a citátumok pontosak, rubrummal való kiemelésük pedig a latin primátusát hirdeti: „erről mondja Szent Ágoston doktor **O maria lacta Iocunde crearem tuum O**, Mária, emtessed nagy gyönyörűséggel az te teremtődöt, mennyországnak kinyerét, ez világnak jutalmát, te öneki mint anya szolgáltatass idő szeint való életöt, hogy ő neköd és nekünk adja az örök életöt” (Tihanyi K. 38:18–26). A lemmát F. testvér nem emelte ki minden esetben: „**luce primo capitulo** Spiritussanctus super ueniet in te, et uirtus altissimi obumbrabit tibi; Szent Lukács írja evangéliomának első részébe: Szentlélek fölől száll tereád és az felségösnek erei árnyékoztatik meg tebened” (Tihanyi K. 32:17–23) – mintha tudományos szempontból lényegesebb volna a locus megjelölése, mint maga a szöveg. Frater F. több esetben – akár utólag, mint a Kazinczy-kódexben is – kéziratait marginálisokkal látta el, amelyekben szentírási helyeket, az idézett szerzők nevét is megadja.²⁴

A felsorolások, tagolások, a latin citátumok közlésével frater F kéziratában nem az apácák igényeit tartotta szem előtt. Feltűnő, hogy a Kazinczy-kódex törzsszövegében csupán egyetlen latin mondat fordul elő: „Quam pulcra es et quam decora charissima” (13v:15–16);²⁵ a kódex kiadója figyelmeztet is rá, hogy az idézetnek nyomatékösítő funkciója van.²⁶ Az apácák azonban, akik előtt a beszéd elhangzott, még ha meg is értették az egyszerű szöveget, mélyebb összefüggésbe nem tudták azt beágyazni, mivel az „Énekek éneke” nem volt gyakran ismételt része a liturgiának. A sermo akkor hatott, ha az élőbeszédet nem akasztották meg olyan idegen kifejezések, amelyeket a hallgatóság nem tudott semmihez sem kapcsolni. Az originálisból vett lemmákat frater F. többnyire csonkán közölte – „ezért mondja Szent Gergely doktor **Eua nature nostre mortem** inseruit et cetera” (Tihanyi K. 37: 17–19) –, viszont a magyar fordításban megadta a latin nyelvű prédikációban olvasható teljes idézetet: „Éva az mi természetün[k]be az halált beótá az bínért, erre kárhoztaték Istentől, hogy fájdalommal szílne, szikség vala az életnek szilő[j]jét, az szilést örömmel megtekéleni” (Tihanyi K. 37:20–24). Látható, hogy a beszéd szempontjából a magyar szövegnek van primátusa (ezért is hiányoznak a Kazinczy-kódexből a latin idézetek), viszont a tudományos apparátushoz (jóllehet kifejezésére ekkor már a magyar szókészlet is alkalmas) a latint tekintették helyénvalónak.

Különösen érdekesek azok a lemmák, amelyeket utólag fűztek olyan magyar fordításokhoz, amelyekben egyébként nem voltak latin vendégszövegek. Ilyenre

²³ Igen meglepő azonban, hogy a 25. recto levéltől kezdődően a prédikációban megszűnik a funkciójuk a latin idézeteknek – nincs sem érzelmi, sem szövegtagoló feladatuk, szinte ötletszerűen bukkannak föl a magyar szövegben, mondhatni díszítő elemként.

²⁴ *Tihanyi Kódex i. m.* (19. jegyzet) 21; *Kazinczy-kódex 1526–1541*. Kiad.: KOVÁCS Zsuzsa. Bp. 2003. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 41–42. /Régi Magyar Kódexek 28./

²⁵ Canticum canticorum 7,6.

²⁶ *Kazinczy-kódex i. m.* (24. jegyzet) 40.

a Debreceni kódexben találunk példákat.²⁷ közel egykorú kéz jegyezte le a margóra a csak magyarul elhangzó thema latin szövegét (13, 21), és adta meg a sermóban elhangzó szentírási hely eredetijét (46, 47, 54). Egyértelmű a filológiai érdeklődés: a megjegyzések nem is a kórusmondó, a könyvet olvasó apácáktól származhatnak, hanem valamelyik teológustól, szerzetestől, paptól, aki a nővérek gondozásában részt vett, és tudós módon ellenőrizte a szöveget.²⁸

A Gyöngyösi kódex világi környezetben keletkezett, kétnyelvű kézirat, amelyben a latin és a magyar egyenrangú.²⁹ Van azonban olyan anyanyelvű szöveg a kódexben, amely a latin lemma írójának, használójának litterátus voltát hangsúlyozza. Ez a gyónási tükör, a „Modus confitendi” (Gyöngyösi K. 31r–32v), amely latin címet és alcímeket kapott. A hét halálos bűn és a tízparancsolat vétkeinek latin elnevezése után magyarul következik a bűnök megvallása. Az elírásokból látszik, hogy a scriptor, a kódex hatodik keze³⁰ maga fordította a szöveget. A latin alcímek néhány esetben még őrzik az eredetiben lévő feliratok elemeit: „deseptem peccatis Mortalibus Incipit sic” (Gyöngyösi K. 31r:16–16), „deira committitur” (Gyöngyösi K. 31:5). A forrás egy kézirat lehetett, ahol az előljáró szót egybeírták a rákövetkező főnévvel. A többi bűnmegnevezés (superbia, avaritia, luxuria) a szokásos formában áll, a tízparancsolat egyes pontjait a latin kezdőszavak vezetik be, hasonlóan az európai katekétikus irodalomban tapasztaltakhoz.³¹ A lemmákban így a fordítást megkönnyítő eszközt lehetne látni, azonban valószínűbb, hogy a fordító – már a címszerű kiemelések miatt is – azt akarta hangsúlyozni, hogy a leírás teológiailag pontos; jóllehet a bűnök magyar elnevezései akkora már kialakultak, nem lett volna szükséges a latinhoz folyamodnia.³²

A Nagyszombati kódex meglepetést tartogat számunkra, itt ugyanis az égbekiáltó bűnököt nem megelőzik, hanem követik a latin megnevezések (366:1–9). Az égbekiáltó bűnöknek nem volt pontos magyar nevük. A latin megnevezés itt nem lemma,

²⁷ A Debreceni Kódex legendáriumban nem mindegyik sermónnak van latin nyelvű themája, a szövegben nincsenek latin idézetek. A beszéd tagolása magyarul történt, a felsorolásokat rubrummal írott szavak jelzik.

²⁸ A kódexben számtalan marginálist találunk későbbi kezeztől, de a bejegyzések a fentebb említetteken kívül nem filológiai természetűek. A bejegyzések felsorolása Madas Edit munkája. *Debreceni Kódex, 1519. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*. Előkészítés: ABÁFFY Csilla, REMÉNYI Andrea. Bevezető: MADAS Edit, REMÉNYI Andrea. Bp. 1997. Argumentum–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 31–35. /Régi Magyar Kódexek 21./

²⁹ LÁZS Sándor: *A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük*. = Irodalomtörténeti Közlemények (111.) 2007. 421–457.

³⁰ *Gyöngyösi Kódex az 1500-as évek elejéről*. Kiad.: DÖMÖTÖR Adrienne, MADAS Edit. Bp. 2001. MTA Nyelvtudományi Intézet, 26–35. /Régi Magyar Kódexek 27./

³¹ WEIDENHILLER, P. Eginó: *Untersuchungen zur deutschsprachigen katechetischen Literatur des späten Mittelalters: Nach den Handschriften des Bayerischen Staatsbibliothek*. München, 1965.

³² Az apácák számára készült kódexben is találunk bűnjegyzékeket, amelyek magyarul közlik az elnevezéseket. Vö. VARGHA Damján: *A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása*. = Irodalomtörténeti Közlemények (24.) 1914. 36–42; TARNAI: *i. m.* (11. jegyzet) 243–244.

tehát nem annak előrebocsátása, mint az eddigiekben, hogy a fordítás pontos lesz, hanem az a feladata, hogy azonosítsa a bűnöket, teológiailag egyértelmű legyen a magyar szöveg.³³ Mindemellett fontos – akár e rész összegzéséül is – megjegyezni, hogy az apácák számára írott kódexekben a bűnök elnevezése magyar, de a világi férfiak kéziratos könyveiben latinul szerepelnek a bűnfelsorolások – így az eddig még nem említett Peer-kódexben is.³⁴

Részben hasonló megoldásokkal találkozunk a Sövényházi Márta másolta Érsekújvári kódexben.³⁵ A verses Szent Katalin-legenda (Érsekújvári K. 223r–259v) szövegét lemmák szakítják meg. Ezek – bár a latin nyelvű eredetiben, a vers alapjául szolgáló prózai szövegben is ott lehettek³⁶ – nem egyforma súlyúak, funkciójuk eltérő. Nyilvánvaló, hogy a rubrummal írt latin kifejezések egy része – „prologus”, „Alius nuncius”, „Consilium alphorabium”, „Visio prima uirginis katerine” – fejezetbeosztás, címközlés, de még azok a sorok is azok, amelyek dramaturgiai utasításnak látszanak: „Katherina ad famulum”, „Famulus ad dominam”, „Virgo ad Imperatorem” (292–293). A vers párbeszédei a drámai utasítások nélkül is követhetőek volnának, hiszen a szerző mindig közli, ki a beszélő: „egy szolgának ezképpen monda” (1571), „és ő asszonyának, ím, ezt monda” (1583); ráadásul a magyar közlés megelőzi a latint.³⁷

A latin betoldások, bár tagolják a mondanivalót, gyakran megakasztják az elbeszélés folyamatát. Tartalmukat ugyanis a vers is hozza, azaz a Katalin-legenda megfelelő része minden esetben parafrázisa a latin prózai szövegnek:

„Tunc enim ait plato beatum orbem fuisse cum sapientes regnare uel reges sapere cepissent Quemadmodum recitat ualerius maximus libro vij Er boecius de consolatu phisico Mert Pláto mester úgy monda, ez világ hát bódog vala, [mert] mikort bölcssek országlának, vagy királyok tanulának” (266, 673–676).

Fel kell figyelni arra, hogy a latin szöveg megadja az idézet leelőhelyét: „pluralitas principum non est bona tantum unus est princeps xij metaphice” (280); „Nam deus est substantia eterna xi metaphisice” (280); „Hermes Trimegistus inquit deus

³³ Magyarázatomat megerősíti Tarnai Andor korábbi megfigyelése, hogy a négy égbekiáltó bűnök nincs pontos magyar neve, mivel a papok nem szívesen nevezték, értelmezték őket. Vö. TARNAI: *i. m.* (11. jegyzet) 243.

³⁴ A bűnjegyzék a Peer-kódex kiszakadt részében található – a modern kiadás nem tartalmazza, csak a Nyelvenléktár közli (VOLF György gondozásában, Bp. 1874) II, VIII–IX.

³⁵ MTA Könyvtára, Kézirattár, K 45. Az átiráshoz az *RMKT* I. 246–366. szövegét használtam. A magyar szöveg esetében az ott használt sorszámozást választottam. A latin sorok kiestek ebből a számozásból, ezért a kiadás lapszámát közlöm.

³⁶ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig*. Bp. 1931. Magyar Szemle Társaság, 236.

³⁷ Népnyelvű liturgikus játékokban, drámai szövegekben gyakori a latin nyelvű dramaturgiai közlés már jóval korábbi szövegekben is. Ennek a hagyományozódását láthatjuk a Katalin-legendában. Vö. CAZAL, Yvonne: *Les voix du peuple – Verbum Dei: Le bilinguisme latin – langue vulgaire au moyen age*. Geneve, 1998. Droz, 265.

creator omnium quem Ihum uocari Censemus seculum fecit primum solum et unum” (291). A legenda magyar szövege a latinnal ellentétben nem nevezi meg minden esetben a forrást. Az előbbi lemmát így fordította: „Nemes pogán meg ezt mondja: Igaz, én hitemet vallja, mert ez mindeneknek teremtéje, és kinek méltán Jézus neve, mind ez világot ő teremtötte” (1193–1197). Minek is hivatkozott volna a locusra a szerző, amikor a laikus műveltségű apácák nem tudtak volna mit kezdeni Hermes Trismegistos nevével?

Más kéziratok – Kazinczy-, Tihanyi és Debreceni kódex – már bemutatott példáinak alapján arra kell gondolnunk, hogy az eredeti kéziratban ezek a rubrummal írott megjegyzések marginálisként szerepeltek, még azok is, amelyek fejezetbeosztást sejtetnek. Vagy már Sövényházi Márta egyik elődje, vagy a szigeti domonkos nővér nem akarván elveszíteni a megjegyzéseket, beépítette őket a szövegbe. A lemmák mindig a megfelelő helyen vannak, sehol nem csúsznak el, így ez a beékelés nehezen feltételezhető a domonkos sororról, aki hibái alapján láthatóan nehezen értette a latin szöveget; jobban elképzelhető tehát, hogy már ő is ilyen formában kapta mintapéldányát.

De miért is volt szükség az eredeti kézirat illetően preparálására? Már Horváth János figyelmeztetett arra, hogy a Katalin-legenda „tudós verselmény”, melynek legfontosabb elemei a teológiai fejtegetések és viták. Ugyanolyan tudományos eljárással találkozunk, mint amelyet frater F-nél tapasztaltunk: a magyar Katalin-legenda szerzője lefordított és verssé átdolgozott latin forrásából jegyzetelte művét. A Katalin-legendában a lemmáknak tehát egyrészt tagoló funkciójuk volt, másrészt a szerző tudományos erudícióját voltak hivatottak bizonyítani. Ilyen eljárásra bukkanunk a brugge-i aranyműves Jacob Vilt munkájában, aki 1466-ban hollandra fordította Boethius *De consolacione philosophiae*-jét. A kommentárokat a szövegben lemmaként idézte, amelyeket vörös tintával aláhúzott, és paragrafusjelekkel is ellátott.³⁸

A Szent László-ének kétnyelvűsége és használata

Még két művel kell foglalkoznunk, amelyeknél a lemma nem ugyanazt a szerepet tölti be, mint az eddig bemutatott esetekben. A két újabb példa csak első pillantásra azonos típusú. Az egyik egy verskézirat, a másik pedig egy korai nyomtatvány; mindkettő párhuzamosan közli a latint és a magyar fordítást.

Gregorius Coelius Pannonius, a római Santo Stefano Rotondo pálos monostor perjele 1537-ben Velencében egy jegyzetekkel ellátott Ágoston-regula-fordítást küldött sajtó alá.³⁹ A könyvecskében a latin nyelvű előszó után következik a fordítás,

³⁸ Utrecht, Bibliothek der Universiteit, Cod 1335; bemutatja PALMER: *i. m.* (1. jegyzet) 585.

³⁹ *Annotationes in reglam divi Avgvstini episcopi, hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite*. Velence, 1537. (RMNy. 20.) A fordítás szerzőjét SARBAK Gábor azonosította a Státus Kiadónál 2001-ben megjelent reprint kiadás (Csíksomlyói Ferences Kolostor Kincsei 2.) előszavában: v–xxxii.

oly módon, hogy a pálos szerzetes a regulának mindig csak egy szakaszát fordította le magyarra, majd ehhez latin nyelvű magyarázatot, értelmezést csatolt. A magyarra fordított regulára feltehetően a laikus testvéreknek volt szükségük. A kórust mondó fráterek a latint és a hozzá fűzött kommentárt használták, amely egyébként olyan sikeres volt, hogy még négyszer megjelentették – immár a regula magyar fordítása nélkül.⁴⁰ Az elmondottakból kiviláglik, hogy a könyvecskében – nem csak sorrendi elhelyezkedését tekintve – másodlagos volt a magyar nyelvű regula. Gergely testvér fontosabbnak tartotta a latin szöveget, amelyet tanultabb rendtársainak szánt, viszont a conversus testvérektől is elvárta, hogy a magyart a latin szöveggel együtt tanulmányozzák.

Az effajta, szakaszokban való közlés jellemző volt a korszak tipográfiájára. A nyelvkönyvek nem a ma megszokott egymás melletti oszlopokra tördelték a szövegeket, hanem egymás alá. Kitűnő példa még erre az a két, Szilveszter János közreműködésével 1527-ben kiadott nyelvkönyv, amelyek a latin szintagmák alatt, azokkal párhuzamosan közlik azok német, lengyel és magyar megfelelőjét.⁴¹ A népkönyvek egymásutánisága különböző megfontolások alapján alakulhatott itt ebben a sorrendben, ám a nyelvkönyvben természetesen a célnyelv, a latin állt az első helyen.⁴²

A szövegek sorrendje következő és egyben utolsó példánkban, a László-énekben is jelentős szerepet játszik. A Peer- és a Gyöngyösi kódexben fennmaradt vers mindkét kéziratában a deák strófát követi a magyar. A 19. és 20. századi kiadásokban a latin szöveg rendre hiányzik – ez volt a kor szövegek közlési gyakorlata; a Nyelvemléktár minden hosszabb, önállóan látszó latin nyelvű szöveget kihagyott, hiszen csak a magyar nyelvmemlékekre volt kíváncsi. Vekerdi József nyomán haladva Horváth Iván úgy véli, a tudósok közreműködésével, a versek értelmezése nyomán jött létre a László-ének két szövege, holott a két vers egyidőben keletkezett, valamint egy és ugyanazon szerző műve: a vers kétnyelvű, azaz két nyelven született meg.⁴³ A tanulmány szerint ennek egyik bizonyítéka az a formai elem, amely a váltakozó

⁴⁰ Az utolsó kiadás 1742-ben hagyta el a sajtót. Vö. SARBAK: *i. m.* (39. jegyzet) xxvi.

⁴¹ HAGENDORFF, Christoph: *Rvdimenta grammatices Donati...* Krakkó, 1527. (RMNy 7); HEYDEN, Sebald: *Pverilivm colloqviorvm...* Krakkó, 1527. (RMNy 8). – A két könyv hasonmása: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány*. Kiad.: MELICH János. Bp., 1912. Magyar Nyelvtudományi Társaság.

⁴² Mindez megfelel a szokásos iskolai gyakorlatnak, ahol az idegen nyelvű változat áll előbb. Hasonló elrendezésekről l. még PALMER: *i. m.* (1. jegyzet) 592 skk.

⁴³ Horváth Iván azt, hogy a Szent László-ének latin és magyar variánsa azonos szerző műve, Vekerdi József nyomán haladva gondolja. Vö. VEKERDI József: *A Szent László-énekhez*. = Irodalomtörténeti Közlemények (76.) 1972. 133–145; Uő: *Szent László-ének*. In: *A régi magyar vers*. Szerk.: KOMLOVSZKY Tibor. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 11–21; HORVÁTH Iván: *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislave*. In: „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvmemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28. Szerk.: MADAS Edit. Bp. 2009. 143–150, 144. Terjedelmi okok miatt nem sorolom föl a vershez tartozó bibliográfiát, amely Horváth Iván munkájában megtalálható (*i. h.* 144).

latin–magyar szakaszok összetartozását igazolja. Horváth Iván helyesen figyelmeztet arra, hogy a László-énekben a latin nyelvű versszakok előtti iniciálék valamivel nagyobbak, mint a magyarok előttié. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a másoló ezzel akarta jelölni a két szakasz összetartozását, holott – az előzőkben bemutatott példákban – éppen ilyen kézenfekvő magyarázat az is, hogy a másoló a szövegek rangsorára utalt: hasonló ez az eljárás ahhoz, amikor a deák szöveget rubrum emeli ki a csak tintával írott magyar mellett.

Az eddigi példák alapján tehát – a szövegsorrendet és a formai elemeket figyelembe véve – feltétlenül a latin nyelvű szöveget kell eredetinek tartanunk, miképpen az íráskép és az elrendezés alapján a másoló és így az olvasó is azt tartotta fontosabbnak. A Gyöngyösi kódex egyik írója a „Salve benigne rex Ladislave” deák strófáit másolta, s csupán az utolsó három szakasz magyar fordítását írta le. Az első latin nyelvű szakasz végére viszont lejegyezte a népnyelvű változat kezdőszavait: „Idvez légy kegyelmes” (1r:3). Ezek a szavak ott azonosításra szolgáltak; ha a magyar változat lett volna az eredeti, bizonyosan megelőzte volna a latin nyelvű éneket, így viszont a strófa mögé került.⁴⁴

Ettől persze a vers latin és magyar változata – ha nem szolgálnának ellene más érvek – még lehetne azonos szerző műve. Azonos szerzőtől származó kétnyelvű művek, ha nem is voltak gyakoriak a 15. század végén, nem példa nélkül valók. A humanista Sebastian Brant (1457?–1521) rendszeresen írt vallási, etikai és politikai témájú német–latin epigrammákat. A versek Brant életében nem jelentek meg – úgy látszik, nem tartotta fontosnak őket –, csak egy 17. századi másolatban maradtak fenn.⁴⁵

Vekerdi László és Horváth Iván feltételezését, hogy a vers eleve kétnyelvű – vagyis egy szerző műve – érdemben sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. A hipotézisnek ellentmond, hogy a latin változatban „Tu exstirpasti gentes heresim, ulscitas omnes tu evulisti” szerepel, a magyarban pedig szimplán „eretnek” (17. versszak).⁴⁶ Azonos szerző ezt a Mátyás-korra utaló aktualizálást mindkét változatban követte

⁴⁴ Az egyik legerősebb érv – GERÉZDI Rabán (*László-ének*. In: Uő: *A magyar világi líra kezdetei*. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó /Irodalomtörténeti Könyvtár 7./ 140–192, 155 skk) filológiailag helytálló indokain túl – a két szerző mellett formai: már HORVÁTH Cyrill (*László-versekről*. = Irodalomtörténeti Közlemények (46.) 1936. 144) figyelmeztetett rá, hogy a himnusz magyar szövegében nincs meg a ‘tu/te’ strófakezdő kompozíció, amelyet a latin tartalmaz. Ő helyesli is ezt, hiszen a latinban helyénvaló megoldás szerinte a magyartól idegen. Ennek ellenére elképzelhetetlen, hogy ha a két vers szerzője azonos, ez a formai elem ne került volna át a magyarba is, illetőleg ha a magyar lenne az első variáns, szerzője ne próbálta volna meg javítani kész versét. Olyan fordítási megoldásra, amely a magyarban is ‘te’-vel kezd mondatokat, a „Te Deum” és a „Te Mariam” esetében is találunk példát. Vö. VARGHA Damján: *Te Deum és Te Mariam fordítása kódexirodalmunkban*. Bp. 1913. (Bővített különnyomat a Békefi-émlékkönyvből).

⁴⁵ ROTH, Ferdinand Wilhelm Emil: *Deutsch-lateinische Gedichte aus der Zeit des dreißigjährigen Krieges*. = *Germania* (36.) 1891. 179–198.

⁴⁶ Az átírásban Gerézdi Rabánt követtem: *i. h.* (44. jegyzet) 163.

volna, akárcsak a 19. versszakban szereplő „huni” – „magyarok” szó párban. A két változat szemléletbeli zavart mutat. Azonos szerző ezt kiküszöbölte volna, hogy mind magyarul, mind latinul azonos ideológiát sugározzon a vers.

Metodikai hiba a közös szerző elméletének bizonyításhoz olyan kevert nyelvű példákat párhuzamul idézni, mint a 14. századi latin–német „In dulci iubilo”, amely egyébként sem felel meg párhuzamnak a „Salve benigne rex Ladislave” kezdetű canticumhoz, hiszen az idézett adventi ének makarónivers, amelyben latin és népnyelvi szavak keverednek.⁴⁷ Párhuzamért elég a 16. század eleji magyar nyelvű kódexeket fellapozni. A László-ének kétnyelvű lejegyzéséhez hasonlatos verset ezekben is találhatunk, mégpedig magában az éneket őrző Peer-kódexben, egy másikat pedig a Nádor-kódexben. A deák–magyar páros strófájú, „Imperatrix gloriosa” kezdetű Mária-himnusznak – amely szintén a Peer-kódexben, a László-ének lejegyzőjével azonos kéz írásában maradt ránk (164r:4–165v:10), és rögtön a szent királyról szóló énekre következik – ugyanolyan az elrendezése, mint a tárgyalt kétnyelvű énekek. Nem lehet véletlen, hogy a két latin–magyar vers egy helyen, egymás szomszédságában maradt ránk. Hasonló elrendezésű vers az „Ave salutis hostia” is a Nádor-kódexben (348r:7–349r:4).

Nem kétséges, hogy a latin–magyar szakaszok mindhárom vers esetében öszszetartoznak, még ha a másik két vers fordítása nem is mindig annyira tökéletes, mint a László-éneké. Ez ugyan nem igazolja, ám nem is zárja ki, hogy a latin és a magyar vers szerzője – fordítója – azonos volt. E kijelentés persze legfeljebb csak a László-énekre vonatkozik, hiszen az „Imperatrix gloriosa” századokkal korábbi latin nyelvű szerzemény.⁴⁸ Ha nem azért kerültek egymás mellé a strófák, mert a latin és a magyar variáns szerzője azonos, akkor mi oka lehetett a versek váltakozó nyelvű lejegyzésének? A magyarázathoz nem a Szent László-ének, hanem a szintén magyar eredetű „Ave salutis hostia” látszik alkalmasnak. Azt a kérdést kell feltennünk, hogy milyen funkciója volt a himnusznak, miért így írta le a verset a másoló, amikor több himnuszfordítást másutt a latin originálistól függetlenül, csupán magyarul jegyeztek le,⁴⁹ ráadásul dallam nélkül.⁵⁰ A válaszhoz – a magyar források hiánya miatt – külföldi párhuzamokat kell keresnünk.

A középkori katolikus egyház liturgikus alkalmakkor kizárólag a latin nyelvet használta: az anyanyelvnek nem volt helye a szertartásokon; népnyelvű énekeket

⁴⁷ Horváth Iván kiindulópontnak választott további példái is hasonlóak; nem párhuzamos strófájú versekről, hanem kevert nyelvű strófákról van szó: *i. h.* (43. jegyzet) 143.

⁴⁸ *Analecta hymnica mediæ ævi: Cantiones Bohemicae: Leiche, Lieder und Rufe des 13., 14. und 15. Jahrhunderts nach Handschriften aus Prag, Jistebnicz, Wittingan, Hohenfurt und Tegernsee.* Hrsg.: Guido Maria DREVES. Leipzig, I. 68.

⁴⁹ Vö. FRICK József: *A középkori magyar himnuszköltészet.* Kolozsvár, 1910.

⁵⁰ A kódexeinkben ránk maradt magyar nyelvű himnuszosokat sosem használták a középkor folyamán liturgikus alkalmakkor, az anyanyelvű fordítások csupán imádkozásra szolgáltak. Vö. JANOTA, Johannes: *Studien zu Funktion und Typus des deutschen geistlichen Liedes im Mittelalter.* München, 1968. 39, 90; a liturgia nyelvéről: 4–32.

csak a paraliturgikus cselekményekben, kegyességi gyakorlatokban tűrtek meg.⁵¹ Ennek ellenére Európában a 15. századi, de korábbi anyanyelvű kódexekben is többször felbukkannak az egyszerű himnusz- és szekvenciafordítások mellett⁵² a magánáhitatot szolgáló, kétnyelvű himnuszok; pontosabban olyanok, amelyek váltakozva tartalmazzák a latin strófákat és azok fordításait, éppen úgy, mint amilyen az „Imperatrix gloriosa” Peer- kódexbeli vagy az „Ave salutis hostia” Nádor-kódexbeli lejegyzése. Ilyen az 1470 körülről, egy feltehetőleg ciszterci kéziratból származó „En trinitatis speculum – Ein spigel der driueltikeit / erleucht der werlt finstriket”,⁵³ vagy a benediktbeuerni „Puer nobis nascitur / rector angelorum – Ein kindlein geporen ist / hie auff dise erde” latin ének az 1495-ből származó német fordításával.⁵⁴ Egy salzburgi bencés kézirat, amelyet főként notációja miatt tartanak jelentősnek, szintén tartalmaz kétnyelvű, ezek szerint liturgián kívül használt körmeneti és Mária-énekeket.⁵⁵

Az ausztriai Szent Lambrecht bencés apátság néhány kódexe több váltakozó nyelvű, páros strófájú éneket őriz. Ezek egy része pontos fordítás, más részük csak tartalmi, gondolati azonosságot mutat az eredetivel.⁵⁶ A kolostor egyik, a 14. század közepéről származó antifonáriuma a „Rex Christe factor omnium”-nak a nagyheti matutinumok utáni latin és német nyelvű előadásmódját írja elő.⁵⁷ A német versből legfeljebb az első szakasz tekinthető a himnusz fordításának, a többi strófa a latinnak legfeljebb parafrázisa, vagy még az sem. A versszakok notációval van-

⁵¹ Vö. HORVÁTH Cyrill: *A Batthyány-codexről*. = Irodalomtörténeti Közlemények (15.) 1905. 129–137; JANOTA: *i. m.* (50. jegyzet); mindkét tanulmányban a népnyelvű énekek szerepéről van szó.

⁵² Ezek a fordítások nem voltak a katolikus liturgia részei. Az állítás mellett a következő érvek sorolhatóak föl: nem liturgikus kéziratok őrizték meg őket, nincsenek kottával ellátva, nótajelzésük sincs, és imakönyvszerű gyűjteményekben maradtak fenn. Ez utóbbi azt a feltételezést erősíti, hogy imádkozásra használták még a rimes fordításokat is.

⁵³ WACKERNAGEL, Philipp: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts*. Leipzig, 1864–1877. [Reprint: Hildesheim, 1964.] I. 324, II. 897; IRTENKAUF, Wolfgang: *Ein neuer Fund zur liturgischen Ein- und Mehrstimmigkeit des 15. Jahrhunderts*. = *Die Musikforschung* (12.) 1959. 4–12, 10.

⁵⁴ Benediktbeuern, Clm 5023. A *Manuale hymnorum, sequentiarum et aliorum in ecclesia et extra* (1495) címet viselő, háromszólamú kottát is őrző kéziratot, amely két világi éneket is tartalmaz, Guido Maria Dreves írta le: *Beiträge zur Geschichte des deutschen Kirchenliedes*. = *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* (4.) 1889. 24–30, 29; (6.) 1891. 35–40.

⁵⁵ Ismerteti ENGELS, Stefan: *Die Handschrift Michaelbeuern, Man. Cart 1 (Varia um 1500): Ein wichtiger Zeuge der monastischen Liturgie in Salzburg*. In: *Cantus Planus: Papers Read at 9th Meeting Esztergom & Visegrad, 1998*. Ed.: László DOBSZAY. Bp. 2001. Hungarian Academy of Sciences Institute For Musicology, 59–69; fényképfelvétel is.

⁵⁶ Ilyen az Universitätsbibliothek Graz Cgm 444-es és Cod. 557-es kézírata. Vö. JANOTA: *i. m.* (50. jegyzet) 99.

⁵⁷ Universitätsbibliothek Graz Hs. 29. 153:v–155:v. Leírása: KERN, Anton: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz. 1. Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich*. Leipzig, 1942.

nak ellátva, a német szöveg a himnusz dallamát követi, legfeljebb a szótagszám különbözősége okoz kisebb eltérést.⁵⁸ Nehéz elérhetősége miatt a szokásosnál valamivel hosszabb idézetet közlök:

Hic amoneatur populus, ut flectant genua et dicant 'Pater noster. Credo.' Interim dicat clerus preces 'Ego dixit domine', Ps. 'Miserere'. Oratio 'Respce quesumus'.

Tunc cantor alta voce incipiat
Rex Christe factor omnium
redemptor et credentium
placare vobis supplicum
te laudibus colentium

et populus respondet
Christ schepfer alles des da ist
wand du gewaltig herre pist
gewaltig in dem himelreich
du pist der magt sun werleich

Duo pueri versum
Laus tibi Christe qui pateris
in cruce pendens pro miseris
cum patre qui regnas in caelis
nos reos serva in terris

Cuius benigna gracia... [a himnusz a második strófája]

Den ich da chuss den schuellt ir vahen
und schuellt in an daz chreutze hahen
als ainen viel wertleichen dieb
das was den iuden allen lieb⁵⁹

⁵⁸ WONISCH, Othmar: *Zur mittelalterlichen Liturgie der Trauermette in St. Lambrecht*. = Archiv und Chronik. Blätter für Seckauer Diözesangeschichte (1.) 1948. 33–47, 45.

⁵⁹ Közli: WONISCH: *i. h.* (58. jegyzet) 36. A nagyhét utolsó három napjának matutinumai végén máshol is, így Dél-Tirolban a brixeni (ma Bressanone) Szent Candidus társaskáptalan 14. századi Liber processionalisa szerint latinul és németül énekelték a „Rex Christe factor omnium”-ot, népenyelve természetesen csak a hívek. Vö. *Lateinische Osterfeiern und Osternspiele: Nachträge, Handschriftenverzeichnis*. Teil 6. Hrsg.: Walther LIPPHARDT. Berlin–New York, 1981. de Rruyter, 290–292. A német szöveg Brixenben más fordításban maradt fent. Az egri 1509-es ordinárius szerint a püspöki székhelyen a nagycsütörtöki körmenet a következőképpen zajlott: A harmadik verzus végeztével „a processzió kimegy a templomtól kívül, körbejárja háromszor a templomot a himnusszal: *Rex Christe factor omnium*. A gyermekek ismét másik himnuszt kezdenek, ti. *Hymnum dicamus Domino laudes Deo* egészen végig, és minden versszak végén éneklik: *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*, a kórus utánuk mindig megismétli. Azután ugyanazon gyerekek: *Christe, audi nos, Salvator mundi, adiuva nos*, a kórus ismét átvéve tőlük. Azután ismét ugyanazon gyerekek éneklik: *Maria sis propitia, Maria, dele vitia*. A kórus utánuk megismétli. Melynek végeztével a succentor elkezd a *Miserere mei Deus* zsoltárt Gloria Patri nélkül, a végén ezt mondva: *Christus factus est pro nobis oboediens*. Azután *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*, Pater noster, és utána a püspök úr, vagy egy a méltóságok közül, ha nincs ott a kántorkanonok, egyszerűen mondja az orációt:

Majd ismét a „Laus tibi Christe” és váltakozva a latin és a német strófák következnek. A „Miserere” után a rítuson addig csupán passzívan részt vevő hívők aktívan bekapcsolódtak a szertartásba: a klérus és a schola latinul, a nép pedig a cantor rusticorum vezetésével anyanyelvén felelgetett egymásnak.⁶⁰ Johannes Janota ennek a húsvéti rítusnak és a többi emléknek az elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy bizonyos alkalmakkor a himnuszfordításokat, például jeles ünnepeken tartott körmenetek alkalmával a latin és német szöveget váltakozva énekelték. Az előadás szoros kapcsolatban volt a liturgiával, de mivel nem a hivatalos ceremónia része volt, a fordításoknak nem kellett pontosan követniük mintájukat.⁶¹

A klérus és a populus váltakozó énekében kell keresnünk a magyar kódexek kétnyelvű, páros strófájú himnuszai, versei lejegyzésének az okát. A sűrű osztrák–bajor–magyar kapcsolatok alapján nem meglepő, hogy ezeket a himnuszokat körmeneteken, netán más paraliturgikus eseményeken ugyanúgy énekelték magyar földön is, mint a „Rex Christe factor omnium”-ot az osztrák Szent Lambert kolostorban. A feltehetőleg óbudai klarisszák egykori kéziratában, a Nádor-kódexben lévő „Ave salutis hostia” kezdetű himnusz mellé, pontosabban mögé, a latin verset újrakezdve a másoló a kottákat is leírta, jelezve, hogy miként éneklendő a váltakozó nyelvű himnusz. A fordítás verselése nem egyezik az eredetiével: a magyar nem felel meg a kétütemű nyolcas szabályainak. Horváth Cyrill azt feltételezi, hogy a verssorok a dallamhoz igazodtak.⁶² Hogy a himnuszt énekelték, mégpedig ebben a kétnyelvű formában, azt az is bizonyítja, hogy a latin–magyar nyelvű változat Mihál Farkas több mint másfélszáz évvel később, 1677–1693 között összeírt gyűjteményében is megtalálható.⁶³

Azt, hogy a magyar kolostori kódexben a 16. század elejéről fennmaradt „Ave salutis hostia”-t kik és mikor énekelték, források hiányában lehetetlen megmondani. Az oltáriszentség kultusza a Jagelló-korban már elterjedt, vallásos társulatok alakultak a tiszteletére, és nemcsak ott, ahol Krisztus testének dedikáltak templo-

Respice quesumus, bármi konklúzió és Amen nélkül.” *Liber ordinarius Agriensis (1509)*. Ed.: László DOBSZAY. Bp. 2000. 312. /Musicalia Danubiana subsidis 1./; az eredeti latin szöveg: 54. Látható, hogy a bemutatott szertartás a Szent Lambert kolostorban lényegében hasonlóan zajlott, mint Egerben, de itt a népet nem vonták be a körmeneti liturgia éneklésébe. Erre nem is lehetett szükség: a megfelelő asszisztencia – kórus és schola (pueri) – rendelkezésre állottak.

⁶⁰ A cantor rusticorum bizonyára a hívők éneklésének vezetésével volt megbízva. Vö. FEDERHOFER, Hellmut: *Die älteste schriftliche Überlieferung deutscher geistlicher Lieder in Steiermark*. In: *Bericht über den zweiten Internationalen Kongreß für katholische Kirchenmusik 1954*. Wien, 1955. 208–211, 209.

⁶¹ JANOTA: *i. m.* (50. jegyzet) 85, 99.

⁶² *RMKT* I. 144–148; CSÁSZÁR Elemér: *A középkori magyar vers ritmusa*. = Irodalomtörténeti Közlemények (39.) 1929. 272.

⁶³ Mihál Farkas-kódex, OSzK, Oct. Hung. 482, 89a: Üdvöz légy szentséges ostya, Istennek tiszta anyjának fia. Az énekeskönyv leírása: STOLL Béla: *Magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Bp. 1963. Akadémiai Kiadó, 103. szám.

mot vagy oltárt. Úrnapján mindenütt megkerülték a templomot az oltáriszentséggel. A körmeneten a céhek – iparosok és kereskedők – nemcsak részt vettek, hanem a rendezésben részt is vállaltak; olyan alkalom volt ez, amelyen a nép is bekapcsolódhatott az éneklésbe.⁶⁴

Simon úr imakönyvében, az 1500-as évek elejéről származó Peer-kódexben megőrzött „Imperatrix gloriosa” latin–magyar szövegét Mária-napi körmeneteken énekelhették. Ilyen alkalom lehetett a gyertyaszentelő (Purificatio B. Mariae Virginis), amikor szokás volt égő gyertyával a kézben körmenet tartani.⁶⁵ De ugyanígy ünnepelték Nagyboldogasszony napját egyes vidékeken virrasztással és körmenettel,⁶⁶ máshol a két szeptemberi Mária-napot,⁶⁷ megint másutt pedig havas Boldogasszony napját és Mária látogatását Erzsébetnél.⁶⁸ Az „Imperatrix gloriosa” fordítása ugyan költőien, de – különösen a harmadik szakaszban – a megszokottnál szabadabban adja vissza a himnusz szövegét. Ritmikáját viszont meglehetősen hűséggel követi, azaz a különbséggel, hogy a strófák hatodik sorában mindig hét szótag van hat helyett.⁶⁹ Ez azonban nem akadályozhatta meg a közösséget abban, hogy a latin daltalant ráhúzza a magyarra – erre máshol is találunk példát.⁷⁰

Az „Imperatrix gloriosa” és a Szent László-ének Peer-kódexbeli elhelyezkedése egymás közvetlen tőszomszédságában akkor nyer értelmet, ha az eddig elmondottakat nemcsak a Mária-himnuszra, hanem a László-énekre is vonatkoztathatjuk. Mindeddig nem vizsgálták alaposabban, hogy milyen környezetben használták a László-éneket, mi volt a funkciója a latin, és mi a magyar változatnak. Gerézdi Rabán szerint az 1468 és 1478 között keletkezhetett vers időszerű politikai mondanivalójának köszönheti létrejöttét, „az aktuális történeti szituáció elmúltával a következő korok olvasóinak, helyesebben éneklőinek tudatában elhalványult, sőt el is sikkadt: vallásos egyházi énekké szürkült”.⁷¹ Gerézdi utolsó állítását – hogy a vers „vallási énekké szürkült” – nem vizsgálták eddig kellő figyelemmel, pedig éppenséggel vannak rá figyelmeztető jelek, hogy komolyan kell venni értékelését. A későbbi énekeskönyvek többször hivatkoztak a Szent László-énekre nótajelzé-

⁶⁴ PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp. 1940; reprint: Bp. 2000. 26, 45.

⁶⁵ BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnep és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Bp. 1977. Szent István Társulat, I. 193. Az egri körmenetről: DOBSZAY ed.: *i. m.* 2000. (59. jegyzet) 94.

⁶⁶ BÁLINT: *i. m.* (65. jegyzet) II. 183. Egerben is tartottak körmenetet; vö. DOBSZAY ed.: *i. m.* 2000. (59. jegyzet) 114, 383.

⁶⁷ Így Vasváron, Vácott és Nagyivánon; Egerben is tartottak processziót.

⁶⁸ Marie de nive; visitatio beatae Mariae Virginis; vö. DOBSZAY ed.: *i. m.* 2000. (59. jegyzet) 109, 113.

⁶⁹ FRICK: *i. m.* (49. jegyzet) 96. A latin himnusz sémája: 8, 7, 8, 7, 6, 6, 6, 6, 8.

⁷⁰ HORVÁTH: *i. h.* (44. jegyzet) 136.

⁷¹ GERÉZDI: *i. h.* (44. jegyzet) 176–177. Véleményéhez csatlakozik Vekerdi József is, ő „panegyrikus költemény”-nek tartja a verset, s utólagos egyházi énekké minősülését is elfogadja; *i. h.* 1972. (43. jegyzet) 143.

seikben, és mindig a „De Sancto Ladislao” latin kezdősorával azonosították a dalt. ⁷² Nem tették volna, ha az ének nem lett volna ismert, tágabb körben népszerű, jóllehet a latin nyelvű liturgiában nem használták, nem használhatták a magyar szöveget. ⁷³

Mi is történhetett? Horváth Ivánnak kétségtelenül igaza van abban, hogy a két vers, a deák és a magyar szorososan összetartozik. Annyit kell pontosítani megállapításán, hogy nem bizonyítható a két szerzemény egyidejű keletkezése, ám az igen, hogy rövid időszakon belül – legalábbis a Szent László-kultusz egy területén – a deák és népnyelvű változat a használat által elválaszthatatlanul összeforrott. A verset propagandisztikus céljának megfelelően szerzője latinul fogalmazta meg a „papok, diákok” épülésére, és a mű az egyházi értelmiség, valamint a nemesség körében terjedt. ⁷⁴ A 15. század végén egyre erősödő iparos polgárság számára készülhetett a magyar nyelvű fordítás a mezővárosi „várusnépek” megnyerésére és okulására, nemcsak azért, mert az ének propagandisztikus feladatát csak akkor tudta betölteni, ha szélesebb tömeg használta, hanem mert a cantica ekkor már a kultusz célját szolgálta.

Ilyen alkalom volt a László-napján tartott körmenet, ahol a hit és az ország védelmére buzdító panegürist a Peer-kódexbeli alakjának megfelelően egyházi canticumként – a klérus és a schola latinul, a nép magyarul – egymást felváltva énekelte. Szent László napján a Dunántúlon ma is gyakran tartanak körmeneteket – így lehetett ez a 16. század elején is, bár erről adatoknak híján vagyunk. A középkorban a Dunántúlon – ahol a király kultusza Nagyvárdon kívül a legerősebb volt – számos templomot dedikáltak Szent Lászlónak, ⁷⁵ a püspöki székhelyeken szinte mindenütt voltak Lászlónak szentelt oltárok, és Lászlót, Magyarország patrónusát, ⁷⁶ céhek választották védőszentül. ⁷⁷ Ezek a céhek, kalendás társaságok tevékenyen részt vettek a hitéletben, a körmenetek megrendezésében. ⁷⁸ A László-éneket latinul őrző Gyöngyösi kódexben találunk is arra nyomot, hogy használói, de legalább egyik másolója valamilyen confraternitasnak, vallásos társulatnak a tagja volt. A kegyességi gyakorlataikhoz szükségük volt a szent László-énekhez hasonló, félig világi,

⁷² Idézi HORVÁTH: *i. h.* (43. jegyzet) 144.

⁷³ TÖRÖK József: *Szent László liturgikus tisztelete*. In: *Athleta patriae: Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk.: MEZEY László. Bp. 1980. Szent István Társulat, 135–159.

⁷⁴ A latin ének szerzőjének történelemfelfogásáról és szövegválasztásáról: GERÉZDI: *i. h.* (44. jegyzet) 165 skk.

⁷⁵ MEZŐ András: *Templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Bp. 1996. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 134–141, 138.

⁷⁶ Mátyás nevezte így egy 1478. február 17-én kelt oklevélben: „ob honorem et reverentiam sanctissimi regis Ladislai, specialis huius regni nostri patroni.” Közli: BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad, 1983–1984. II. 293–294.

⁷⁷ KUBINYI András: *Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban*. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998. 123.

⁷⁸ PÁSZTOR: *i. m.* (64. jegyzet) 44.

ámde alapján véve vallásos szövegekre.⁷⁹ Így aztán érthetővé válik az is, hogy miért pont világiak számára írott kódexben őrződött meg a László-ének kétnyelvű változata.

E dolgozat kereteit szétfeszítené, ha a bemutatott kultusz alapján megpróbálnánk lokalizálni a két őrző kézirat, a Gyöngyösi és a Peer-kódex, valamint velük együtt a kétnyelvű canticum keletkezési helyét. Ennek ellenére meg kell itt említeni, hogy olyan vidékről lehet szó, ahol Szent László-patrocínium, -oltár, netán a közelben valamilyen búcsújáró hely volt, mint például Bakonyszentlászló vagy Búcsúszentlászló; olyan vidék tehát, mint a Dunántúl, ahol a Szent László-címek térképén sűrűn kell jelölni a kultusz helyeit.⁸⁰ A kutatás a két kódexet eddig is szívesen eredeztette a Balaton-felvidékről.⁸¹

Záró gondolatok

A latin és magyar mondatok, strófák egymás utáni megismétlése dús hangzást keltett, nemcsak az éneklő hívőkben, hanem a prédikációt hallgató közösségben is – nem kétséges ugyanis, hogy a szöveget felolvasó nem hagyta ki a deákul írt mondatokat. A Cornides-kódex Mindenszentek-napi szentbeszédében a responzóriumok felidézésekor az apácák újra átérték a liturgiát, az egyszerű nép a prédikációk élén álló latin idézet hallatán pedig a szent nyelv varázsával szembesült. Banális volna itt az a megállapítás, hogy az írott magyar nyelv és irodalom a 15. század végéig kiszabadult a latin jármából. Az itt bemutatott esetek valójában nem is ezt példázzák. Igazabb az a kijelentés, hogy a szerzők nagyon is figyeltek az eredetinek tekintett latin szövegre, még akkor is, amikor írásukat illitterátusoknak szánták. Az az apácáknak szóló kódexirodalom, amelyet egyszerűen női irodalomnak tekintünk, nagyon is tudományos, azaz férfirodalom, csak a nyelve magyar: a szövegek fordítói szerzetesek voltak, akik iparkodtak filológiailag pontosak lenni.

Azt, hogy mennyire függ a magyar szöveg a latintól, a lemmák különféle funkciói és a szöveg elrendezése mutatja. Kitűnt, hogy a lemmák egyik feladata a skolasztikus módszer szerinti tagolás. A felhozott példákból jól látszik, hogy a latin szövegek a magyar nyelvemlékekben nem nyelvi pótlékok, nem arra szolgálnak, hogy kiegészítsék a fordítókat: arra utalnak, hogy a katolikus teológia, a tudomány nyelve ugyan a latin volt, de a hallgatóságot csak a népnyelven lehetett elérni.

⁷⁹ LÁZS: *i. h.* 2007. (29. jegyzet) 421–457.

⁸⁰ MEZŐ: *i. m.* (75. jegyzet) 138.

⁸¹ A Peer-kódexről: TIMÁR Kálmán: *Magyar kódex-családok*. = Irodalomtörténeti Közlemények (38.) 1927. 219–224; Uő: *Dunántúli magyar kódexek sorsa*. Pécs, 1936. 33–43. /Pannonia-könyvtár 29./; a Gyöngyösi kódexről: LÁZS: *i. h.* 2007. (29. jegyzet) 449 skk.

LÁZS, SÁNDOR

La langue latine et la langue maternelle dans la littérature de codex hongroise

Les fragments de langue maternelle à l'intérieur du texte des codex latins médiévaux sont toujours accueillis d'une attention particulière, par contre, les citations latines apparues dans un contexte de langue hongroise s'échappent de l'oeil du lecteur. Le plus souvent les citations possèdent une fonction d'identification, le traducteur en prouve la précision de son travail, c'est-à-dire qu'il avait puisé les passages à traduire d'un endroit précis (codex Cornides ou Jordánszky etc.), l'autre but, c'est de donner la possibilité au lecteur à suivre les événements liturgiques dans sa langue maternelle (codex Festetics ou Czech) La traduction – surtout dans la littérature sermonale – est inaugurée par des formes bien consolidées.

Autre problème est celui des poèmes bilingues, comme par exemple du cantique de Ladislas. La discussion coule depuis presque un siècle, pourquoi les strophes latines et hongroises se succèdent, si c'est la même personne qui en était le traducteur et l'auteur. A cause des différences de traductions, autant phraséologiques que idéologiques, on peut supposer, que le poème a été écrit en latin, sa version hongroise est née plus tard, notamment conformément de l'utilisation du cantique de Ladislas. Le cantique – d'après des analogies de langue allemande – a été utilisé à l'occasion des processions: chanté en latin par le choeur du clergé et des étudiants, en hongrois par le peuple.

KERTÉSZ BALÁZS

Albert királyról és Szent Kálmán magyarországi tiszteletéről

Magyar vonatkozások egy müncheni és egy melki kódexben

A Bajor Állami Könyvtár Clm 17543 jelzetű kódexének leírása 1878-ban jelent meg a gyűjtemény latin nyelvű kéziratának katalógusában.¹ A 14. és a 15. századra datált vegyes tartalmú kötetnek a 198. levéltől a 240. levélig terjedő részét a következő cím jelöli: „Acta publica, latina et germanica, inter a. 1419 et 1438, de rebus Bohemicis s[cilicet] Hussiticis, de concilio Basiliensi, de Hungaria; Austriaca...” Azonban az nem derül ki a leírásból, hogy a ‘de Hungaria’ megjelölés közelebbről mit takar. Csontos János az idézett cím alapján vette fel a kódexet abba a jegyzékbe, amelyet a müncheni könyvtár magyar vonatkozású kézíratairól állított össze az addig megjelent nyomtatott katalógusok alapján.² A közelmúltban a kódex vizsgálata során kiderült, hogy a 220r–222v oldalakon egy rendkívül érdekes, hat tartalmi egységből álló szövegcsoport található, amely részben Albert királyra (1437–1439), részben Szent Kálmánnak a székesfehérvári királyi bazilikában őrzött ereklyéire vonatkozik. A szövegegyüttest egy kéz írta le. A tartalmi egységek közül négy a melki bencés apátság Cod. 751/1 jelzetű kódexében is megtalálható. Az apátság birtokában lévő, 1400-ig keletkezett kéziratok katalógusa már elkészült,³ azonban a most említett kódex leírása csak a következő kötetben fog megjelenni. A kézirat leírását Christine Glassner, az első és a készülőfélben lévő második kötet szerzője nagylelkű segítségének köszönhetően ismerhettem meg.⁴ A 194 papírlevélből álló kötet jelenlegi formáját a 19. században nyerte el: ekkor állították össze legalább két, 15. századi kézirat ívfüzeteiből. A korábbi kódexek közül az egyiket a melki kolos-

¹ München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 17543. HALM, Carolus–KEINZ, Fridericus–MEYER, Gulielmus–THOMAS, Georgius: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Tomi II Pars III. Codices num. 15121–21313 complectens.* München, 1878. (a továbbiakban: *Catalogus*) 105–106.

² CSONTOSI János: *A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kézíratai.* = Magyar Könyvszemle (7.) 1882. 222.

³ GLASSNER, Christine: *Inventar der Handschriften des Benediktinerstiftes Melk. Teil 1: Von den Anfängen bis ca. 1400. Katalogband.* Unter Mitarbeit von Alois HAIDINGER. Wien, 2000. /Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 285 = Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters 2,8/

⁴ E helyen is köszönetet mondok Christine Glassnernek, aki elektronikus levélben küldte el a leírást (2010. 12. 01.). A tanulmányban felhasznált szövegek másolatáért Bernadette Kalteisnek, a melki apátság könyvtárosának tartozom köszönettel.

tor 1483-ban készült könyvtárkatalógusa is tartalmazza D 123 jelzettel.⁵ Az alábbi táblázat a szóban forgó tartalmi egységeket szemlélteti.

Müncheni kódex	A tartalmi egység megnevezése	Melki kézirat
220r–220v	Habsburg Albert és felesége, Erzsébet választási hitlevele. (Pozsony, 1437. december 18.)	96r–97r
220v, 222v	Feljegyzés Albert pozsonyi megválasztásáról, székesfehérvári koronázásáról és a magyar koronáról. (A müncheni kódexben két részletben.)	100v
221r	Feljegyzés Albert német királlyá választásáról.	–
221r–222v	A Durandus-féle Pontificale Romanum egyik koronázási ordója. Valószínűleg e szerint zajlott le Albert székesfehérvári koronázása.	97v–100r
222v	Feljegyzés Szent Kálmán Székesfehérváron őrzött ereklyéiről.	–

Habsburg Albert és felesége, Erzsébet választási hitlevele

A szövegcsoporthoz első tagja Habsburg Albert és Erzsébet választási hitlevele. Zsigmond 1437. december 9-én bekövetkezett halála után, december 18-án Pozsonyban a magyar főurak egy kis csoportja Magyarország királyává választotta V. Albert osztrák herceget, Zsigmond vejét. Ugyanakkor a királyi hatalmat korlátozó és Zsigmond reformjai ellen irányuló választási feltételeket fogadtattak el Alberttel és feleségével.⁶ A koronázásra 1438. január 1-jén került sor a székesfehérvári királyi bazilikában.⁷

⁵ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs. I: Niederösterreich.* Bearbeitet von Theodor GOTTLIEB. Wien, 1915. 218. A katalógusra l. uo. 156–161.

⁶ Kiadása: WOSTRY, Wilhelm: *König Albrecht II. (1437–1439)*. 1–2. Prag, 1906–1907. 2. 145–149. /Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 12–13./ Bak János is közölte a szöveget Wostry kiadása alapján, l. BAK, M. János: *Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1973. 136–138. /Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 6./ – A választási feltételek elemzését l. MÁLYUSZ Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában.* = Századok (91.) 1957. 46–52.

⁷ Albert magyarországi utódlásához l. WOSTRY: *i. m.* (6. jegyzet) 1. 1–60.; FRAKNÓI Vilmos: *Az első Habsburg-király trónrajutása Magyarországon.* = Századok (47.) 1913. 247–264.; Uő: *A magyar királyválasztások története.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. 43–54, 222–225. (A könyv eredeti kiadása: Bp. 1921.); SZABÓ Dezső: *Albert királlyá választása.* In: *Emlékkönyv Fejérvataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére.* Sz. n. Bp. 1917. 312–325.; PÁLOSFALVI Tamás: *Albert.* In: *Magyarország vegyesházi királyai.* Szerk.: KRISTÓ Gyula. Szeged, 2003. 117–123.

Wilhelm Wostry a választási feltételeket egy 16. századi másolatból adta ki.⁸ Néhány évvel Wostry művének megjelenése után, 1913-ban Fraknói Vilmos két további, 15. századi kéziratról adott hírt: az egyik a szóban forgó müncheni kódex, a másik a melki kódex.⁹ Az eredeti dokumentum keletkezési idejéhez közelebb álló két kézirat bővebb és jobb szöveget őrzött meg, mint a 16. századi másolat. Például mindkettőben megtalálható a hitlevél keltezése: „Datum Pusonii die XVIII mensis Decembris anno Domini M^oCCCC^oXXXVII^o.”¹⁰ A két 15. századi szöveg tanú figyelembevételével elkészíthető a hitlevél újabb, kritikai kiadása.

Feljegyzés Albert pozsonyi megválasztásáról, székesfehérvári koronázásáról és a magyar koronáról

Ahogy az a feljebb bemutatott táblázatban is látható, a feljegyzés mindkét kódexben megtalálható, a lejegyzés módjában és a tartalmában azonban van különbség. A melki kódexben a szöveg új oldalon kezdődik (100v). Leírója a szöveg tagolásával érzékeltette, hogy tartalmilag három különböző textusról van szó: az Albert pozsonyi megválasztásáról szóló beszámoló után új sorban kezdődik a fehérvári koronázásról szóló hír, majd megint új sorban következik a magyar koronára vonatkozó részlet. Ezzel szemben a müncheni kódex scriptora két, egymástól távol eső részletben másolta le a szöveget: az első – a pozsonyi választásról és a fehérvári koronázásról szóló beszámoló – közvetlenül a feljebb bemutatott választási hitlevél után következik, a 220. levél verzójának alsó margóján, a keretvonalazással jelölt írástükör alatt, a szövegcsoport második tagjaként. (Már a választási hitlevél szövege is túlfut az írástükörön majdnem két sorral.) Ugyanakkor a magyar koronára vonatkozó textust csak oldalakkal később, a 222. levél verzójára másolta le a scriptor, közvetlenül a később bemutatandó koronázási ordó után, a szövegcsoport ötödik tagjaként. A két változat között tartalmi eltéréseket is találunk. A pozsonyi választásról és a fehérvári koronázásról szóló beszámolók a melki kéziratban bővebb szövegezésben maradtak fenn. A müncheni kódex változata jóval rövidebb, utalásszerű, de nyilvánvalóan a melki kéziratban fennmaradt szövegen alapul. A koronára vonatkozó textus a melki kéziratban jobb és valamivel hosszabb.

Az elmondottakból következik, hogy a két, eltérő szövegezésben fennmaradt feljegyzés közül a melki kézirat szövege jött létre korábban. Ez a változat ismert: Bernard Pez, az apátság egykori könyvtárosa adta ki 1729-ben.¹¹

⁸ „Abschrift (16. Jahrhundert) im Allgemeinen Archiv des k. k. Ministeriums des Innern in Wien. (Fremde Gegenstände I.)” – WOSTRY: *i. m.* (6. jegyzet) 145.

⁹ FRAKNÓI: *i. h.* 1913. (7. jegyzet) 258. A melki kódex akkori, Fraknói által megadott jelzete 729, l. a melki apátság honlapját: <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/melk/sig.htm>.

¹⁰ A müncheni kódexben (220v). Melki kódex: 97r.

¹¹ PEZ, Bernard: *Thesaurus anecdotorum novissimus. Tomus VI: Codex diplomatico-historico-epistularis. Augustae Vind. et Graecii, 1729. Pars III. 232.*

Melki kézirat

„Anno Domini millesimo CCCC^o XXXVII° proxima feria quarta ante festum beati Thome apostoli illustris princeps, dominus Albertus, dux Austrie, Stirie, Carinthie etc., marchio Moravie comesque Tirolis etc. electus est in regem Hungarie in oppido Posoniensi per episcopos et barones aliosque incolas regni Hungarie, qui pro maiori parte ibidem fuerunt, et unanimiter flexis genibus expansisque manibus orabant una voce dicentes: »Domine, hodie te in regem et dominum nostrum suscipimus, et simili modo conthoralem vestram in reginam et dominam nostram«. Postea anno Domini M^o CCCC^o XXXVIII° in die Circumcisionis Domini prefatus electus et eius conthoralis coronati sunt in ecclesia collegiata Albe Regalis beate Virginis presentibus episcopis, baronibus, nobilibus ac comitatibus. Corona autem regni Hungarie per apostolicum nomine Benedictum directa¹² est ad Hungariam per Astricum episcopum Strigoniensem, quem sanctus Stephanus, rex Hungarie misit ad apostolicum pro clenodio vel aliqua dotatione, ex quo terra iam vel habitantes in ea Christiani essent effecti. Et prenimio gaudio, quia terra Polonie vel habitantes in ea eodem tempore in Christianos conversi erant, et legatio regis Polonie prius fuit Rome, quam legatio s. Stephani. Isto non obstante ipse¹³ apostolicus coronam regi Polonie paratam misit sancto Stephano, regi Hungarie, et ipsi regi Polonie fecit aliam fieri, quam sibi per legatos suos transmisit.”

Müncheni kódex

„Sequitur de coronatione eiusdem. Et sic electio est facta in Pusonio per omnes episcopos et barones regni in vigilia Thome apostoli. Sed coronatio consummata in Alba Regali in ecclesia collegiata beate Virginis in Circumcisione Domini presentibus episcopis, baronibus, nobilibus et comitatibus ad XX^{ti} milia sub anno 1438vo.”

„Corona autem regni Hungarie per apostolicum nomine Benedictum directa est ad Hungariam per Aschserracum episcopum Strigoniensem, quam Stephanus, rex Hungarie direxit ad apostolicum pro clenodio vel aliqua dotatione, ex quo terra iam vel habitantes in ea Christiani essent effecti. Et prenimio gaudio, ex quo terra Polonie et habitantes in ea eodem tempore in Christianos conversi sunt. Et legatio regis Polonie prius fuit Rome, quam legatio sancti Stephani.”

Bár a müncheni kódex szövege rövidebb, tartalmaz olyan információt, amely a melkiben nem található meg: elárulja, hogy Albert fehérvári koronázásán húszezren voltak jelen. Ebben az esetben feltehetőleg a másoló betoldásával van dolgunk.

¹² Pez: *de Vetta*.

¹³ Pez: *ipse om*.

Érdemes rámutatni, hogy a magyar koronára vonatkozó szöveg végső forrása a Hartvik-féle Szent István-legendának a koronaküldéssel foglalkozó terjedelmes fejezete.¹⁴

Feljegyzés Albert német királlyá választásáról

1438. március 18-án Albert magyar királyt Frankfurtban német királlyá választották.¹⁵ A müncheni kódex 221. levelének rektóján, a felső lapszélen egy rövid feljegyzés olvasható arról, hogy kik voltak jelen a választáson. Magában a keretvonalazással jelölt írástükörben annak az alább ismertető koronázási ordónak a szövege kezdődik, amelyet valószínűleg Albert székesfehérvári koronázásán is használtak. A scriptor minden bizonnyal utólag írta a feljegyzést a felső margóra, a már lemásolt ordó fölé. Sajnos a kódexet nedvesség érte, aminek következtében a feljegyzés több szava erősen elhalványodott.

„Sed in electione eiusdem Alberti in regem Romanorum fuerunt presentes reverendissimi patres et legati domini apostolici Ewgenii pape quarti de sacrosancta synodo Basiliensi, domini Anglie, ducis de Mediolano, sex doctores et sex milites missi ab electoribus, domini Fridrici ducis Austrie senioris,¹⁶ nec non [...]orum dominorum de Nova Civitate et quamplures ab aliis civitatibus congregati etc., videlicet de prawss[...]rg et baronum et nobilium de Hungaria, Awstria et Bohemia.”

Albert koronázási ordója

Ahogy arról már esett szó, Albert magyar királlyá történő koronázására 1438. január 1-jén került sor a székesfehérvári királyi bazilikában. A koronázásnál használt ordót illetően eltérő vélemények láttak napvilágot. Bernard Pez a szóban forgó melki kódexből közölt egy olyan latin nyelvű ordót, amelyben több helyen is olvasható Albert neve.¹⁷ Bartoniek Emma egy, a bécsi belügyminisztériumi levéltárban őrzött kéziratban található német nyelvű ordót is megvizsgált. Véleménye szerint a német szöveg, amely szintén tartalmazza Albert nevét, szoros rokonságban áll a Pez által közölt latin változattal. Ugyanakkor úgy gondolta, hogy egyik vál-

¹⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* 1–2. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Bp. 1937–1938. (Utánnomás és kiegészítés: Az utószót és a bibliográfiát összeállította, valamint a függelékben közölt írásokat az első kiadás anyagához illesztette és gondozta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László. Bp. 1999). (a továbbiakban: *SRH*) 2. 412–414.

¹⁵ WOSTRY: *i. m.* (6. jegyzet) 1. 60–88; HÖDL, Günther: *Albrecht II. Königtum, Reichsregierung und Reichsreform 1438–1439.* Wien–Köln–Graz, 1978. 10–19.

¹⁶ A sor fölött kiírva.

¹⁷ PEZ: *i. m.* (11. jegyzet) Pars III. 228–232. (107. sz.)

tozat sem származhat a másiktól, ezért egy közös – Albert nevét is tartalmazó – alapszöveget tételezett fel. Azonban annak ellenére, hogy Albert neve mindkét változatban megtalálható, kétségbe vonta, hogy ezt az ordót használták Albert székesfehérvári koronázásán. Szerinte az általa feltételezett alapszöveg azért tartalmazta Albert nevét, mert az ő uralkodása alatt jött létre.¹⁸

A Pez által kiadott szöveget Michel Andrieu a Durandus-féle 13. század végi *Pontificale Romanum* egyik ordójaként azonosította. Címe: „De benedictione et coronatione aliorum regum et reginarum.” A szertartás szövegében a koronázandó személy nevét N betű helyettesíti.¹⁹

A melki kéziratban található, Albert nevét is tartalmazó latin ordó középfelnémet fordítása négy kéziratból is ismert. A szöveg kiadója, Bak János a Bartoniek Emma által említett bécsi kéziratot nem látta, feltevése szerint az egy ötödik szövegterv lehet. Bartoniekkal ellentétben valószínűnek tartja, hogy mind a latin, mind a német változat Albert koronázásához köthető.²⁰

Az Albert nevét is tartalmazó latin ordó szövegtervűinek a számát újabbal gyarapíthatjuk: a szertartásrend a müncheni kódexben is megtalálható – a szövegcsoporthoz negyedik tagjaként.²¹ Az ordó után folytatólagosan egy rendkívül érdekes, a melki kéziratból hiányzó szöveget írt le a scriptor:

„Postea deducitur ad ecclesiam ante civitatem, de qua in loco eminenti loquitur omni populo iuramentum prescriptum evaginato gladio tangendo terram per quattuor plagas in signum defensionis regni et incolarum eius. Sed in reversione ad prandium disperguntur nummi, obuli et petchlini²² CCC librarum. Et sic rex et regina sedent in prandio coronati.”

Mint ismeretes, a koronázás egyházi szertartásához világi szertartások is járulhattak.²³ Ilyeneket írt le a müncheni kódex scriptora is. Feljegyzése szerint az egyházi szertartás után az uralkodót a város előtti egyházhoz vezetik, melynek valamelyik magasan fekvő pontjáról az egész nép előtt elmondja az előírt esküt, kivont karddal megérintve a földet a négy égtáj felé az ország és lakosai megvédésének jeléül. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az ország megvédelmezésére vonatkozó részlet több értelmezési lehetőséget is megenged, mivel a ‘plaga’ jelentése lehet ‘égtáj’, de lehet ‘csapás’, ‘vágás’ és ‘ütés’ is.) A lakomára történő visszatérés közben pénzt szórnak. Az utolsó mondat szerint a király és a királyné megkoronázva ülnek a lakomán.

¹⁸ BARTONIEK Emma: *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig.* = Századok (51.) 1917. 16–28. L. még Uő: *A magyar királyávatáshoz.* = Századok (57.) 1923. 298–300, 304; Uő: *A magyar királykoronázások története.* Bp. [1939.] 41.

¹⁹ ANDRIEU, Michel: *Le Pontifical Romain au moyen-âge. III. Le pontifical de Guillaume Durand.* Città del Vaticano, 1940. 436–446. /Studi e Testi 88./

²⁰ BAK: *i. m.* (6. jegyzet) 167–169, a kiadás: 177–188.

²¹ Andrieu a Durandus-pontifikálé kiadásában 13 kézirat alapján közölte az ordót; a müncheni kódex nincs köztük, l. ANDRIEU: *i. m.* (19. jegyzet) 436., 23 (a kéziratok felsorolása).

²² A szót egyelőre nem sikerült azonosítani.

²³ BARTONIEK: *i. m.* 1939. (18. jegyzet) 33–54.

Érzékelhető, hogy – szemben az egyházi ordóval – nem hivatalos, rögzített textusról van szó, hanem egy tömören megfogalmazott köznyelvi feljegyzésről. A közvetlenül az egyházi ordó után leírt, végig jelen idejű szöveget olvasva joggal tételezhetjük fel, hogy a beszámoló egy szemtanútól származik. A feltételezést az is megerősíti, hogy igazolható a beszámolóban rögzített világi aktusok egykori megléte. Az esküvel kapcsolatban Bartoniek Emma a következő megállapítást tette: „E három országban [ti. Magyar-, Lengyel- és Csehországban] tehát a XV. század folyamán [...] egy külön világi eskü alakul ki az egyházi koronázási ordók professziója mellett, s ezt az azonos tartalmú és hasonló szövegű esküt mindhárom ország királya a koronázási szertartás egyházi részének befejezte után mondja el a nép számára.”²⁴ „A magyar koronázás világi járuléka még az a szokás, hogy az új király [...] felmegy a városon kívül lévő Szent Márton templom tornyába, s ott a világnégy tája felé sujt kardjával.”²⁵ Ezt például I. Ulászló is megtette, akit mindössze két és fél évvel Albert koronázása után, 1440. július 17-én koronáztak meg. A kardvágások azt jelképezték, hogy az új uralkodó bármilyen irányból érkező támadás esetén megvédi az országot.²⁶ Lakomát I. Ulászló, Szapolyai János és I. Ferdinánd koronázása után is rendeztek.²⁷ A pénzszerzés Bartoniek Emma megállapítása szerint cseh eredetű, V. László koronázásakor is sor került rá.²⁸ 1438. január 1-jén Albert hitvesét szintén megkoronázták (ezt Rozgonyi Simon veszprémi püspök végezte),²⁹ így ő is megkoronázottként ülhetett a lakomán.

Minden okunk megvan tehát azt feltételezni, hogy a közvetlenül a koronázási ordó után olvasható néhány soros szöveg valóban Albert fehérvári koronázására vonatkozik, s a hivatalos egyházi szertartás után lezajlott világi aktusokról számol be.

Végezetül érdemes visszatérnünk az egyházi ordó kérdésére. A Durandus-féle *Pontificale Romanum*-ban olvasható koronázási szertartásrendnek most már két olyan szövegtanúja ismert, amely a megfelelő helyeken Albert nevét tartalmazza.

²⁴ BARTONIEK: *i. m.* 1939. (18. jegyzet) 50.

²⁵ BARTONIEK: *i. m.* 1939. (18. jegyzet) 52. – A székesfehérvári Szent Márton templomhoz I. FITZ Jenő: *A középkori Szent Márton-templom Székesfehérvárott.* = Művészettörténeti Értesítő (5.) 1956. 26–30; FÜGEDI Erik: *Székesfehérvár középkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon.* = Településtudományi Közlemények (20.) 1967. 32, 35; UÓ: *Székesfehérvár korai története a város alaprajzában.* In: *Székesfehérvár évszázadai. 1.* Szerk.: KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, 1967. 27–28; SIKLÓSI Gyula: *Székesfehérvár.* In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk.: KRISTÓ Gyula. Bp. 1994. 626–628.

²⁶ BARTONIEK: *i. m.* 1939. (18. jegyzet) 40.

²⁷ BARTONIEK: *i. m.* 1939. (18. jegyzet) 41, 114, 120.

²⁸ BARTONIEK: *i. m.* 1939. (18. jegyzet) 125–126.

²⁹ SCHÖNHERR Gyula: *Az Anjou-ház örökösei.* In: *A magyar nemzet története.* 3. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Bp. 1895. 611; BAK: *i. m.* (6. jegyzet) 169; *Magyarország történeti kronológiája.* 1. Szerk.: SOLYMOSI László. Bp. 1981. 257; ENGEL Pál: *Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában.* (Függelék: *A székesfehérvári koronázások*) = Századok (121.) 1987. 635. Engel később, a középkori Magyarországról írt monográfiájában meglepő módon úgy fogalmazott, hogy Erzsébet „férjét újev napján egyedül koronázták meg Székesfehérvárott”. L. ENGEL Pál: *Szent István és birodalma. A középkori Magyarország története.* Bp. 2001. 234. /História Könyvtár, Monográfiák 17./

Ahogy az a tanulmány egészéből kiderül, az ordó mindkét kódexben Alberttel kapcsolatos szövegek között található. Ha azt tételeznénk fel, hogy Albertet nem e szerint a szertartásrend szerint koronázták meg, akkor azt a kérdést is fel kellene tennünk, hogy miért másolták le többször is az ordót – ráadásul Alberttel kapcsolatos szövegekkel együtt. Az sem lehet véletlen, hogy az Albert nevét tartalmazó változatot német nyelvre is lefordították. A fordítást négy kézirat is fenntartotta, ami arra enged következtetni, hogy viszonylag széles körben ismert lehetett. Azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a müncheni kódexben, közvetlenül az ordó után olvasható a feljebb bemutatott beszámoló, amely az Albert koronázásán lezajlott világi aktusokról tudósít. A szöveg minden jel szerint szemtanútól származik, aki – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – feltehetőleg azonos a szövegcsoport scriptorával. Véleményem szerint az elmondottak alapján valószínűsíthetjük, hogy Albertet a szóban forgó ordó szerint koronázták magyar királlyá.

Szent Kálmán ereklyéi a székesfehérvári királyi bazilikában

Kálmán, a Szentföldre tartó ír zarándok 1012-ben a Bécshez közeli Stockerau mellett szenvedte el a mártírhalált: idegen nyelve és ruházata miatt a helyi lakosok cseh vagy magyar kémnek nézték és felakasztották. Két évvel később, 1014. október 13-án I. (Babenberg) Henrik osztrák örgróf (994–1018) utasítására Stockerauból Melkbe, Henrik székhelyére vitték át a testet, és az ottani Szent Péter egyházban temették el. A translatio napja lett Kálmán ünnepnapja. Tisztelete már a 11. század első felében elterjedt osztrák és bajor területen. Földi maradványai ismeretlen időpontban – de még a középkorban – a bencésekhez kerültek, akik 1089-ben telepedtek meg Melkben. Jelenleg is a kolostor a szent nyugvóhelye. Bár Kálmánt hivatalosan soha nem kanonizálták, a középkorban ő volt Alsó-Ausztria patrónusa. Az 1485-ben kanonizált III. (Babenberg) Lipót fokozatosan, Kálmán mellett vált az ország védőszentjévé, míg 1663-ban I. Lipót császár rendeletére hivatalosan is ő lett az ország patrónusa.³⁰

A müncheni kódexben található szövegcsoport hatodik, egyben utolsó tartalmi egysége a 222. levél verzójának utolsó két sora:

„Item caput sancti Cholomanni est in sacristia collegiate ecclesie Albe Regalis, sed medium corpus eius est reclusum in summo altari per Petrum regem Hungarie et unum episcopum.”

A feljegyzés két részre bontható. Az első, jelen idejű mellékmondat szerint Szent Kálmán feje a székesfehérvári társaskáptalan sekrestyéjében van. A második mel-

³⁰ NIEDERKORN-BRUCK, Meta: *Der Heilige Koloman. Der erste Patron Niederösterreichs*. Wien, 1992. /Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 16./ L. még ERKENS, Franz-Reiner: *Coloman*. In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1994³. 1260.

lékmondattal egy, a múltban történt eseményről tájékoztat: a test – közelebről meg nem határozott – középső részét Péter magyar király és egy püspök a főoltárba zárta. A szöveg tehát egyaránt érinti Kálmán magyarországi kultuszának kérdését, Péter királyt, valamint a fehérvári királyi bazilika történetét. A szakirodalom nem ismeri ezt a híradást.³¹ A kérdés az, hogy a feljegyzés milyen forrásértékkel bír. Ahogy azt látni fogjuk, e rövid híradással több forrás is párhuzamba állítható, azonban ezeknek a kútfőknek a teljesség igényével történő számbavétele és forráskritikai alapon

³¹ Kálmánhoz I. NIEDERKORN-BRUCK: *i. m.* (30. jegyzet). Magyarországi kultuszához I. GALAMBOS Kálmán: *Szent Kálmán vértanu.* = Magyar Sion (1.) 1863. 81–93, 173–190; KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratái.* = Magyar Sion (4.) 1866. 215; Uő: *Kortan.* Bp. 1876. 156; RADÓ Polikárp: *Baththyány Boldizsár misekönyvének hitelessége.* = Magyar Könyvszemle (65.) 1941. 132–149, különösen 137–138, 141; BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium.* 1–2. Bp. 1977. 2. 376–377, 415; MEZŐ András: *A templomcím a magyar helységnevekben. (11–15. század).* Bp. 1996. 109–110. /METEM Könyvek 15./; KERNY Terézia: *Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról.* = Ars Hungarica (29.) 2001. 9–32. Kálmán magyarországi tiszteletének kérdését is érinti LAUF Judit: *Bécs és Sopron középkori liturgikus gyakorlatának összefüggései a soproni kódextörödékek alapján.* = Magyar Könyvszemle (125.) 2009. 273–304; Uő: *Verbindungen der mittelalterlichen liturgischen Praxis in Wien und Ödenburg.* = Codices Manuscripti (73/74) 2010. 15–30. – Péterhez a teljesség igénye nélkül I. GOMBOS Ferenc Albin: *Történetünk első századaiból.* = Századok (45.) 1911. 507–512, 569–585; KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez.* = Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (18.) 1965. 20–35; *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* 1–2. Főszerk.: SZÉKELY György. Bp. 1984. 1. 835–846. (GYÖRFFY György); KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok.* Szeged, 2000. 58–65. – A székesfehérvári bazilikával foglalkozó hatalmas szakirodalomból az alábbi munkákat emelem ki: DERCSÉNYI Dezső: *A székesfehérvári királyi bazilika.* Bp. 1943; KOVÁCS Éva: *A székesfehérvári királyi bazilika XI. századi kincsei.* In: *Székesfehérvár évszázadai. i. m.* (25. jegyzet) 157–164. (A tanulmány újabb kiadása: KOVÁCS Éva: *Species modus ordo. Válogatott tanulmányok.* Bp. 1998. 105–111); DEÉR József: *Szent István székhelye. Székesfehérvár és Aachen.* = Katolikus Szemle (23.) 1971. 1–18; TÓTH Melinda: *A művészet Szent István korában.* In: *Szent István és kora.* Szerk.: GLATZ Ferenc, KARDOS József. Bp. 1988. (a továbbiakban: *Szent István és kora*) 113–132; KRALOVÁNSZKY Alán: *Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése.* In: *Szent István és kora i. m.* (31. jegyzet) 166–172; *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai.* Szerk.: FARKAS Gábor. Székesfehérvár, 1996; SZABÓ Zoltán: *A szentté avatott Imre herceg kultuszhelyének kérdése a székesfehérvári prépostság Nagyboldogasszony templomában.* = Műemlékvédelmi Szemle (6.) 1996. 2. sz. 5–52; MAROSI Ernő: *„Quam qui vidit, testimonium veritatis verborum nostrorum perhibet”.* *Megjegyzések Szent István székesfehérvári prépostsági templomának képéhez elbeszélő forrásainkban.* In: *„Magyaroknak eleiről”.* Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: PITI Ferenc. Szeged, 2000. 349–363. (A dolgozat tanulmányrészletként is megjelent: MAROSI Ernő: *Szent István korának képe a művészettörténet-írásban.* In: *Szent István és az államalapítás.* Szerk.: VESZPRÉMY László. Bp. 2002. 307–313); THOROCZKAY Gábor: *A székesfehérvári racionálék. A 14. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához.* = Századok (138.) 2004. 413–432. (A tanulmány újabb megjelenése: THOROCZKAY Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* Bp. 2009. 117–142. /TDI Könyvek 9./)

történő megrostálása még nem történt meg. A kérdést érintő tanulmányok csupán egy-két kiragadott szöveget használnak fel. A vizsgálatot érdemes a második melékmondattal kezdeni.

Jelenleg hat olyan forrásról van tudomásom, amelyek beszámolnak Kálmán földi maradványainak Magyarországra viteléről. Az eseményről hírt adó külföldi kútfőket Gombos Ferenc Albin katalógusában találjuk meg.³² Az öt forrás közül négy Péter királyhoz (1038–1041, 1044–1046), egy pedig Szent Istvánhoz (1000–1038) köti az eseményt, azonban – ahogy azt látni fogjuk – az utóbbi 18. századi hamisítvány. A hatodik szöveget Galambos Kálmán közölte egy közelebbről meg nem határozott pozsonyi hártvakéziratból.

1. A *Passio sancti Cholomanni* legkorábbi kéziratai a 12. század első feléből származnak, ugyanakkor feltételezhető, hogy a szöveg alaprétege a 11. század első felében keletkezett. Vitatott, hogy Erchenfried melki apát (1121–1163) mennyiben tekinthető a jelenleg ismert szöveg szerzőjének.³³ Ez a forrás mondja el a leg részletesebben, hogy milyen körülmények között került Kálmán teste Magyarországra.³⁴

³² GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–III*. Bp. 1937–1938. Tomus IV.: CSAPODI Csaba: *Index*. Bp. 1943. Szent Kálmán a katalógushoz készített indexben: 42.

³³ NIEDERKORN-BRUCK: *i. m.* (30. jegyzet) 26–28, 67–70.

³⁴ „Petrus rex Ungarorum est accensus, quali modo posset acquirere et a loco Medlicha in suum regnum traducere corpus s. Colomanni martyris. Haec eo meditante, Treverorum archiepiscopus Poppo, Heinrici marchionis [Austriae] frater, ab Hierosolyma rediens, venit in regnum eius. Quod rex ut audivit, magno gavisus gaudio, ad se vocavit, sperans effectum sui desiderii per eum se inventurum; quod ita est etiam factum. Cum enim vocatus veniret, sicut utrumque decuit, regem videlicet et archiepiscopum, honorifice eum suscepit, magnifice habuit, gloriose tractavit. His, ut saepe fit inter bonos, archipraesul vicissitudinem cupiens rependere, quidquid ab eo desideraret, magna pollicebatur et bona se voluntate facturum. His auditis rex factus multum hilaris, quod diu animoolvebat, optimo praesuli verbis exponebat. Sed quanto rex ex verbis pontificis fuit laetior, tanto pontifex ex verbis regis factus est tristior. Anxius enim haerebat animo, quid ageret. Promittere non audebat, veritus se non posse apud fratrem impetrare; timuit vero negare, nam formidavit, si negaret, ut vi, sicut factum est, cogereetur. Postquam enim rex vidit illum stupentem, minatus est, si non faceret, vinculum et carcerem. His minis victus episcopus cum promitteret, constrinxit eum sacramento, ut quod promisit, sine dubio fieret. Veniens itaque ad fratrem, magna afflictione cordis aperuit et lacrimis, quod violentia compulit regis. Marchio autem, ut semper fuit vir bonus et prudens, ne qua macula optimum suum genus fuscaret, quamvis invitus, decrevit tamen facere, ut rex coegit suum fratrem iurare. At postquam delata sunt ossa regi, retrolapsa est res eius, nam aeris siccitas, terrae sterilitas, fames et mortalitas regnum eius in tantum urgebant, ut penitus interire se crederent. Miserunt tandem ad praedictum marchionem, postulantes legatos mitti, qui digne sancti reportarent ossa viri. Missis itaque religiosi viris, videlicet clericis et laicis, sacra ossa receperunt, et regi suisque veniam pro delictis dantes, ad laudem et gloriam nominis Dei in praedictum locum reportaverunt.” – GOMBOS: *i. m.* 1937–1938. (32. jegyzet) III. 2325; Vö. NIEDERKORN-BRUCK: *i. m.* (30. jegyzet) 77.

2. Az 1157-ig vezetett *Breve chronicon Austriacum Mellicense* melki bencés szerzetes munkája.³⁵ A Kálmánra vonatkozó passzus jóval rövidebb, mint a *Passioban*, de tartalmazza a történet lényegét: Poppo trieri érsek, Ausztria örgrófjának, Henriknek a testvére Péter magyar király kérésére, sőt fenyegetésére elérte az örgrófnál, hogy küldje Kálmán csontjait Magyarországra. Ezt követően Magyarországot különböző csapások érték, ezért visszaküldték a csontokat Melkbe.³⁶

3. Az 1362 körül létrejött *Historia foundationis monasterii Mellicensis*³⁷ vonatkozó részlete majdnem szó szerint megegyezik az előbb említett *Breve chronicon Austriacum Mellicense* megfelelő részével.³⁸

4. A történetíró Veit Arnpeck (1435/40–1495) *Chronicon Austriacum* című munkájában egy új adat is található: a magyarok visszaadták a szent testét, de a fejét megtartották, Székesfehérváron látható.³⁹ Erre a forrásra a müncheni kódexben található feljegyzés első, Kálmán fejereklyéjére vonatkozó mellékmondatának elemzésekor még visszatérek.

5. Az ötödik forrás egy 18. századi hamisítvány, Chrysostomus Hanthaler munkája, a címe: *Notulae anecdotae e chronica illustris stirpis Babenbergicae in Osterreichia dominantis, quam vir reverendus Aloldus de Pecklarn serenissimi quondam Austriae marchionis Adalberti ab anno 1034 usque ad annum 1056 capellanus*

³⁵ LHOTSKY, Alphons: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Graz–Köln, 1963. 224–226; *Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum*. (A továbbiakban: *Repertorium fontium*) 3. Fontes C. Romae, 1970. 380.

³⁶ „A. 1012 beatus Cholomannus in Stocheraue suspensus celos adiit, temporibus H[enrici II] regis, qui dux fuerat Baioarie, sed tertio Ottoni imperatori successerat, marchiam quoque Austrie tenente Heinrico, tritavo vestro. Hic autem H[enricus] marchio duravit per annos circiter quadraginta usque ad tempora Petri regis Ungarorum, qui sancto regi Stephano successerat. Istius Petri precibus et minis circumventus Poppo Treverorum archiepiscopus, frater marchionis, obtinuit a fratre suo, ut mitteret in Ungariam ossa beati Cholomanni; que tamen postea Ungari pestilentia et fame compulsi reddiderunt.” – GOMBOS: *i. m.* 1937–1938. (32. jegyzet) I. 519.

³⁷ LHOTSKY: *i. m.* (35. jegyzet) 247–248; *Repertorium fontium i. m.* (35. jegyzet) 5. Fontes Gh–H. Romae, 1984. 533–534.

³⁸ „Praefatus autem marchio Hainricus duravit per annos circiter quadraginta usque ad tempora Petri regis Vngarorum, qui sancto regi Stephano in regno successerat. Istius Petri precibus et minis circumventus Poppo Treverorum archiepiscopus, frater marchionis, obtinuit a fratre suo, ut mitteret in Vngariam corpus s. Cholomanni; sed cum ex hoc terra Vngariae pestilentias et famem ac varias alias plagas pateretur, compulsi sunt reddere corpus s. viri Cholomanni.” – GOMBOS: *i. m.* 1937–1938. (32. jegyzet) II. 1177–1178.

³⁹ „Poppo per preces obtinuit, quod frater suus marchio Heinricus corpus s. Colomanni Petro Hungarorum regis miserat. Sed tempore, quo sacrum corpus in Hungaria permansit, Hungari multas plagas sustinuerunt, pestilentiam, famem, nec pluviam habuerunt. Coacti igitur corpus s. Colomanni in Austriam remiserunt, nihilominus caput suum servaverunt, in Alba Regali ostenditur.” – GOMBOS: *i. m.* 1937–1938. (32. jegyzet) III. 2631. Arnpeckhez l. LIEBHART, W.: *Arnpeck, Veit*. In: *Lexikon des Mittelalters*. 1. München–Zürich, 1980. 1011.

*conscript, a fratre Ortilone suo e primis monachis Campiliensibus sub finem seculi XII. excerptae.*⁴⁰ A Kálmánnal foglalkozó rész több ponton is eltér a feljebb idézett kútfőktől: például csak itt olvashatunk arról, hogy a szent testét István kérésére vitték Magyarországra.⁴¹ Mivel a mű kétes forrásértékű, a további vizsgálatokból kizárhatjuk.

6. A hatodik szöveget Galambos Kálmán közölte 1863-ban egy közelebről meg nem határozott pozsonyi hártakéziratból.⁴² Mivel ez a változat az eddig bemutatott források mindegyikétől távol áll – pl. magyar királyként valamelyik Béla szerepel, aki ráadásul a melki apát testvére –, a továbbiakban ezt a változatot is figyelmen kívül hagyhatjuk.

Négy forrásunk marad tehát, s ezek mindegyike úgy tudja, hogy Szent Kálmán földi maradványait Péter király idejében Magyarországra vitték. Láthattuk, hogy az esemény írott hagyománya legalább a 12. század első feléig visszavezethető. Az is lényeges szempont, hogy a négy kútfő közül az első három Melkhez köthető.

⁴⁰ TANGL, Michael: *Die Fälschungen des Chrysostomus Hanthaler*. = Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (19.) 1898. 1–54; LHOTSKY: *i. m.* (35. jegyzet) 199–200.

⁴¹ „A. 1016. E Palestina rediens Poppo Trevirensis praesul a rege Stephano sancto tamdiu precibus fatigatus fuit, donec polliceretur se supplicaturum fratri suo Hainrico marchioni, ut sanctum Cholomani corpus regi cederet. Adfuere cum Poppone legati Ungari cum donis apud marchionem supplices; qui cum plurimum invitatus videretur, ausi sunt etiam minas addere. Qua importunitate motus Hainricus dolens tandem assensit, sed Deum cum fiducia oravit. Decore ergo et reverenter sacrum corpus Ungariae infertur, et cum exultatione suscipitur: cuius suffragiis regnum illud omnem fortunam sperabat. Contra vero accidit. Exortae sunt calamitates graves, nec antea cessarunt, quam Stephanus rex pius et sui praesules agnoscerent nolle Deum, ut in Pannonia colatur sanctus, qui apud Australes coronam meruit: maxime, cum metu potius, quam dono, illuc sit transmissus. – A. 1017. Nondum itaque emenso unius integri anni spatio remissum est ad Australes sanctum corpus cum multis muneribus, et Medicum hunc sanctum patronum suum cum maximo gaudio iterum recepit.” – GOMBOS: *i. m.* 1937–1938. (32. jegyzet) III. 1755.

⁴² „Erat autem abbas, qui eodem tempore monasterio [ti. a melki – G. K.] preerat, frater Bele regis Ungarie. Qui Bela audiens miracula b. Cholomanni mart[yr]is, cogitavit, quomodo corpus illius posset [hiányzik az ige, pl. obtinere – G. K.], et mittens solempnes nuncios, fratrem suum abbatem de Medlik invitavit ad se in Vngariam. Qui cum descendisset, et fraterno amore susceptus et integre mense pertractatus fuisset, petivit ab eo rex, ut sibi corpus s. Cholomanni donaret, adiungens, quia ipsum nunquam, quamquam frater ipsius esset, de captivitate sua nunquam (!) dimitteret, nisi in eadem petitione desiderium suum impleret. Quo audito abbas vehementer perterritus est, et mittens ad fratres suos nunciavit eis verba regis. At illi consilio habito corpus beati martiris cum magno fletu in Vngariam transmiserunt dicentes: „Scimus, s. Cholomanne, quod potens est apud Deum sanctitas tua. Si tibi magis placet manere cum Vngaris, quam cum servis tuis, fiat voluntas tua.” Sed ecce, postquam s. corpus ad regem pervenit, tanta pestilencia populum invasit, ut rex summa cum festinatione sanctum Dei remitteret, et talia de cetero non temptaret.” – GALAMBOS: *i. h.* (31. jegyzet) 188. Ugyanezt a szöveget Knauz Nándor is közölte egy 14. századi sermogyűjteményből, amely a pozsonyi káptalan birtokában volt. A textus egy Szent Kálmánról szóló beszéd végén található. L. KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratai*. Esztergom, 1870. 95–98, az idézet: 98. A kéziratra Boreczky Anna hívta fel a figyelmemet, amiért e helyen is köszönetet mondok.

A négy forrás és a müncheni kódex kétsoros feljegyzése jól kiegészíti egymást: míg az előbbiek arról tájékoztatnak, hogy az ereklyét elvitték Magyarországra, majd onnan visszaküldték Melkbe, addig a müncheni kódex arra utal, hogy mi történt az ereklyével Magyarországon.

Az idézett kútfőkből kitűnik, hogy az ereklyét az osztrák örgróf engedte át Péter királynak. Ezzel kapcsolatban ki kell térnünk arra az anakronizmusra, amely mind a négy forrásban megtalálható. Az ezekben említett Henrik örgróf 1018-ban hunyt el, húsz évvel Péter trónra lépése előtt.⁴³ Őt Adalbert követte az örgrófságban (1018–1055), aki – csakúgy, mint a szövegekben szereplő Poppo trieri érsek (†1047) – Henrik testvére volt.⁴⁴ Szent Kálmán ereklyéjét tehát ő engedte át Péter királynak, nem Henrik. Láthattuk, hogy a legkorábbi forrás, a *Passio sancti Cholomanni* jelenleg ismert szövege a 12. század első felében jött létre, több mint száz évvel Henrik örgróf 1018-ban bekövetkezett halála után, ezért nem meglepő a tévesztés. Emellett az is felvethető, hogy a források azért kötötték az eseményt Henrikhez, mert – ahogy arról már volt szó – Kálmán az ő örgrófsága alatt szenvedett mártírhalált, és ő volt az, aki a szent testét Melkbe vitette. További érv Henrikkel szemben, hogy ő négy évvel a test Melkbe történő átvitele és eltemetése után, 1018-ban elhunyt. Nem valószínű, hogy Henrik ebben a négy évben, szinte azonnal az átvitel és az újratemetés után, átengedte volna a szent földi maradványait a magyar uralkodónak.

Kálmán testereklyéjének magyarországi útja szempontjából lényeges körülmény, hogy Adalbert Péter sógora volt: második házasságát Péter Froizza (Frowila) nevű nőtestvérével kötötte.⁴⁵ Mindkettőjüket Melkben temették el.⁴⁶ Joggal feltételezhető, hogy a rokon kapcsolat is közrejátszott az ereklye átengedésében. Talán erre utal a *Passio sancti Cholomanni* egyik mondata is, mely szerint az örgróf azért engedett a magyar király követelésének, nehogy szégyenfolt mocskolja be a nemzetiségét: „Marchio autem, ut semper fuit vir bonus et prudens, ne qua macula optimum suum genus fuscaret, quamvis invitus, decrevit tamen facere, ut rex coegit suum fratrem iurare.”⁴⁷

Péter ereklyekérése minden bizonnyal a kereszténységet átható ereklyekultusszal magyarázható. A relikviák tiszteletének jelentőségét jól mutatja, hogy az 5. század

⁴³ Henrikhez I. LECHNER, Karl: *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*. Wien–Köln–Graz, 1976. 56–64. /Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 23./; DIENST, Heide: *Die Dynastie der Babenberger und ihre Anfänge in Österreich*. In: *Das babenbergische Österreich (976–1246)*. Hrsg. von Erich ZÖLLNER. Wien, 1978. 25–26.

⁴⁴ LECHNER: *i. m.* (43. jegyzet) 65–79, Poppóhoz I. 55–56; DIENST: *i. h.* (43. jegyzet) 26–28, Poppóhoz I. 26.

⁴⁵ WERTNER Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892. 90–98; VAJAY Szabolcs: *Géza nagyfejedelem és családja*. In: *Székesfehérvár évszázadai* I. m. (25. jegyzet) 97; LECHNER: *i. m.* (43. jegyzet) 79; DIENST: *i. h.* (43. jegyzet) 28, 30.

⁴⁶ VAJAY: *i. h.* (45. jegyzet) 97; LECHNER: *i. m.* (43. jegyzet) 326, 93. jegyzet; NIEDERKORN-BRUCK: *i. m.* (30. jegyzet) 19.

⁴⁷ L. a 34. jegyzetet.

végétől az oltárnak ereklyét is kellett tartalmaznia. Azonban a kereszténységre átérő Magyarország nyilvánvalóan nem bővelkedett relikviákban.⁴⁸ Írott források bizonyítják, hogy már Szent István is igyekezett ereklyékre szert tenni.⁴⁹ A müncheni kódex híradása és a feljebb idézett források arról tanúskodnak, hogy – elődjéhez hasonlóan – Péter is tett ilyen irányú erőfeszítéseket.

Ezek után térjünk át a müncheni kódexben található feljegyzés első mellékmondatának a vizsgálatára, mely szerint Szent Kálmán feje a székesfehérvári társaskáptalan sekrestyéjében van (Item caput sancti Cholomanni est in sacristia collegiate ecclesie Albe Regalis). Ezt a híradást két további forrás is megerősíti. A korábbi Veint Arnpeck feljebb idézett, 1494–1495-ben összeállított *Chronicon Austriacum* című munkája. Ahogy arról már esett szó, a szerző, miután a korábbi forrásokkal összhangban beszámolt az ereklye magyarországi útjáról, megjegyezte, hogy a magyarok megőrizték a fejét, melyet „Székesfehérváron mutatnak meg” (in Alba Regali ostenditur).⁵⁰ Arnpeck talán arra utalt, hogy a szent ünnepén megmutatták az ereklyét a hívőknek. A másik forrás az 1564. évig vezetett *Annales Mellicenses*, melynek lejegyzését 1123-ban, a feljebb említett Erchenfried apát idejében kezdték meg.⁵¹ 1517-ben I. Miksa császár harmadízben látogatta meg a melki bencészetet. Az évkönyv vonatkozó bejegyzése szerint a császár többek között megígérte, hogy felújítja Szent Kálmán sírját. A meglehetősen zavaros szövegből az is kiderül, hogy Kálmán feje akkor Székesfehérváron volt.⁵² Összesen tehát három, egymástól független forrás számol be arról, hogy Szent Kálmán fejereklyéje a középkor végén Székesfehérváron volt. Az elmondottak fényében nincs okunk kételkedni az egymást erősítő híradások hitelességében.⁵³

⁴⁸ MAROSI Ernő: *Ereklyék*. In: *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2000. március 17. – szeptember 24. Szerk.: MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin. Bp. 2000. 139–142.

⁴⁹ GYÖRFFY György: *István király és műve*. Bp. 1983². 126, 288, 297–298, 317–318; MAROSI: *i. h.* 2000. (31. jegyzet) 351–352; Uő: *i. h.* 2002. (31. jegyzet) 308.

⁵⁰ L. a 39. jegyzetet.

⁵¹ LHOTSKY: *i. m.* (35. jegyzet) 176–178; NIEDERKORN-BRUCK: *i. m.* (30. jegyzet) 24–25.

⁵² „1517. ... Maximilianus imperator fuit hic Andree apostoli, et plura monasterio dare donaria, precipue caput sancti Kollomanni, quod est in Alba regali Hungarie illuc tempore querrarum deductum, eidem a maioribus remitti polliciti sunt de Hungaria Melicum, pretendit et se renovaturum S. Cholomanni sepulchrum, denique et sal atque puxides augere voluit.” – *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum tomus IX*. Ed.: Wilhelm WATTENBACH. Hannoverae, 1851. 530. Vö. NIEDERKORN-BRUCK: *i. m.* (30. jegyzet) 27–28, 49. A szöveg korábbi kiadójának, Hieronymus Peznek az idézett részhez fűzött szövegkritikai megjegyzését l. *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. 1–3. Ed.: Hieronymus PEZ. Lipsiae–Ratisbonae, 1721–1745. 1. 279.

⁵³ Itt említem meg, hogy a jelenleg Melkben őrzött, a szakirodalomban Szent Kálmán-hermaként nyilvántartott fejereklyetartó székesfehérvári eredete nem bizonyított. L. LOVAG Zsuzsa: *A kalocsai román kori feszület és köre*. = *Folia Archaeologica* (29.) 1978. 183–204, különösen 198. (további irodalom); Uő: *A magyarországi bencés kolostori műhelyekről*. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk.: TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 2001. 120.

Visszatérve a feljegyzés második mellékmondatára, annak tartalmát is hitelesnek fogadhatjuk el egyrészt a korábban felsorakoztatott érvek, másrészt a fejereklyéről elmondottak alapján.

Szent Kálmán földi maradványai történetének magyarországi epizódját a következőképpen rekonstruálhatjuk. Péternek sikerült elérnie, hogy sógora, Adalbert osztrák örgróf elküldje neki Szent Kálmán testereklyéjét, melyet Melkben őriztek. A test – közelebről meg nem határozott – középső részét Péter és egy püspök a Szent István által alapított székesfehérvári bazilika főoltárába zárta. Feltehetőleg ekkor választották el a földi maradványoktól azt a fejereklyét is, amelyről a késő középkori források beszámolnak.⁵⁴ A szent földi maradványait hamarosan visszaküldték Melkbe – a források szerint azért, mert az ereklye megszerzése miatt különböző csapások sújtották Magyarországot.

Az eddig elmondottak alapján Szent Kálmán magyarországi tiszteletének a kezdeteit legalább Péter király koráig visszavezethetjük.

Ami a feljegyzés forrásait illeti, ebben a tekintetben is külön kell vizsgálnunk a két mellékmondatot. Az első, jelen idejű mellékmondat minden bizonnyal egy, a kortársak előtt is ismert tényt közöl, ezért nem szükséges írott forrást feltételeznünk. Ezzel kapcsolatban érdemes hangsúlyozni a híradás lejegyzőjének jól értesült-ségét: amíg Arnpeck és a melki évkönyv csak Székesfehérvárt említik, de közelebről nem nevezik meg az ereklye őrzési helyét, addig a müncheni kódex a lehető legpontosabban meghatározza az őrzőhelyet: „Szent Kálmán feje a székesfehérvári társaskáptalan sekrestyéjében van”. Ez a meghatározás a bazilikában őrzött ereklyék elhelyezésének a kérdéséhez is adalékkal szolgál. Köztudott, hogy a nyugat-európai királyi udvari kápolnák mintájára létrehozott székesfehérvári Szűz Mária-prépostság egyházi helyzetének és speciális funkcióinak köszönhetően rendkívül fontos szerepet töltött be Magyarország középkori történetében; gondoljunk például a királykoronázásokra vagy az itt lezajlott temetkezésekre.⁵⁵ A bazilika jelentőségét az ott őrzött ereklyekincs is növelte. A müncheni kódex beszámolójából arra következtethetünk, hogy a relikviákat – legalábbis a késő középkorban – a sekrestyében őrizték. Ezt a 14. századi krónikaszerkesztés is megerősíti, mely szerint 1327. április 1-jén leégett a fehérvári Szűz Mária-egyház, egyetlen harangtorony kivételével, amely a sekrestye fölött volt, ahol számos ereklyét őriztek.⁵⁶ A sekrestye helyét nagy valószínűséggel meghatározhatjuk. Az apszis két oldalán, a mel-

⁵⁴ Galambos Kálmán szerint a stockeraui ferences kolostorban is őriznek egy darabot Kálmán állcsontjából, l. GALAMBOS: *i. h.* (31. jegyzet) 184–185.

⁵⁵ A prépostság egyházi helyzetéről legújabbban l. KISS Gergely: *A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban.* = Századok (141.) 2007. 271–297. – A koronázásokhoz és a temetkezésekhez l. ENGEL: *i. h.* 1987. (29. jegyzet) 613–637; *A székesfehérvári királyi bazilika ember-tani leletei. 1848–2002.* Szerk.: ÉRY Kinga. Bp. 2008. /Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albae regalis I./

⁵⁶ „Anno Domini M-o CCC-o XXVII-o feria quarta ante Dominicam Ramispalmarum ecclesia Beate Virginis de Alba Regali [...] est combusta [...] excepto uno campanili, quod supra sacristiam est, ubi sanctorum reliquie quamplurime posite conservatur.” – *SRH i. m.* (14. jegyzet) 1. 491–492.

lékhajók folytatásában egy-egy négyzet alaprajzú építmény állt, melyek közül az északi oldalon emelt építmény alapjai ma is láthatók. „A templom vizsgálói a bazilikával egybeépített, attól azonban elkülönülő, bizonyára kétszintes mellékteret látnak bennük. A típus, melynek korai emlékeire, az ún. pasztofóriumokra Fehérvárral kapcsolatban hivatkoznak, a keresztény templomi liturgia kialakulásának századaiban született. A bizánci építészetben befutott karrierje, változatainak gyakori nyugat-európai felbukkanása egyértelműen annak következménye, hogy ezek a szentélyhez csatlakozó mellékterek speciális jellegű egyházi teendők egész sorozatának adtak hajlékot. Szolgáltak a mise előkészítésére, a szent ostya tárolására, mártírereklyék őrzésére, és e funkciókkal kapcsolatban sekrestyeként, mártíriumként, az ereklyetisztelet helyeként működtek, a magánáhitat korai formáinak helyt adó oratóriumok voltak, sőt az ereklyék közelébe temetkező előkelő személyek sírkápolnái is lehettek.”⁵⁷ A fehérvári bazilika esetében minden jel arra vall, hogy az említett mellékterek e speciális funkcióknak adtak helyet.⁵⁸ Minden okunk megvan tehát azt feltételezni, hogy az ereklyéket – köztük Szent Kálmán fejereklyéjét – e két építmény valamelyikében őrizték.

A müncheni kódex feljegyzésének második mellékmondata egy több száz évvel korábban történt eseményről tájékoztat: a test – közelebből meg nem határozott – középső részét Péter magyar király és egy püspök a főoltárba zárta. Ezt az információt jelenlegi ismereteim szerint csak a müncheni kódex tartotta fenn. A konkrétumokat tartalmazó híradás feltehetőleg írott kútfőre vezethető vissza. Mivel Kálmán földi maradványait 1014 óta Melkben őrzik, nem zárható ki, hogy a hír melki forrásból került a kódexbe. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szöveg egy Székesfehérváron történt eseményt örökít meg. Fontos körülmény ebből a szempontból, hogy a fehérvári Szűz Mária-prépostság minden bizonnyal kimagasló szerepet játszott a korai magyarországi írásbeliségben.⁵⁹ Erre utal, hogy a jelenleg ismert korai elbeszélő forrásaink közül valószínűleg itt készült a *Pozsonyi évkönyv* 997–1187 közti része.⁶⁰ Az is elképzelhető tehát, hogy a müncheni kódex beszámolója fehérvári eredetű. Ezzel kapcsolatban két lehetséges forrástípusra is rámutathatunk.

Mint ismeretes, I. András király (1046–1060) elolvastatta a lotaringiai származású Leodvin bihari püspökkel a Szent István által gyűjtött ereklyék feliratait, hogy megtudja, vajon kiknek az ereklyéi azok. A történetet az 1067 körül létrejött *Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis* őrizte meg. A szövegből többek között az is

⁵⁷ TÓTH: *i. h.* (31. jegyzet) 115–116.

⁵⁸ TÓTH: *i. h.* (31. jegyzet) 116.

⁵⁹ MEZEY László: *Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban*. In: *Székesfehérvár évszázadai*. 2. Szerk.: KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, 1972. 30.

⁶⁰ KRISTÓ Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Bp. 1994. 125–127; Uő: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp. 2002. 28–29; VESZPRÉMY László: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez*. = Századok (138.) 2004. 341–347.

kiderül, hogy a főpap elolvasta a szövegeket, majd visszahelyezte azokat a tartóikba.⁶¹ A müncheni kódex híradása talán egy ilyen ereklyekísérő iratra megy vissza.

A másik forrástípust a 'történeti feljegyzések' jelentik. A terminus olyan, a magyarországi írásbeliség legkorábbi korszakában létrejött írásműveket jelöl, amelyek egykori meglétére joggal következtethetünk. Tárgyukat tekintve elsősorban uralkodók és főpapok életrajzi adatait, templomalapítások évszámait tartalmazhatták. A legkorábbi magyar krónika (vagy krónikák) megszerkesztése során, a 11. század második felében és/vagy a századfordulón minden bizonnyal ilyen feljegyzéseket is felhasználtak.⁶²

A fejezet lezárásaként érdemes kitérnünk arra a kérdésre, hogy Kálmán király (1095–1116) honnan nyerte a nevét, melyet az Árpád-ház tagjai közül korábban senki sem viselt. Az egyik elképzelés szerint Kálmán az ír származású Szent Kolumbán nevét kapta. Más álláspont szerint a személynév török eredetű, jelentése 'maradék'. A török mellett a szláv eredet lehetősége is felmerült. Mező András mindhárom lehetőséget elvetette.⁶³ Véleményem szerint ha figyelembe vesszük, hogy Szent Kálmán ereklyéit Péter király uralkodása óta a fehérvári bazilikában őrizték, okkal tételezhetjük fel, hogy Kálmán Alsó-Ausztria védőszentje után kapta a nevét.

⁶¹ „Úgy vélem, nem mellőzendő el és hallgatásra sem méltó az, ami még a fent említett gróf életében történt. Liedvin, a lotaringiai származású bihari püspök, miután övéinek meglátogatása céljából Magyarországról eljött, Liège-ben vagy Andenne-ben tartózkodott. Az isteni gondviselés folytán látogatás céljából felkereste a felettebb nemes grófot, aki őt tisztelettel fogadta, és barátságosan bánt vele. Ez pedig [...] misét celebrált ott, és sok ereklyét adott. Adott Szent György vértanú testéből, valamint Hitvalló Szent Miklósnak, a szmirnaiak püspökének tulajdon testéből és másoknak a testéből, akiknek nevét égi betű írta az örök könyvbe. A főpap, akit említettünk, leíratta, hogy miképpen szerezte ő azokat az ereklyéket, és nálunk őriztette ezt az írást. Ily módon ismeretessé tette számunkra azt, ami történt, és ezáltal az igazságnak bizonyosságát szolgáltatta. István, a pannóniaiak királya, aki pogányból vált keresztényé, az igaz hitnek és Istennek buzgó híve lett. Amidőn háborúk vihara támadt, amelyet a barbárok okoztak Konstantinápoly császáranak, a konstantinápolyi király ezt az Istvánt a barbárság elleni háborújához megnyerte magának. Ennek segítségével a vele szemben ellenséges Cesariest erővel elfoglalta. S mialatt a konstantinápolyiak zsákmányt raboltak, és a várost kincseitől megfosztották, a valóban katolikus férfiú, István a fosztogatástól elfordította elméjét. Belépve Szent György templomába az ereklyéket, amiket ott talált, magával vitte, és – mint keresztényhez illő – egész életében tisztelettel megőrizte. Halála után András követte őt a királyságban. Ő pedig hamarosan hatalomra kerülése után, amidőn elődjének ékszereit, királyi felszerelését kerestette, megparancsolta Leodvin főpapnak: olvassa el az ereklyék feliratait, hogy biztosan megtudja, vajon kiknek az ereklyéi azok. Az említett főpap elolvasta a pergamen szövegeket, majd visszahelyezte azokat a tartóikba, de egy részüket megtartotta magának. Így szerezte azokat, amiket azután nekünk átadott.” – *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: KRISTÓ Gyula. Szeged, 1999. 226–228. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15./ Az idézett szöveg MAKK Ferenc fordítása. A latin eredeti: GOMBOS: *i. m.* 1937–1938. (32. jegyzet) II. 969–970. Az iratok elolvasására vonatkozó részlet így hangzik: „Cartas legit pontifex prefatus, relocansque in eorum thecis.”

⁶² VESZPRÉMY: *i. h.* (60. jegyzet) 325–347.

⁶³ A kérdést Mező András foglalta össze, l. MEZŐ: *i. m.* (31. jegyzet) 109–110.

A szövegcsoport keletkezési körülményeiről

A Bajor Állami Könyvtár Clm 17543 jelzetű kódexében tehát olvasható egy olyan, egy kéz által leírt szövegcsoport, amely hat magyar vonatkozású tartalmi egységből áll. E tartalmi egységek közül négy a melki apátság Cod. 751/1 jelzetű kéziratában is megtalálható. (Az Albert pozsonyi megválasztásáról, székesfehérvári koronázásáról és a magyar koronáról szóló feljegyzés a melki kéziratban egyetlen tartalmi egységet képez.) A követhetőség végett érdemes újra áttekinteni a szóban forgó szövegeket.

<i>Melki kézirat</i>		
1.	96r–97r	Albert és felesége, Erzsébet választási hitlevele.
2.	97v–100r	A Durandus-féle Pontificale Romanum egyik koronázási ordója. Valószínűleg e szerint zajlott le Albert székesfehérvári koronázása.
3.	100v	Feljegyzés Albert pozsonyi megválasztásáról, székesfehérvári koronázásáról és a magyar koronáról.

<i>Müncheni kódex</i>		
1.	220r–220v	Albert és felesége, Erzsébet választási hitlevele.
2.	220v	Feljegyzés Albert pozsonyi megválasztásáról és székesfehérvári koronázásáról.
3.	221r	Feljegyzés Albert német királlyá választásáról.
4.	221r–222v	A Durandus-féle Pontificale Romanum egyik koronázási ordója.
5.	222v	Feljegyzés a magyar koronáról.
6.	222v	Feljegyzés Szent Kálmán Székesfehérváron őrzött ereklyéiről.

A tanulmány elején már esett szó arról, hogy a melki kézirat jelenlegi formáját a 19. században nyerte el: ekkor állították össze legalább két, 15. századi kézirat ívfüzetéből. Azt az ívfüzetet (egy sexternio, f. 96–106), amelyen a három említett szöveg is található, Christine Glassner megállapítása szerint Martinus de Senging másolta legkorábban 1438-ban. Martinus de Senging 1427-ben tette le a szerzetesi fogadalmat a melki bencés kolostorban, 1429-től 1433-ig ugyanott priorként működött. 1433–1436 között a kolostor procuratora volt a bázeli zsinaton. A melki reform elkötelezett híve 1481-ben hunyt el. Ismert egy 1457 októberében kelt, Johannes Schlitpacher melki priorhoz írt levele, továbbá egy 1433-ban összeállított jelentése a bázeli zsinathoz az ausztriai bencés kolostorok állapotáról.⁶⁴

⁶⁴ *Repertorium fontium i. m.* (35. jegyzet) 7. Fontes L–M. Roma, 1997. 490–491.

Az általa beírt ívfűzet írásképe kimondottan rendezett. A szóban forgó három tartalmi egység mindegyike önálló oldalon kezdődik, a választási hitlevelet és a koronázási ordót cím vezeti be.⁶⁵

A müncheni kódexben található szövegcsoport scriptora valószínűleg egy olyan szövegegyüttest másolt, amelyet a melki kézirat tartott fenn, tartalmi és formai változtatásokat eszközölve a másolt textuson. Az általa leírt szöveg folyamatos, egybefüggő, egyik tartalmi egységhez sem tartozik cím. Egyedül a Szent Kálmán-ereklyékre vonatkozó utolsó két sor kezdődik új sorban, a mondat élén az 'item' szóval. A mindkét kéziratban megtalálható tartalmi egységek sorrendje is eltér: ahogy azt láthattuk, az Albert pozsonyi megválasztásáról, fehérvári koronázásáról és a magyar koronáról szóló feljegyzés egy része – rövidített változatban – közvetlenül a választási hitlevél után olvasható. A müncheni kódex szövegcsoportjának scriptora három olyan szöveget is leírt, amelyeket a melki kézirat nem tartalmaz. Az első az Albert német királlyá választására vonatkozó textus, amelyet valószínűleg utólag jegyzett le a 221. levél felső margójára, a koronázási ordó kezdete fölé. A második a koronázási ordó után olvasható beszámoló az Albert fehérvári koronázása során lezajlott világi aktusokról. (Ezt a szöveget az ordóval együtt mutattam be, a táblázatban nem tüntettem fel külön tartalmi egységként.) A harmadik textus a szövegegyüttes utolsó két sora Szent Kálmán Fehérváron őrzött ereklyéiről.

Feltűnő, hogy a csak a müncheni kódexben megtalálható szövegek közül kettő Székesfehérvárhoz kapcsolódik: az egyik az Albert koronázása során lezajlott világi aktusokról szóló beszámoló, a másik a Kálmán-ereklyékre vonatkozó feljegyzés. Korábban már esett szó arról, hogy a beszámoló valószínűleg olyan személytől származik, aki jelen volt Albert koronázásán. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a személy maga a scriptor volt, aki a müncheni kódexben található szövegcsoport leírása során a koronázási ordó szövegéhez illesztette a saját megfigyeléseit. Feltehetőleg a Kálmán-ereklyékre vonatkozó információk is Fehérváron jutottak a tudomására, s ezeket le is írta a szövegegyüttes végére. Figyelemre méltó, hogy a szövegcsoport Albert személyéhez kötődik, kivéve a Kálmán-ereklyékről tudósító utolsó két sort. Láthattuk: a szöveg folyamatos, egyedül a Szent Kálmán-ereklyékre vonatkozó feljegyzés kezdődik új sorban, a mondat élén az 'item' szóval. A scriptor valószínűleg így akarta érzékeltetni, hogy az utolsó két sor nem tartozik szervesen a szövegegyütteshez. Ugyanakkor a jelek szerint fontosnak tartotta az ereklyékre vonatkozó információk rögzítését, amiből arra következtethetünk, hogy olyan területen élt, ahol erős volt Szent Kálmán tisztelete.

Az eddigiek alapján megkísérelhetjük a müncheni kódexben található szövegcsoport keletkezési helyének a meghatározását. Ezzel kapcsolatban több tényezőt

⁶⁵ A választási hitlevél címe: „Incipiunt leges et consuetudines ac libertates antiqui regni Hungarie, in quibus dominus novus rex, Albertus promisit ipsum regnum [a lapszálon kiegészítve: conservare], dans super hiis ipsis regnicolis litteras sigillis suis ducalibus consiliariorumque suorum infrascriptorum appendentibus in eorum fidem et testimonium.” A koronázási ordó címe: „De benedictione et coronatione regis Hungarie.”

is figyelembe vehetünk: 1. a szövegegyüttes – az utolsó két sor kivételével – Habsburg Albert személyéhez köthető; 2. a tartalmi egységek közül négy egy melki kéziratban is megtalálható, melynek vonatkozó ívfűzetét Martinus de Senging melki bencés szerzetes másolta legkorábban 1438-ban; 3. a Szent Kálmán-ereklyékre vonatkozó utolsó két sorból arra következtethetünk, hogy a scriptor olyan területen élt, ahol erős volt Kálmán tisztelete. Az utolsó ponttal kapcsolatban a liturgiátörténeti kutatások eredményeit is hasznosíthatjuk. A közelmúltban Lauf Judit mutatta ki, hogy a passauai rítuson belül valószínűleg létezett egy szűkebb, Bécshez és környékéhez köthető úzus. A jól elkülöníthető liturgikus gyakorlat egyik legszembeötlőbb sajátossága Szent Kálmán hangsúlyos tisztelete.⁶⁶ Az elmondottak fényében a szövegegyüttes keletkezési helyét valószínűleg Alsó-Ausztria középső, Melket és Bécset is magában foglaló területére tehetjük.

A szövegcsoport tartalmi egységeinek bemutatásából kiderül, hogy a szövegegyüttest legkorábban 1438-ban írhatták le.

A müncheni kódexről

Jelen tanulmánynak nem célja a kódex modern kodikológiai leírásának elkészítése, azonban az 1878-ban megjelent katalógustételt⁶⁷ további észrevételekkel bővíthetjük.

A 250 papírlevélből álló, 295 × 215 mm nagyságú kéziratnak újkori levélszámozása van. A tartalmi egységeket több kéz írta le bastarda és bastarda cursiva írással. A szöveg a 198. levél verzójától a 235. levél rektójáig egyhasábos, egyébként kéthasábos. Az írástükör változó, a sorok száma 26 és 59 között váltakozik. A kék színű fatáblás bőrkötés talán eredeti.

A tartalmi egységeket, melyek között német nyelvűeket is találunk, feltehetőleg különböző időpontokban másolták. A 196. fólió hátoldalán a következő másolói bejegyzés olvasható: „Anno Domini 1427 per Hanricum Fortmüllner de Novoforo etc.” Azt a tartalmi egységet, amelynek a végén a bejegyzés található, a katalógus így nevezi meg: „f. 159 Quaestiones super libros meteorum Aristotelis, ab initio defectus aliquot foliorum”. Ezt a szöveget tehát 1427-ben másolta Hanricus Fortmüllner. Ugyanakkor láthattuk, hogy a magyar vonatkozású szövegcsoportot legkorábban 1438-ban írhatták le. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a kódexet 1438 után állították össze.

A 158. levél rektóján rubrummal írt másolói bejegyzés olvasható: „Explicit opus super ymnos reportatum Wienne per manus Andree Baiern⁶⁸”. Azt a tartalmi egységet, amelynek a végén a bejegyzés található, a katalógus így nevezi meg: „f. 116 Expositio super hymnos.” Ezt a szöveget tehát Bécsben jegyezték le. A ‘reportatum’ kifejezés valószínűleg az egyetemi előadások lejegyzési gyakorlatára utal.

⁶⁶ LAUF: *i. h.* 2009. (31. jegyzet) 273–304; UÓ: *i. h.* 2010. (31. jegyzet) 15–30.

⁶⁷ *Catalogus i. m.* (1. jegyzet) 105–106.

⁶⁸ Bizonytalan olvasat.

Az 1878-as katalógusból kiderül, hogy a kötet korábban a schlehdorfi ágostonos kanonokoké volt.⁶⁹ (Schlehdorf Münchentől délre, a bajor Alpok északi nyúlványainál fekszik.)

Az eddig leírtak megengedik azt a feltételezést, hogy a kódexet Bécsben vagy Bécs környékén állították össze.

KERTÉSZ, BALÁZS

Au sujet du roi Albert et du culte de Hongrie de Saint Coloman.

Rapports hongrois dans un codex de Munich et de Melk

Aux feuilles 220r – 222v du codex Clm 17543 (Bayerische Staatsbibliothek), de contenu mixte, se trouve le groupe de texte de 6 unités suivant:

1. Diplôme inaugural d'élection du prince d'Autriche Albert (Habsburg), V. et de sa femme Elisabeth. – Après la mort de Sigismond, roi de Hongrie et de Bohême, empereur de la Sainte Empire Romaine, survenue le 9 décembre 1437, le 18 décembre un groupe des seigneurs hongrois, avait élu le gendre de Sigismond, Albert pour roi de Hongrie à Pozsony, mais à la fois ils ont fait accepter des conditions d'élection de la part d'Albert et de sa femme.

2. Notes sur l'élection d'Albert à Pozsony et de son couronnement à Székesfehérvár. La cérémonie a eu lieu le 1 janvier 1438 dans la basilique de Székesfehérvár.

3. Notes sur l'élection d'Albert en roi de l'Allemagne. – L'élection a eu lieu le 18 mars 1438 à Francfort sur Maine.

4. Un des ordres de couronnement du Pontificale Romanum de Durande. – Vraisemblablement c'est suivant cet ordre, que le couronnement d'Albert s'est déroulé à Székesfehérvár.

5. Notes sur la couronne hongroise.

6. Notes sur les reliques de Saint Coloman, conservées dans la basilique de Székesfehérvár.

Les unités de texte ont été écrites par la même main, sans pauses de texte. On peut supposer que le scriptor a été présent au couronnement d'Albert. Les textes du codex ont été recopiés par plusieurs mains, vraisemblablement à des moments différents. La forme actuelle du volume date des années après 1438, peut-être des environs de Vienne.

Des unités ici présentés quatre (texte 1., 2., 4., 5) se trouvent également dans le manuscrit Cod 751/1, de l'abbaye bénédictin de Melk. Le cahier, contenant , entre autres les textes ci-dessus, a été recopié par le moine Martine de Senging à Melk, le plus tôt en 1438.

L'examen de la matière des unités, à côté des remarques philologiques, avait amené à des résultats en rapport d'une part de l'époque d'Albert, d'autre de l'époque du roi de Hongrie Péter (1038–1041, 1044–1046).

⁶⁹ *Catalogus i. m.* (1. jegyzet) 105. A kézirat korábbi jelzete: Schlehd. 13. A kolostorhoz I. KELLNER, Stephan–SPETHMANN, Annemarie: *Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München. Münchner Hofbibliothek und andere Provenienzen.* Wiesbaden, 1996. 444–445. /Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis 11./

GRANASZTÓI OLGA

Adalékok a francia könyv európai terjesztési hálózatainak feltárásához I.

*A Société Typographique de Neuchâtel bécsi kapcsolatai
1772–1785*

„Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén” címmel a *Magyar Könyvszemle* 2003/2. számában publikáltam első kutatásaimat a svájci Société Typographique de Neuchâtel könyvkiadó és kereskedőház (STN) magyarországi kapcsolatairól.¹

Már akkor foglalkoztatott a kérdés, hogy az egyik legjelentősebb európai könyvkiadó vállalatnak a Habsburg Birodalom más, fejlettebb városaival, legfőképp Béccsel voltak-e, és ha igen, milyen intenzitású kapcsolatai, amikor Svájc felől nézve a birodalom egyik legtávolabbi városában, Pesten a Weingand és Köpf kereskedőpárossal 1781-től jelentős és sikeres együttműködést épített ki a francia könyvek terjesztésére.

Akkori cikkemben Robert Darntonnak az *Enciklopédia* európai terjesztéséről szóló könyvére támaszkodva azt írtam, hogy az STN levéltári irataiban meglepő módon Bécsről nem esik szó, vagyis nem folyt komoly kereskedelem a birodalmi fővárossal.² Ez a feltevés abból a félreértésből eredt, hogy a Darnton által az *Enciklopédia* kapcsán átnézett anyagokban bécsi kereskedők neve valóban nem bukkant fel.³ A cég hatalmas levéltári hagyatékában csak célzott kutatással lehetett megbizonyosodni ennek ellenkezőjéről. A több mint huszonötezer levelet számláló STN Levelestár feldolgozottsága időközben egyre több szemponttal gyarapodott, így jelenleg már tizenegy bécsi levelezőpartnert tartanak számon, összesen harminchárom levéllel.⁴ A munka előrehaladtával az is kiderült, hogy az STN első cikkemben már emlegetett megbízottja, Durand ügynök európai körútjáról, így bécsi és pesti tartózkodásáról készített részletes beszámolóit szintén fennmaradtak, további kereskedői megrendelésekkel.⁵

¹ GRANASZTÓI Olga: *Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén. Weingand és Köpf könyvkereskedők levelei a neuchâтели levéltárban (1781–1788)*. = *Magyar Könyvszemle* (119.) 2003. 166–186.

² GRANASZTÓI: *i. h.* 2003. (1. jegyzet) 10.

³ DARNTON, Robert: *L'aventure de l'Encyclopédie*. Paris, 1982. Perrin.

⁴ Bibliothèque Publique et Universitaire de Neuchâtel (BPUN): Fonds de la Société Typographique de Neuchâtel.

⁵ Vö. GRANASZTÓI Olga: „A legkülönbözőbb könyveket olvasni.” *Francia és német nyelvű szépirodalmi olvasmányok a 18. század végi Magyarországon*. = *Sic Itur ad Astra* (20.) 2009. 139–153.

Nemrégiben egy amerikai történész, Jeffrey Freedman „The Process of cultural exchange: Publishing between France and Germany” című kiadatlan doktori disszertációjára hívták fel figyelmemet osztrák könyvtörténészek.⁶ Az 1991-ben készült dolgozat komoly forrásfeltáró munkával, az STN-ben található levelek alapján Németország, lényegében a Német-római Birodalom területeként meghatározható nagy nyelvi és kulturális egység könyvkereskedelmét dolgozta fel a francia könyvek terjesztését vizsgálva. Freedman megközelítése (Robert Darnton tanítványaként) – a német könyvkereskedelem csupán Bécsig terjedő vizsgálata ellenére – a térségre vonatkozóan elsőként jelölt ki egy új irányt: a nyomdatermékeket az irodalmi kommunikáció legfontosabb eszközeinek tekinti. Nem azt vizsgálja, hogy a francia szellem és kultúra hatása mennyire volt jelentős, hogyan érvényesült, hanem azt, hogy a nyomtatott kommunikációt ekkor meghatározó francia nyomdatermékek milyen kulturális cserekapcsolatokon, milyen csatornákon és hogyan terjedtek el; különös tekintettel a gazdasági szempontokra, valamint a terjesztést meghatározó helyi tényezőkre.

Freedman megközelítésében a bécsi és prágai (azaz a Német-római Birodalom részét képező két ország, Ausztria és Csehország fővárosaiban működő) könyvkereskedők kapcsolatai külön figyelmet kaptak,⁷ viszont az STN jelentős pesti és pozsonyi partnereinek tevékenységére a szerző már nem tért ki. A Habsburg Birodalom összetett gazdasági és politikai helyzetéből eredő egyenetlenségek bemutatásához ugyanakkor – főként a cenzúra és a könyvbehozatal terén – át kellett lépnie a Német-római Birodalom határát Magyarország felé.⁸ A németiség határát már neki is nehéz volt meghúznia Magyarországnál, és nem csak a Habsburg Birodalomhoz való tartozása miatt. Az STN levéltárából előkerült levelek azt mutatják, hogy a pozsonyi és pesti dél-német származású könyvkereskedők működése a francia könyvek behozatalában a francia–német kulturális transzfer sajátos megvalósulásaként is felfogható: német származású kereskedők a franciát és a németet egyaránt használó közönségüknek importálták eleinte nagyobb számban az eredeti, majd egyre inkább a német fordításban megjelenő francia könyvújdonosságokat; ehhez az egyik kapocs a németországi könyvkereskedelem olajozottan működő hálózatrendszerre volt. Példaként említhetnénk a pozsonyi Anton Löwét, aki korábban az ulmi Bartholomäi alkalmazottja volt; ennek köszönhetően már 1771-től részt vett a lipcsei könyvvásáron, és állandó kapcsolatban állt észak-német kereskedőkkel.⁹ Löwe fog-

⁶ FREEDMAN, Jeffrey: *The Process of Cultural Exchange between France and Germany (1769–1789)*. Princeton University, 1991. A teljes német nyelvterületre összpontosító munka nem jelent meg nyomtatásban; talán ezzel is magyarázható, hogy csak meglehetősen késéssel vált ismertté a térség könyvtörténészei előtt. Freedmanra a legújabb publikációk már gyakran hivatkoznak. Vö. FRANK, Peter R. – FRIMMEL, Johannes: *Buchwesen in Wien 1750–1850*. Wiesbaden, 2008. Harrasowitz.

⁷ FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 229–262.

⁸ FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 258–260.

⁹ PAVERCSIK, Ilona: *Anfänge Norddeutscher Orientierung im ungarischen Buchhandel*. In: *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe: réseaux du livre, réseaux des lecteurs*. Ed.: Fr. Barbier, I. Monok. Bp.–Leipzig, 2008. Országos Széchényi Könyvtár, 133.

lalkozott legkorábban francia könyvek árusításával. Ezek zömét a lipcsei vásárról szerezte be. Fontos megjegyezni, hogy a neuchâteliek teljes kínálatához hozzá lehetett férni Lipcsében, noha ők maguk nem voltak jelen. Kiadványaikat nagy mennyiségben baseli és berni kereskedők árusították viszonteladókként.¹⁰ Löwe kapcsolatai és francia orientációja szempontjából nem mellékes az sem, hogy egykori alkalmazója, Bartholomai azok között a német kereskedők között volt, akik legelőször kerültek (1769-től) az STN-nel közvetlen üzleti kapcsolatba.¹¹

Az STN és Weingandék közötti levelezés arra hívta fel a figyelmet, hogy 1781-től a pesti kereskedőpáros francia könyvkínálata jelentős mértékben a neuchâteliek által forgalmazott kiadványokra épült,¹² de már korábban is árusítottak neuchâtelii kiadású könyveket. A hibás könyvek jegyzékében (1773–1780) szereplő, *Oeuvres* (1775) című Rousseau-összkiadást a lipcsei Weidmanns Erben und Reich küldte meg nekik, ez pedig összefüggésbe hozható az STN már említett közvetett, de markáns jelenlétével a lipcsei könyvvásáron.¹³ Weingandék levéltári hagyatékából, amely az 1785-ös osztozkodás miatt keletkezett, további kapcsolatokra következtethetünk.¹⁴ A francia könyvbeszerzések vélhető partnereihez fontos forrásul szolgál a Weingandnak és Köpf özvegyének osztozkodásakor keletkezett jegyzék az üzleti tartozásokról: ez alapján 1785-ig Franciaországban a strasbourgi Academische Buchhandlunggal (Librairie Académique), a Hohenfeldt und Embserrel és Treuttellel álltak kapcsolatban: a tartozás alapján nem is elhanyagolható mennyiségű könyv után halmozták fel adósságukat.¹⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy az Academische Buchhandlung és Treuttel tartós üzleti kapcsolatban állt az STN-nel.¹⁶ A tartozások jegyzékéből az is kiderül, hogy Svájcban a genfi és berni tipográfiai társasággal szintén

¹⁰ A lipcsei vásár katalógusában az STN saját kiadványai gyakran baseli és berni kiadású könyvekként szerepelnek. Vö. FREEDMAN, J: *La Société Typographique de Neuchâtel et l'Allemagne*. In: *La Société Typographique de Neuchâtel 1769–1789. Actes du colloque 31 octobre au 2 novembre 2002*. Éd.: Robert DARNTON, Michel SCHLUP. Neuchâtel, 2005. Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel, Gilles Attinger, 476.

¹¹ FREEDMAN: *i. h.* 2005. (10. jegyzet) 485.

¹² GRANASZTÓI: *i. h.* 2003. (1. jegyzet) 176–186. A megrendelésekre részletesen l. GRANASZTÓI Olga: *Francia könyvek magyar olvasói 1770–1810*. Bp. 2009. OSzK – Universitas Kiadó, 92–97.

¹³ BFL. Intimata a.m. 272. 5. melléklet. Vö: FREEDMAN: *i. h.* 2005. (10. jegyzet) 476. A Weidmanns Erben und Reich könyvkereskedő cég kiemelkedően fontos partnere volt nemcsak Weingandéknak, hanem a 80-as évektől a pozsonyi Doll testvéreknek és Benedictnek is. Vö.: PAVERCSIK: *i. h.* 2008. (9. jegyzet) 139–140.

¹⁴ Budapest Főváros Levéltára. Pesti tanácsi iratok. Intimata a.m. 272. A Weingand és Köpf özvegye közötti osztozkodási dokumentumok közül különösen a kereskedőpáros 1785-ig közösen vitt üzletének tartozásait rögzítő jegyzék az érdekes. Ehhez l. még: GÁRDONYI Albert: *Régi pesti könyvkereskedők. II. Weingand és Köpf.* = Magyar Könyvszemle (33.) 1926. 296–297; PAVERCSIK Ilona: *A „megvilágosodott írók” munkái a pesti könyvkereskedelemben*. In: *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)*. Szerk.: DEBRECZENI Attila. Debrecen, 1996. Csokonai Kiadó, 81–88.

¹⁵ BFL. Intimata a.m. 272. mellékletek

¹⁶ BPUN Fonds de la STN: Correspondants, Répertoire Géographique

együttműködtek. De mint az STN-nel folytatott levelezésük bizonyítja, volt még néhány olyan svájci kereskedő, akit a jegyzék nem fed fel, hiszen nem tartoztak mindenkinek. Ahogy az STN-nel fennálló fontos kapcsolatra nem lehet belőle következtetni, úgy az sem derül ki, hogy 1781 előtt a tiltott könyveket megjelentető genfi Nouffer volt az első svájci kiadó, akivel Weingandék üzletet kötöttek.¹⁷ A tartozások jegyzékében egyébként legnagyobb részt bécsi kereskedők neve fordul elő: amennyiben Weingandék francia könyvbeszerző kapcsolatait térképezzük fel, a számtalan bécsi partner közül elsőként csak Gräffer és Kurczbeck jöhet szóba mint olyanok, akiktől az STN-nel való kapcsolatfelvétel előtt (1781 előtt) lehetett francia könyveket rendelni. A többiek, Wucherer, Hörling, Wappler és Stahel csupán 1783 után nyitottak üzletet. Közülük főleg Hörling és Stahel foglalkozott francia könyvek terjesztésével.

Az 1780-as évek elején Weingandék még német kereskedőkön keresztül szerezték be a francia termékeket: a tartozások rangsorában második helyen álló Lipcse a vásár miatt kiemelkedően fontos színhelynek számít.

A tartozásokat szemlélve Bécs 1785-ig Weingandék működésében a második legfontosabb beszerzőhely volt – szerepét tehát nem lehet lebecsülni –, de úgy tűnik, nem a francia könyvek tekintetében.¹⁸ Az STN levéltárában őrzött bécsi források összevetése a már feltárt, illetve a most előkerült magyar vonatkozású iratokkal éppen annak tisztázásában segít, hogy az 1780-as években Bécs mint birodalmi főváros milyen tényleges szerepet játszott a francia könyvek közép-európai terjesztésében, hogyan emelkedett ki a Habsburg Birodalom könyvpiacának hierarchizálódási folyamatában.¹⁹ Az STN magyar vonatkozású forrásai azokra a tényezőkre is felhívják figyelmünket, amelyek alapján megállapítható, hogy a József-kori Bécs az új könyvkiadást befogadásában lassan tört az élre, főként a reformintézkedésekre adott válasz dinamikusa szempontjából. Ha csak rövid ideig is, de a magyarországi kereskedők a helyi közönség számára versenyképes kínálattal rendelkeztek a külföldi könyvek behozatalának kedvező körülményei miatt. 1785-ig egyetlen bécsi kereskedő sem lépett tényleges üzleti kapcsolatba az STN-nel, noha erre – mint az alábbiakban kitérek rá – lett volna lehetőségük. A francia könyvekkel szemben tanúsított óvatosság érzékelhetően az 1784-re újracenzúrázott *Catalogus Librorum Prohibitorum* kibocsátásával oldódott fel, s ekkorra értek be a könyvkereskedelem

¹⁷ GRANASZTÓI: *i. h.* 2003. (1. jegyzet) 171–172.

¹⁸ Főleg latin és német nyelvű kiadványok állhattak a megrendelések mögött. Vö. PAVERCSEK Ilona: *Bayerische Buchhändler als Erneuerer des ungarländischen Buchhandels in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* = Ungarn-Jahrbuch Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie (27.) 2004. 373–386.

¹⁹ Ugyanezt a problematikát érintette Csehország és Bécs viszonylatában MADL, Claire: *L'aristocrate client, complice et concurrent des libraires. Quelques traits de l'approvisionnement des bibliothèques nobiliaires de Bohème dans la seconde moitié du XVIIIe siècle.* In: FRIMMEL, Johannes – WÖGERBAUER, Michael: *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert.* Wiesbaden, 2009. Harrasowitz, 174–175, 185.

liberalizálását célzó intézkedések is: számos új üzlet nyílt, többen a francia könyvek terjesztésétől várták vállalkozásuk sikerét.²⁰

A már Mária Terézia uralkodása idején is működő, privilégiumokkal rendelkező kereskedők – mint Trattner vagy Gräffer, akik engedéllyel régóta foglalkoztak francia könyvek árusításával – beszerzési csatornáiról források hiányában keveset tudunk. Az illegális könyvbehozatal bizonyára működött, de a könyvkereskedők féltek a szigorú cenzúra következményeitől, és ez visszavetette a tiltás alá eső francia könyvek nagyobb arányú behozatalát.²¹ Ugyanakkor a korabeli beszámolók szerint a tiltólistákon szereplő könyvek elterjedését nem lehetett megakadályozni, és ebben a kereskedőknek közre kellett működniük. Még egy olyan nagy tekintélyű üzletember is, mint Trattner – egy új kutatás szerint – szintén a pornográf könyvek importálásából tett szert vagyonára, aminek köszönhetően Ausztria első mechanikus papírgyárát tudta létrehozni.²²

A francia könyvek zöme Franciaország határához közel fekvő, elsősorban holland, német és svájci könyvkiadóknál jelent meg, kisebb részük pedig Franciaországban. A Habsburg-területeken javarészt tiltott kiadványokat az 1770-es években ritkán szerezték be közvetlenül a kiadótól. De még az 1780-as évek elején is, úgy tűnik, csak Weingand élt ezzel a lehetőséggel, és fordult az STN-hez, illetve már ezt megelőzően más svájci kiadókhöz. Különben leginkább a németországi kereskedelmi kapcsolatok működtek, amelyek Bécsbe is eljuttatták a megrendelt kiadványokat.²³ Többek között Frankfurt (Esslinger, Deinet), Ulm (Bartholomai), Mannheim (Fontaine) és Berlin (Pitra, Walther) játszottak ebben jelentős szerepet, illetve az 1770-es évektől a lipcsei vásár vált a legjobb beszerzési hellyé.²⁴ II. József trónra lépése előtt elsősorban ezek a német kapcsolatok állhattak a Bécsben legálisan vagy akár illegálisan terjesztett francia kiadványok mögött. Gräffer, Ghelen, Kurczbeck, Krauss, Bader (valamint Trattner) azok a bécsi kereskedők, akik már az 1770-es évek végétől megfordultak a lipcsei könyvvásáron, ahol minden könyvújdonsághoz hozzá lehetett jutni.²⁵ Az 1781-ben Párizsban megjelent *Almanach de la Librairie* ugyanezeket a neveket sorolja fel mint akikkel Párizsból ér-

²⁰ A József-kori bécsi könyvkereskedelem átalakulásához l. BODI, Leslie: *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795*. Wien–Köln–Weimar, 1995. Böhlau Verlag, 67–82; SEIDLER, Wolfram: *Buchmarkt und Zeitschriften in Wien 1760–1785*. Szeged, 1994. Scriptum Kft. 28–65. BACHLEITNER, Norbert – EYBL, Franz M. – FISCHER, Ernst: *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden, 2000. Harrasowitz, 123–157.

²¹ BACHLEITNER–EYBL–FISCHER: *i. m.* (20. jegyzet) 111.

²² SCHOLZ, Sabine: *Die Entwicklung der österreichischen Pornographiegeseztgebung seit 1740*. Frankfurt a.M., 1999. P. Lang, 49.

²³ HAUG, Christine: „In Frankreich nach Erscheinen verboten, sehr rar”. *Zu den Distributions- und Vermarktungsstrategien von Geheimpliteratur in der Habsburgermonarchie*. In: FRIMMEL–WÖGERBAUER: *i. m.* (19. jegyzet) 233, 236.

²⁴ HAUG: *i. h.* (23. jegyzet) 227–242. FREEDMAN: *i. h.* 2005. (10. jegyzet) 475–489.

²⁵ WITTMANN, Reinhard: *Soziale und ökonomische Voraussetzungen des Buch- und Verlagswesens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*. In: *Buch- und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert*. Hrsg.: H. G. GÖPFERT, G. KOZIELEK, R. WITTMANN. Berlin, 1977. Camen, 15.

demes üzletet kötni.²⁶ Az *Almanach* egyébként az egész Habsburg Birodalomból még négy város kereskedőit említi: Pestet (Weingand és Köpf), Pozsonyt (Löwe), Prágát (4 névvel), valamint Salzburgot (Mayr). A kutatások mai állása szerint párizsi kereskedővel közvetlen kapcsolatban csak Trattner állt: 1768–1774 között Desaint-nel jelentős üzleteket bonyolított le.²⁷

Az 1770-es évek második felétől megélénkülő magyarországi könyvkereskedelmet nem lehet leválasztani a német nyelv és kultúra által meghatározott egységről. Főszereplői ebből a térségből származtak: a Magyarországon üzletet nyitó könyv-árusok, Michael Benedict, Johann Doll, J. M. Weingand, J. G. Köpf és Anton Löwe mind bajorok voltak.²⁸ Az általuk terjesztett könyvek nyelvi összetétele sem sokban tért el a német nyelvterülethez tartozó többi város kereskedőitől, legfeljebb valamivel több volt a latin, és kevesebb a német. A magyar könyvek jelenléte alig mérhetően befolyásolta ezt az arányt. Származásuknak és önálló üzletnyitásukat megelőző tanulóéveiknek köszönhetően magyarországi működésüket olyan németországi kereskedelmi kapcsolatokra alapozhatták, amelyek egyrészt biztosították a kezdeti nehézségek leküzdését, másrészt a naprakész tájékozottságot és a gazdasági előnyt is jelentő bizalmat.²⁹ Az elmaradott magyarországi kulturális viszonyok korlátok közé szoríthatták a könyvkereskedelem fejlődését, de a tárgyalt időszakban terjesztett külföldi könyveket figyelembe véve a pozsonyi Löwe, Doll és Benedict vagy a pesti Weingand és Köpf páros kínálata minőségileg nem maradt el a német térség többi kereskedőitől. Gárdonyi Albert Weingand és Köpf 1779-es katalógusának kínálatáról szólva úgy fogalmaz, hogy a rendkívül becses könyvanyag beillett volna bármelyik bécsi vagy lipcsei könyvkereskedésbe.³⁰ Az STN levéltára a már idézett lipcsei és francia forrásokhoz hasonlóan azt tanúsítja, hogy a kisebb megrendelések ellenére a hazai kereskedőket megbízható partnerekként tartották számon a nyugat-európai központokból terjesztett új könyvtermés hálózati rendszerében. Sőt, Pest és Pozsony, ha csak átmenetileg is, de helyzeti előnybe került Bécshez képest a tiltott könyvek behozatalában. A II. József idején Magyarországon érvényesülő enyhe szabályozás következményei lemérhetők a magán-könyvtárak külföldi könyvállományának gyors gyarapodásán, valamint azon, hogy egyes kereskedők néhány év alatt olyan könyvkészletet halmoztak fel főként a tiltott, francia és német könyvekből, ami még az 1790-es években is eladható volt.³¹

A magyar olvasók a francia könyveket a magyarországi kereskedők mellett elsősorban Bécsből szerezték be. Voltak, akik közvetlenül fordultak bécsi kereskedőkhöz, mint például a Gay testvérekhez, akár Magyarországról is, de a császárváros-

²⁶ BARBIER, Frédéric: *Buchhandelsbeziehungen zwischen Wien und Paris zur Zeit der Aufklärung*. In: FRIMMEL–WÖGERBAUER: *i. m.* (19. jegyzet) 33.

²⁷ BARBIER: *i. h.* (26. jegyzet) 39–44.

²⁸ PAVERCSIK: *i. h.* 2004. 373.

²⁹ PAVERCSIK: *i. h.* 2004. 377–383.

³⁰ GÁRDONYI: *i. h.* (14. jegyzet) 293.

³¹ Vö. MOL C. 60 1793. Fons 6. Weissenthal és Schwaiger levelei az olvasókör elleni vizsgálat ügyében. Ehhez l. még: GRANASZTÓI: *i. h.* 2009. (5. jegyzet) 150.

ban tett rendszeres látogatások, hosszabb-rövidebb tartózkodások állandó beszerzési kapcsolatokat alakítottak ki. A bécsi kereskedők STN-nel folytatott levelezésében tehát közvetlen és közvetett nyomait is kereshetjük a magyar olvasói igényeknek. A francia nyomdatermékek iránt egyre bővülő kereslet kielégítésére megalapított bécsi üzletek vevőköréhez a magyar nemesség ugyanúgy hozzátartozott, mint az osztrák vagy a cseh főnemeselek, illetve a Bécsben megforduló külföldiek.³²

Az STN-ben őrzött bécsi keltezésű levelek szerzői:

1. L. C. de Batthyáni (Batthyány Lajos gróf, később herceg) 1777 (1db)
2. Cabinet Impérial et Royal de Littérature (Trattner fenntartásában) 1785 (2db)
3. Jean Comte de Fries (iparmágnás, bankár) 1784 (1db)
4. Fries & Comp. (Fries bankár vállalata) 1785 (2db)
5. Friedrich-August Hartmann (könyvkereskedő) 1785 (1db)
6. Johann-David Hörling (könyvkereskedő) 1787–1792 (4db)
7. Johann-Baptist Mangot (könyvkereskedő) 1787 (2db)
8. Pierre Ochs (Bankár) 1784–1785 (5 db)
9. Rudolf Sammer (könyvkereskedő) 1797 (1db)
10. Joseph Stahel (könyvkereskedő) 1788 (2db)
11. Johann-Thomas Trattner (könyvkereskedő) 1772–1785 (12db)

Az STN elsőre kiterjedtnek látszó bécsi kapcsolatrendszerében már a levélszerzők foglalkozásából kiderül, hogy nem mindegyikük volt tényleges ügyfél, a levelek számából pedig csak néhányuk esetében gondolhatunk tartós együttműködésre. Ugyanakkor feltételezhetően nem minden levelezés maradt fenn; így például Rudolf Gräfferé sem, akiről mások leveleiben gyakran esik szó, Durand utazóügynök 1788-ban szintén tesz róla említést, de könyvrendelése egyelőre nem ismert.³³

A felsoroltak között Batthyány Lajos gróf az egyetlen, aki magánemberként került kapcsolatba az STN-nel. Fries és Ochs, a Habsburg-ház udvari bankárjai intézték a környék könyvkereskedőinek (köztük Weingandéknak) a pénzügyeit is.³⁴ Az STN bennük bízott a legjobban, ezért rendszeresen kért információkat már meglévő vagy leendő ügyfelekről.

Ebből a térségből Batthyány gróf levele az egyetlen eddig ismeretes magánlevél.³⁵ Az STN mint könyvbarátot, könyvgyűjtőt és nem utolsó sorban jó kapcsolatokkal rendelkező főurat kereste meg, ami nem egyedülálló, de nem is túl gyakori az STN működésében.

³² WAGNER, Hans: *Der Höhepunkt des französischen Kultureinflusses in Österreich in der Zweiten Hälfte des 18. Jahrhundert.* = Österreich in Geschichte und Literatur (5.) 1961. 507–515.

³³ BACHLEITNER–EYBL–FISCHER: *i. m.* (20. jegyzet) 134.

³⁴ GRANASZTÓI: *i. h.* 2003. (1. jegyzet) 183.

³⁵ BPUN STN Levéltára, Batthyány Lajos levele az STN-hez. Bécs 1777. május 31. Ms. 1139 1–2.

Tisztelt Uram!

Megtisztelő bizonyítékául szolgál Carli gróf³⁶ irántam való barátságának, hogy engem ajánlott tiszteletreméltó figyelmükbe. Mindig elismeréssel voltam azok iránt, akik felvilágosult buzgósággal fáradoznak az ész birodalmának territóriumát az ismeretek terjesztésével megnövelni. Az ilyen emberek hatékonyabban járultak hozzá a filozófia fejlődéséhez alig egy évszázad alatt, mint amennyit ellene az egyházi és kormányzati hatalom felfegyverzett tévedése és tudatlansága a Ponte Mole-i csata³⁷ óta megtett. Bosszantó, hogy nem tudom kihasználni – úgy ahogyan azt legszívesebben tenném – a felkínált lehetőséget, hogy Önökkel kapcsolatban maradjak. Talán még némi zavart is feltételeznek levelem alapján, és Carli gróf úr jó véleményében csatlakoznak. De közelgő házasságkötésem, valamint apám ügyeinek csak nemrég reám hárult adminisztrációja, nem beszélve az udvarnál betöltött pozícióról, amely feladatokat azzal a kevés rutinnal kell megfelelnem, amennyi egy 23 éves fiatal ember rendelkezésére állhat, nos mindezek alapján talán számíthatok megértésükre. Nagyon kevés idővel rendelkezem szabadon, de most ezt arra fordítom, hogy megköszönjem irántam való bizalmukat, reám bízva két prospektusuk terjesztését. Ezeket Rudolf Graeffernak, az egyetlen olyan könyvkereskedőnek fogom átadni, aki itt egy valódi homme de lettres-nek számít.

Kérem ne érezzen velem szemben csalódást, hogy nem válaszoltam megtiszteltetésükre, aszerint, ahogy illetett volna, és fogadja legőszintébb, rendíthetetlen elismerésemet...

Bécs, 1777. május 31. Batthyán L. gróf

Noha keresztnevét csak kezdőbetűjével jelöli, a levélben szereplő életrajzi utalások alapján biztosra vehetjük, hogy az STN egyik igazgatójának címzett levél szerzője az a Batthyány-Strattmann II. Lajos gróf, később herceg (Pozsony, 1753. – Bécs, 1806), aki Batthyány Lajos nádor unokája, Batthyány III. Adám tárnokmester és horvát bán fia volt.³⁸ 1772-ben a nádor testvére, a hercegi rangot szerző Károly fiúörökös nélkül halt meg, így az ifjú Lajos gróf örökölte meg vagyonát és a hercegi rangot is. Éppen a levél keletkezésekor vette át örökségét, amit nagykorúsá-

³⁶ Giovanni Rinaldo Carli Rubbi (Capo d'Istria, 1720. – Milano, 1795) gróf neve jól ismert: közgazdászként számos közgazdaságtani és antikvitással kapcsolatos mű szerzője (1760-ban jelent meg legnagyobb hatású műve, a *Traité sur les monnaies*), de fontos pozíciót is betöltött: az osztrák lombardiai pénzügyi és kereskedelmi tanács elnöke volt Milánóban. Az ifjú Lajos gróf esetében azonban valószínűbb, hogy itt fiára, a vele nagyjából egykorú Agostino Carli Rubbira következtethetünk.

³⁷ Ponte Mole-i, azaz Milvius hídi csata, amelyet i. sz. 312-ben Konstantin császár vívott Maxentiusszal, akit legyőzve a teljes Nyugat-római Birodalom császára lett. Konstantin leginkább arról ismert, hogy ő volt az első római császár, aki felvette a kereszténységet. A legenda szerint egy jelenek köszönhetően tért át a keresztény hitre: a Milvius hídi csata előtt, 312. október 28-án, mikor katonáival menetelt, egy kereszt jelent meg előtte a napban, e szavakkal: „E jelben győzni fogsz!”

³⁸ Vas vármegye adminisztrátora, 1787-től örökös és valóságos főispán, a Vas vármegyei felkelő nemes sereg ezredes kapitánya volt. Vö. NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1. Pest, 1857. 244, 246; KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. 1. Bp. 1911. 492–493.

gáig egy kuratórium kezelt.³⁹ Ugyanekkor, ahogy a levélben is utal rá, Pálffy Franciskával készült házasságra lépni.⁴⁰

Lajos herceg kultúra- és művészetszeretete ismert, életéről azonban keveset tudunk. Nevével leggyakrabban a körmendi kastély és park 1770–1780 közötti átépítése, a park angolkertté alakítása kapcsán találkozunk; ez hűen tükrözi felvilágosult szellemét és nagy műveltségét.⁴¹ Szabadkőműves volt, 1784-től a bécsi ‘Zur wahren Eintracht’ páholy tagja. A szintén szabadkőműves Kazinczy személyesen ismerte, nagyra tartotta, és éppen Batthyány műveltségére és irodalmi érdeklődésére tekintettel kérte fel 1790-ben a megalapítandó Arkádiai Társaság tiszteletbeli elnökének. (Ebben közrejátszhatott, hogy nem sokkal korábban Batthyány levélben gratulált és köszönte meg Kazinczynak az 1789-ben megjelent *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei* című levélgény-átdolgozását).⁴²

Kazinczy 1807-ben, amikor Cserey Farkasnak beszámolt a körmendi kastélykertben még a herceg által felállított Gessner- emlékkőről, rövid, tömör, de kissé csípős jellemzést adott róla:

„Ez a’ tavaly megholt Herczeg éppen olyan culturájú ’s lelkü ember volt, mint Csáky Emmanuel. Sok talentomot kapott a’ természettől, a’ neveléstől sok culturát; csak abban tévesztette-el a’ sors az ő áldásokat, hogy fő nemből hagyta születni, ’s gazdag értéket adott nékik, ’s szép külsőt, melly azt cselekedte, hogy lelkeik a’ mértékletlen szerelmeskedések által egészen enerváltatott. Minden szépítés a’ házában, a’ kertjében magának a’ Herczegnek találmányai voltak. Egykor letaszította a’ Plafondot festő Művészt az állásról, mert rosszul csinálta az ovalis figurát szegletes bolt lévén a’ boltotzat, ’s maga rajzolta-ki neki képzelhetetlen könnyűséggel a’ mit az elhibított. A’ Bécsi Musenalmanachban sokszor olvastam Ludwig v. Batthyán aláírással igen szép kis német dalokat; mellyeket a’ Herczeg maga írt.”⁴³

Kazinczy soha nem járt Körmenden, Csehy József elbeszéléséből ismerte csupán a kertet, de – különösen az említett Gessner- emlékmű miatt – nagyra értékelte.

³⁹ Vö. ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár 1772-ből*. In: *Adalékok a 16-20. századi magyar művelődés történetéhez*. Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSZK 131.

⁴⁰ A házasságkötés után alig egy évvel, 1778-ban Pálffy Franciska elhunyt. Ezt követően Pergen Máriát vette feleségül, akivel két fiuk született, Iván és Fülöp.

⁴¹ KONDICSNÉ KOVÁCS Éva: *Batthyány Fülöp, a mecénás főúr*. In: *A Batthyányak évszázadai. Tudományos Konferencia Körmenden*. Szerk.: NAGY Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. 157.

⁴² *Kazinczy Ferenc levelezése* 23. (2. pótkötet) Kiad.: BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó, 30–31. Kazinczy levele Batthyány Strattmann Alajosnak (1791. január 7.): „Láttam tudniillik azon lépésekből mellyeket Pesten létemben hazánknak legböltsebb fiai a’ mostani nádor ispán unszolására a’ Magyar Tudós Társaságnak alkotása eránt tettek, hogy ez a’ köz ditsóségre ’s haszonra tzelző munka felállani nem fog, ’s egy új plánum ki-dolgozásához fogtam, melly köztünk a’ római Arcadiai Társaságnak példája szerint, (mellynek diplomája ’s törvényei kezem közt vannak) egy Magyar Arcadiát támasszon. Már akkor vala szerentsém Hertzegségnek anyai nyelvünk eránt vonszó hajlandóságát esmerni, ’s el-tökéllem magamban, hogy mivel a’ pesti Királyi Magyar Tudós Társaság vagy tellyességgel nem, vagy igen későn fog felállhatni, ennek az Arcadiainak meg-nyitására Hertzegségedet kérjem.” A Társaság megalakítása csak terv maradt.

⁴³ *Kazinczy Ferenc levelezése* 4. Kiad.: VÁCZY János. Bp. 1893. MTA, 475–476.

A körmendi egyike volt a legigényesebben kialakított angolkerteknek a 18. század végi Magyarországon. Olyan művészeti alkotássá vált a herceg irányítása alatt, amely egyszerre gyönyörködtetett és egyben filozófiai gondolatokat közvetített. Batthyány először éppen az STN-nek írott levél idején, vagyis 1777-ben adott utasítást a várkert átépítésére.⁴⁴ Ennek szellemi karakteréből két markáns csoport emelhető ki: egyrészt antik istenek ligetévé igyekezte formálni, benépesítve görög istenek templomaival, szobraival, másrészt a modern, társadalomközpontú filozófia kertben megjeleníthető formáit kereste. „A kert programját a felvilágosodás filozófiájának a hazai arisztokrácia körében egyedülállóan demonstratív vállalása határozta meg.”⁴⁵ A felvilágosodás filozófiájának alapkategóriái jelentek meg a Csend allé vagy a Filozófusok sétánya kialakításban, és abban, hogy templomot kívánt emelni a Természetnek, a Társadalomnak és a Szükségyszerűségnek.⁴⁶ Az STN-nek adott válaszában határozottan, fiatalos hévvel és harciassággal áll ki a felvilágosult eszmék és terjesztők mellett: elkötelezettségét ma ismert legfőbb műve, a körmendi kert csak megerősíteni tudja.

Batthyány irodalmi, filozófiai érdeklődése egyértelmű; kielégítésére olvasmányok gazdag választékára volt szüksége. Saját könyvgyűjteményéről azonban jóformán semmit sem tudunk. Jól ismert viszont közvetlen fiúörökös nélkül elhunyt nagybátyjának, Batthyány Károly hercegnek a könyvtára, akitől Lajos gróf a hercegi címet és minden vagyonát, így könyvtárát is megörökölte.⁴⁷ A Batthyányoknak Körmenden is volt könyvtárak: a 18. századi építési kimutatásokban is találkozunk erre vonatkozó adatokkal, a 19. század elején pedig már egyértelműen számon tartották.⁴⁸ Az állomány összetételét nem, de nagyságát ismerjük egy 1880-as leltárból: összesen 3177 kötetet tett ki.⁴⁹ A fennmaradt könyvek között képviseltetik magukat a filozófiai és társadalomtudományok, az egyetemes történelem, a természettudo-

⁴⁴ KOPPÁNY Tibor: *A körmendi kastélypark építéstörténete*. = Vasi Szemle (33.) 1979. 376. A kertépítési munka elveit és módját, amint azt Kazinczy sorai is bizonyítják, Batthyány maga szabta meg. A rendelkezésre álló adatok szerint a kert átépítése, illetve bővítése nagyjából egy évtizedig tartott.

⁴⁵ GALAVICS Géza: *Magyarországi angolkertek*. Bp. 1999. Akadémiai Kiadó, 20.

⁴⁶ GALAVICS: *i. m.* (45. jegyzet) 20.

⁴⁷ ÖTVÖS: *i. h.* (39. jegyzet) 133. Batthyány Károly hercegnek jelentős könyvgyűjteményei Bécsben és trautmansdorfi kastélyában ismertek, bécsi könyvtártermét a kor szellemében alakította ki. Ez utóbbit az örökös, Lajos nagykorúságáig a kalocsai érsek, Batthyány József használta. A gyűjtemény 1006 műből állt.

⁴⁸ DOBRI Mária: *A körmendi Batthyány-Strattmann Könyvtár*. In: *A Batthyányak évszázadai i. m.* (41. jegyzet) 325–331, 325.

⁴⁹ DOBRI: *i. h.* (48. jegyzet) 325. A kastélynak és értékeinek 1945-ös feldúlását a könyvtár sem kerülhette el, bár a levéltárhoz és a műgyűjteményhez képest kevesebb kárt szenvedett. A megmaradt állomány megmentése érdekében még 1945-ben Budapestre szállították az anyagot, amely végül az Iparművészeti Múzeumba került. A veszteség megállapítható: 160 mű veszett el, mintegy 800 kötetben. Az állomány legnagyobb részét azok a könyvek tették ki, amelyeket Batthyány Károly könyvtárának szokás nevezni. Ugyanakkor egyértelmű, hogy nem minden könyve került a már említett bécsi és trautmansdorfi könyvtárából Körmendre.

mányok régebbi és újabb kiadásai, de színdarabok, regények, libertinus kiadványok is megtalálhatók, zömében 18. századi francia kiadásban. Ezekről alaposabb kutatások hiányában egyelőre csak feltételezni lehet, hogy egykor Batthyány Lajos könyvei voltak. Külön kiemelném Diderot *Enciklopédiá*-ja 1770-es kiadásának kötetét a *Supplément* és *Planches* kötetekkel, amelyeket már biztosan nem Károly herceg szerzett be.⁵⁰

Batthyány levelének egyik fontos információja, hogy hogyan került az STN látóterébe. Az összekötő kapocs, Carli gróf neve mögött azt az Agostino Carli Rubbit sejtjük, akivel Batthyány akár a Terezianumban is megismerkedhetett közelebbről: Batthyány 1762–1767, Carli pedig 1766–1768 között tanult ott.⁵¹ Carliék Milánó társadalmi és kulturális elitjéhez tartoztak: Agostino apját, Gian Rinaldo Carli Rubbit politikai karrierje tette az osztrák fennhatóság alá tartozó Lombardia egyik legbefolyásosabb emberévé, tudományos (elsősorban államtudományi és közgazdaságtani) tevékenysége révén pedig a milánói felvilágosodás központi figurájaként tartják számon.⁵² Carliék közvetlen kapcsolatban álltak az STN-nel; a levéltár Agostino levelezését is megőrizte.⁵³

Az STN jelentős üzleteket bonyolított le itáliai kereskedőkkel, főleg az északolasz városokban. Olasz kapcsolataik mozgatórugója egy Ami Bonnet nevű, genfi származású kereskedő és könyvügynök volt, aki Milánóban letelepedve kiterjedt informatori hálózatot irányított a svájci könyvkiadók üzletének fellendítésére. Agostino Carlit is ő ismertette össze az STN-nel.⁵⁴ Az ifjú Carli gróf – levelei alapján – élénken érdeklődött a filozófiai és politikai újdonságok iránt, de az olasz könyvpiaci lehetőségekkel kapcsolatban is gyakran látta el tanáccsal Ostervaldot.⁵⁵

Amikor 1777-ben az STN személyesen – Carli tanácsára – Batthyány grófot kereste meg könyvkatalógusaival, ezzel a lépéssel személyén keresztül egyúttal belépőt próbáltak szerezni az ifjabb generáció nyitott szellemiségű bécsi arisztokrata közegébe is.

A személyes kapcsolatfelvételre egy főrangúval magyarázat lehet, hogy az STN számára Bécs távoli és ismeretlen terepet jelentett, ráadásul az első kísérlet, hogy betegyék lábukat a császárváros könyvpiacára, nem járt sikerrel.

⁵⁰ Vö. CSENKI Éva: *Az Iparművészeti Múzeumban őrzött Batthyány könyvtár kötéseiről*. In: *A Batthyányak évszázadai i. m.* (41. jegyzet) 331–335. 331.

⁵¹ GEMMEL FLISCHBACH, Max Freiherr von: *Album der K.K. Theresianischen Akademie (1746–1913)*. Wien, 1913. 36, 41; STANCOVICH, Pietro: *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*. Capodistria, 1888. 303.

⁵² TRAMPUS, Antonio: *Gianrinaldo Carli at the centre of the Milanese Enlightenment*. = *History of European Ideas* (4.) 2006. 456–476.

⁵³ PASTA, Renato: *Les échanges avec l'Italie*. In: *La Société Typographique... i. m.* (10. jegyzet) 455–467. Az STN-nek Itáliával szinte a kezdetektől fogva gyümölcsöző kapcsolatai voltak. Hatalmas levelezés maradt fenn a különböző olasz partnerekkel.

⁵⁴ 1772–1774 között 12 levele maradt fenn az STN levéltárában. Vö. PASTA: *i. h.* (53. jegyzet) 469.

⁵⁵ PASTA: *i. h.* (53. jegyzet) 469.

1772-ben már történtek lépések az együttműködésre Johann-Thomas Trattnerrel, a legjelentősebb bécsi könyvkiadóval és kereskedővel különböző utánnomások kapcsán, majd 1775-ben az STN újrakiadásában készülő *Description des Arts et Métiers*-re tett javaslattal.⁵⁶ Az STN a drága könyvsorozat példányait nem szívesen adta csere alapon: készpénzre volt szüksége, hogy fedezze a kiadás költségeit. Trattner azonban, aki maga is az utánnomásra szakosodott, vonakodott belemenni készpénzes ügyletekbe; neki az lett volna az érdeke, hogy megszabaduljon saját kiadványaitól. Cserét ajánlva akarta a *Description* első megjelent négy kötetének hat példányát átvenni.⁵⁷ Az STN-nek nem tetszett az ajánlat, így ez az első próbálkozás kudarcba fulladt. Trattner 1776-os válaszlevelében mindennek dacára megküldte latin, francia, olasz és magyar nyelvű kiadványainak 1775-ös jegyzékét, valamint nem kis kárörömmel azt is elárulta, hogy sikerült megállapodnia egy másik kiadóval a *Description*-nak egy folio méretű és jobbnak tartott változatáról.⁵⁸

Egy másik ügy is közrejátszott abban, hogy az STN felvette a kapcsolatot Trattnerrel, az udvari előjogokat élvező könyvkereskedővel: a *Description* még megjelenés előtt álló kötetei közül néhányat (jó üzleti érzékkel, gondolva az új piacszerzés lehetőségére) Mária Terézia császárnőnek szerettek volna ajánlani. Ehhez engedélyre volt szükség, azt azonban nem tudták, hogy kihez és hogyan forduljanak. Trattner segítőkésznek mutatkozott, Kaunitzot javasolta a közvetítéshez, de némi leereszkedéssel kiiktatta az STN-t diplomáciai érzéketlensége miatt: a császárnő biztos, hogy nem fogja jó néven venni egy ilyen fontos kiadvány esetén, hogy őt csupán harmadikként keresték meg a porosz király és az orosz cárnő után, hiszen – mint Trattner fogalmaz – „ő magát a legnagyobbak tartja”.

Nem véletlen tehát, hogy Batthyány sem Trattnert, hanem Rudolph Gräffert nevezte meg 1777-ben mint egyetlen számításba jöhető kereskedőt, akit érdekelhetett a francia könyvek mindkét katalógusban szereplő választéka. A két prospektus – ahogy azt Batthyány nevezi – nem ugyanannak a katalógusnak két példánya, hanem az egyik a hivatalos, engedélyezett könyveké, a másik pedig a tiltott, ún. filozófiai könyveké. A két katalógus együttes megküldése bevett gyakorlat volt. Éppen ekkor, 1776-ban indított el az STN egy valóságos reklámhadjáratot: körlevélben értesített 156 európai könyvkereskedőt tevékenységéről. Voltak, akik ezt a levelet a „filoz.könyvekkel”, mások „filoz.könyvek nélkül” kapták meg.⁵⁹ A hivatalos katalógus 1773-ban 300 tételt,⁶⁰ a tiltott könyveké 1775-ben 110 tételt tartalmazott.⁶¹

⁵⁶ BPUN STN levéltár, Trattner levelei (12db), 1772–1785. Ms. 1226.

⁵⁷ Trattner levelei az STN-hez. Bécs, 1772. február 15., 1776. december 6., 1776. március 27. Ms. 1226. 3–26.

⁵⁸ Az STN in quarto méretben készítette el a sorozatot.

⁵⁹ DARNTON, Robert: *Edition et sédition. L'univers de la littérature clandestine au XVIIIe siècle*. Paris, 1991. Gallimard, 28–29. Azok kapták a filozófiai könyvek listájával, akik nem voltak vesztélyben.

⁶⁰ 1787-ben viszont már 1700-at. DARNTON, Robert: *Entre l'éditeur et le libraire: les étapes des ventes*. In: *La Société Typographique... i. m.* (10. jegyzet) 344.

Batthyány kellően megbízható személynek számított, hiszen az STN egyik bizalmas ügyfele ajánlotta a figyelmükbe. Szellemi nyitottságára, mi több, kritikus szemléletére levelének az egyházra és a kormányzati hatalomra vonatkozó mondata további bizonyosságul szolgál. Ez volt az a nyitottság, amit Batthyány a Bécsben akkor működő könyvkereskedőket ismerve egyedül Rudolf Gräfferről feltételezett.⁶²

Nyolc évvel később, 1784-ben, teljesen megváltozott piaci körülmények között Trattner és az STN újra kapcsolatba került egymással. A francia könyv terjesztési lehetőségeiben óriási fellendülést hozott a II. József uralkodása idején liberalizált könyvkereskedelem, amelynek hatására konkurenciaharc alakult ki a bécsi kereskedők között.⁶³ Trattner már nem engedhette meg magának, hogy elkerülje az STN üzleti törekvéseit, és kimaradjon az általuk forgalmazott könyvek terjesztéséből.

Az együttműködést az 1784-ben újonnan megnyitott varsói fióküzlet buzgó vezetőjének könyvrendelése kényszerítette ki: Varsóból Neuchâtelbe Trattner megkérdezése nélkül, de az ő nevében komoly megrendelés érkezett engedélyezett és tiltott könyvekre egyaránt.⁶⁴ Trattnert az ügyről a bécsi bankár, Fries gróf értesítette, ugyanis először őt kérték meg a svájciak, hogy szimatoljon körbe: Trattner korábban fölényeskedő viselkedése miatt gyanakvással fogadták a szívélyes hangú levelet, és a tekintélyesnek ígérkező megrendelést.⁶⁵ A több mint negyven tételes listán az egyes tételekből tíz, hat vagy négy darabot rendeltek. Az STN gyakorlatában ez nagy szállítmánynak számított.⁶⁶ A három részre szakadt Lengyelországban, az 1770-es évek második felétől Varsó lett a központja a franciát mint a társadalmi élet hivatalos nyelvét beszélő elitnek, amely számára ebben az időszakban a francia nyelv használata és a franciás életforma kötelező érvényűvé vált.⁶⁷ A francia nyomdatermékek iránti kereslet komoly növekedésnek indult; erre utal, hogy az 1780-as években Varsóban működő hét legjelentősebb kereskedő közül ötnek volt kapcsolata az STN-nel.⁶⁸ Működésüket elősegítette, hogy az egyébként luxuscikknek számító francia könyvek behozatala nem ütközött nehézségbe.⁶⁹ Az STN állandó partnerei segítségével hosszú időn keresztül gazdag kínálattal látta el a lengyel nemeseket. Trattner varsói üzletvezetője számára valószínűleg az üzletnyitást

⁶¹ DARNTON: *i. m.* (59. jegyzet) 28. A tiltott könyvek katalógusának csupán még egy változata maradt fenn 1781-ből, de ebben mindössze 16 további tétel szerepel.

⁶² FRANK-FRIMMEL: *i. m.* (6. jegyzet) 61. Rudolf Gräffer 1768-ban nyitotta meg üzletét. Ő is szabadkőműves volt, ezen keresztül számos kapcsolattal.

⁶³ FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 246–256. BODI: *i. m.* (20. jegyzet) 80.

⁶⁴ BPUN STN levéltár (Trattner) Varsó, 1784. márc. 3. Ms. 1226.

⁶⁵ Vö. Johann Fries gróf válasza: BPUN STN, 1784. április 3., Bécs. Ms. 1153 259–260.

⁶⁶ Vö. DARNTON, Robert: *Le livre prohibé aux frontières: Neuchâtel*. In: *Histoire de l'édition française II*. Ed.: R. CHARTIER, H.-J. MARTIN. Paris, 1987. Fayard, 450.

⁶⁷ BÉGUIN-KNOEPFLER, Marie: *Les échanges avec la Pologne*. In: *La Société Typographique...* *i. m.* (10. jegyzet) 435.

⁶⁸ BÉGUIN-KNOEPFLER: *i. h.* (67. jegyzet) 437. Van némi hasonlóság a lengyel és a magyar viszonyok között abban, hogy a hét kereskedő közül egyetlen egy volt lengyel, a többi mind német vagy francia származású. Trattner fióküzlete a kisebbek közé tartozott.

⁶⁹ BÉGUIN-KNOEPFLER: *i. h.* (67. jegyzet) 438.

követően derült ki, hogy milyen lehetőségek vannak még ezen a területen, és az öt konkurens kereskedő mellett megéri hatodikként ugyanonnan rendelni. Levelében ezt úgy fogalmazza meg, hogy Varsó különösen kedvező hely az üzletkötésre.⁷⁰ Az STN-től megrendelhető kiadványok jobban eladhatók lehettek, mint Trattner saját kiadványai, de nem biztos, hogy az üzletvezető erről Trattnert magát tájékoztatni akarta volna.

Tudomást szerezve az ügyről Trattner mélyen felháborodott, hiszen a készpénzes megrendelést a végén neki kellett volna kifizetnie. Korábbi kioktató stílusában kérte számon az STN-en, hogy hogyan merészelték az ő megkérdése nélkül elindítani a szállítmányt, majd közölte velük, hogy továbbra is meg tudja szerezni a legjobb francia könyveket csere alapon, nincs rászorulva arra, hogy készpénzt adjon értük.⁷¹ Nyomatékolta azt is bejelentette, hogy elküldi katalógusát. Két héttel később kelt levele már lényegesen barátságosabb hangot ütött meg. Ekkorra már feladta ellenállását a varsói szállítmánnyal szemben, bár kitartott amellett, hogy saját termékeivel fizessen.⁷² Az STN francia könyvkínálatán keresztül az 1780-as évek közepére komoly tényezővé vált a kelet-európai könyvpiacra, így erőfölénybe került Trattnerrel szemben: a feltételeket inkább ő diktálta, és végül Trattner volt kénytelen „megadni magát”. Néhány, az STN égisze alatt megjelentetett könyvet végül mégis megrendelt tőlük⁷³: először az STN házi szerzőjének számító Louis-Sebastien Mercier 1784-ben kiadott *L'Homme sauvage* című művének hat, és a tiltott *L'an 2440* című, szintén Mercier-könyv új kiadásának tizenkét példányát (az eredeti névtelenül 1771-ben jelent meg). Sőt, a *Mémoires historiques et politiques sur les pays-bas autrichiens* című kiadványból, amelynek megjelenéséről Trattner valahonnan tudomást szerzett, tájékoztatást kért, és azt, hogy ha rendelkezésükre áll, küldjenek huszonöt példányt (a téma helyi vonatkozása magyarázza a kiemelkedően magas példányszámot).⁷⁴

A varsói könyvek megérkezését követően Trattner fontosnak tartotta, hogy külön levélben értesítse az STN-t a jelentős összeg határidőre történő és pontos (2876 livre) kifizetéséről, de még ebben a levelében sem tett le arról, hogy „a több mint egymilliót érő könyvraktárából, amelyben nagyon szép kiadványok is vannak”, harminc százalék engedménnyel megpróbáljon eladni valamit.

1785-ben Bécsből is jelentkezett az STN-nél egy kétes figura, szintén Trattner neve mögé bújva, a Cabinet impérial de littérature, vagyis Birodalmi Olvasókör vezetőjeként. Szokatlan kérését, hogy a kiadó küldjön egy-egy példányt minden frissen

⁷⁰ Trattner, Varsó, 1784. márc. 3. Ms. 1226.

⁷¹ Trattner, Bécs, 1784. április 12. Ms. 1226. 13.

⁷² Trattner, 1784. május 1. Bécs. Ms. 1226. 15.

⁷³ Trattner levele: STN, 1784. június 2., Bécs. Ms. 1226 19.

⁷⁴ Patrice Neny gróf, németalföldi származású államférfi 1784-ben napvilágot látott művére az előszó szerint húsz évet kellett várni: 1758-ban Bécsben kapott felkérést arra, hogy a későbbi II. József államelméleti és államigazgatási ismereteinek bővítéséhez írja meg a németalföldi intézmények történetét és működését. A mű Neuchâtelben jelent meg, Samuel Fauche kiadásában.

megjelent kiadványából, azzal magyarázta,⁷⁵ hogy az olvasókör tagjai a legelőkelőbb főurak, akik azonnal megveszik a könyvet, ha megtetszik nekik. Az olvasókör vezetője a hangsúlyt olyannyira az újdonságokra fektette, hogy amikor válaszképpen megkapta az STN legújabb katalógusát, felháborodottan írt vissza, hogy alig talált benne egy tucatnál több olyat, ami az előzőben még nem szerepelt.⁷⁶ Allítása szerint a több éve működő olvasókörben a felsorolt művek nagy része már rendelkezésre áll. A második levélhez mellékelte listáján ennek megfelelően az STN-től beszerezhető aktuális kínálatból választott, amelybe népszerű művek legújabb, olcsó kiadása mellett, mint Grécourt libertinus költő műveinek összkiadása, túlnyomórészt aktuálpolitikai és gazdaságpolitikai műveket találunk: Mirabeau *Doutes sur la Liberté de l'Escaut* című, 1784-ben megjelent vitairata például azért érdekes, mert egy II. József által kezdeményezett burkolt hatalmi törekvés ellen íródott, és mint ilyen, nagy érdeklődésre tartott számot a császárváros elit köreiből. (II. József az Escaut folyó hajózhatóságát próbálta kieszközölni, amely azt eredményezte volna, hogy Hollandián keresztül megvalósul a közvetlen összeköttetés a tengerrel.⁷⁷)

Nagy érdeklődés övezte Necker írásait és a körülötte kialakuló vitákat is: *La critique du dernier ouvrage de Necker* (par le Marquis Condorcet), valamint az *Examen du même ouvrage par Forbronnais* egymás után következnek a listán, bár a második még meg sem jelent. A további címek alapján az aktuálpolitika (mint Linguet-től a *Mémoires sur la Bastille*) és a botránykrónikák (Imbert: *La chronique scandaleuse, Les fastes de Louis XV.*) népszerűségéhez képest a szépirodalom kissé hátrébb került: ezen a területen kevesebb volt a friss megjelenés, mint az éppen aktuális eseményekre reagáló politikai tematikában. Az irodalmi kínálat kevésbé változott évről évre, és a számos utánnomás miatt könnyebb volt a beszerzésük is. Ezért rendelkezett a kilétét gondosan titokban tartó olvasókör-vezető főként olyan műveket az STN-től, amelyeket valamelyik svájci kiadó jelentetett meg: az említett Grécourt összes műve, Voltaire-től a *Romans et contes*, Johann Pezsl osztrák író 1783-ban németül, 1784-ben pedig franciául megjelent regénye, a *Faustin ou le siecle philosophique* vagy Wieland *Musarion ou la philosophie des graces* című verseskötete (franciául 1780 után jelent meg), Antoine Touron-tól a *Les promenades de Clarisse* (1784), az *Aureli et Alphonse* és a *Les voyages d'amour fils de Vénus* – mind svájci első kiadású vagy svájci utánnomásban olcsóbban megjelentetett könyv, mely a bécsi olvasók számára valódi újdonság volt, vagy jó áron beszerezhető kiadványként jelent meg. Az olvasókör nevében eljuttatott megrendelést nagy valószínűséggel nem teljesítették; az STN igazgatóit ugyanis gyanakvással töltötte el, hogy az olvasókör vezetője nem fedte fel kilétét, csupán arra hivatkozott megbíz-

⁷⁵ Cabinet impérial de littérature, Bécs, 1785. június 12., július 17. Ms. 1131 1–5.

⁷⁶ Ebből az is kiderül, hogy eljutott hozzá az évente megjelentetett katalógusnak egy korábbi példánya.

⁷⁷ Az 1648-as münsteri megállapodás értelmében erre nem volt lehetőség, Franciaország és Anglia hatalmi terjeszkedésként értékelte az indítványt, ezért ezt minden eszközzel megakadályozta. Mirabeau a holland köztársaság jogainak védelmében az osztrákok erőszakos fellépése ellen szállt síkra, amelybe nem kevés taktikai szempont is közrejátszott, hogy visszatérhessen Franciaországba.

hatóságának fedezetéül, hogy Trattner a tulajdonos. Az STN két bécsi informátorát is ráuszította a valós helyzet kiderítésére. Ezek más-más eredményre jutottak ugyan, de a megtévesztés ténye beigazolódott.

Először a bécsi pénzügyeket kezelő Ochs bankártól kértek segítséget, aki nem sokkal az első olvasóköri levél után arról számolt be, hogy már nem Trattner a tulajdonosa a helynek, hanem Ajala gróf Raguzából. Pénzügyi helyzete azonban egyáltalán nem nevezhető stabilnak, azaz a bankár nem ajánlja, hogy üzleteljenek vele.⁷⁸

Néhány hónap múlva Fries gróf egy másik nyomozás kapcsán derített fényt arra, hogy az a Grandmesnil a tulajdonosa az olvasókörnek, akit az STN már régóta próbál felkutatni hatalmas adósságai miatt.⁷⁹ Grandmesnil 1781-ben már kapcsolatban állt az STN-nel, de akkor még hesse-homburgi kereskedőként, ahonnan úgy tűnt el, hogy nem egyenlítette ki a számláját.⁸⁰ Fries azt is kiderítette, hogy Grandmesnil megkapta Trattnertől az olvasókör működtetésének jogát, cserébe viszont neki kellett a *Gazette française* című újságot írnia, amit Trattner adott ki. Trattner elégedetlen volt Grandmesnil teljesítményével, ráadásul az olvasókör nem jövedelmezett túl jól, ezért a megállapodás felmondására készült. Fries leginkább azt akarta kideríteni, hogy a váratlanul előkerült Grandmesnilen behajtható-e a tartozása. 1788-ban ismét előkerül Grandmesnil neve, aki ekkor már különböző francia folyóiratok jól jövedelmező utánnyomására szakosodott Bécsben.⁸¹ Az STN utazóügynöke, Durand 1788-ban a régóta keresett adós leleplezésére készült, amiről egyik bécsi levelében számolt be az STN-nek.⁸²

A francia származású Charles Grandmesnil Bécsbe vezető útja a tiltott könyvkereskedelem belső világába és működési mechanizmusába enged bepillantást. Hasonló háttérrel és múlttal érkezett Strasbourgból Bécsbe a két másik francia származású üzlettulajdonos is 1783–1785-ben. Az egyik üzletet a Gay testvérek alapították, akik komoly tényezővé váltak a francia könyvek bécsi piacán, annak ellenére, hogy nagy konkurenciával kellett számolniuk.⁸³ Strasbourgi üzletüket később is megtartották, és Párizsban is fenntartottak egyet. A Nancy és Strasbourg között fekvő Lunévilleben kezdték pályájukat az 1770-es évek elején, ahol már akkor az STN-nel üzleteltek, de komoly konfliktusaik támadtak megbízhatatlanságuk miatt.⁸⁴ Ez azonban nem akadályozta egyik felet sem abban, hogy később legjelentősebb strasbourgi partnereiké váljanak; az együttműködésből harmincöt levél maradt fenn. Bécsbe érkezettük már kiadói tevékenységet is folytattak. A másik üzletet egy Bartholemy nevű, 1785-ig szintén Strasbourgban működő könyvkereskedő nyitotta, akinek bécsi felfedezéséről az STN ügynöke, Durand 1788-ban nagy meglepéssel értesítette

⁷⁸ Ochs levele az STN-nek. Bécs, 1785. július 23. Ms. 1188 14.

⁷⁹ Fries levele az STN-nek. Bécs, 1785. október 24. Ms. 1153 257.

⁸⁰ FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 248.

⁸¹ FRANK–FRIMMEL: *i. m.* (6. jegyzet) 63.

⁸² FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 248–249.

⁸³ GRANASZTÓI: *i. h.* 2009. (5. jegyzet) 145–148.

⁸⁴ CLARK, Andrew H.: *Jean Chénoux, un libraire*. In: *La Société Typographique... i. m.* (10. jegyzet) 522–525.

főnökeit.⁸⁵ Grandmesnilhez hasonlóan ő sem rendezte tartozását az STN-nel, és úgy gondolta, hogy Bécsben, a jozefinista reformok kedvező feltételei mellett újratekintheti anélkül, hogy rátalálnának. A francia könyvek kereskedelmének szoros kapcsolati hálóját mutatja, hogy Bartholemy, mielőtt rövid életű strasbourgi üzletét megnyitotta volna, annak az Akademische Buchhandlungnak volt az alkalmazottja, amellyel Weingandék 1785-ig – tartozásuk összegéből ítélve – komoly üzletet folytattak.⁸⁶ Az összefonódások köre végképp bezárult azzal, hogy Bartholemy – Durand elbeszélése szerint – 1788-ban éppen Trattner egyik megbízottja lett, és arra készült, hogy néhány hónapon belül átvegye a varsói fióküzletet.⁸⁷

A következő részben bemutatandó Hartmann, Hörling, Mangot és Stahel, akik 1785 után léptek a bécsi könyvkereskedelem színterére, és jelentékeny szerepet vállaltak a tiltott francia kiadványok terjesztésében, ha nem is ilyen kalandos, de változatos háttérrel indították el önálló vállalkozásukat Bécsben. Üzletstratégiájuk és működésük sikere hasonlóképpen változatos képét mutatja az 1780-as évek végén megerősödő és átmenetileg gazdag külföldi kínálattal szolgáló birodalmi főváros könyvpiacának.

GRANASZTÓI, OLGA

**Contributions à la reconstruction des réseaux de distribution européens
du livre français**

*Les rapports viennois de la Société Typographique de Neuchâtel
1772–1785*

L'augmentation du nombre des imprimés arrivés en Hongrie de l'étranger, autant que la montée de l'intention à la lecture, l'apparition des différentes modes de la lecture deviennent perceptibles surtout depuis le règne de l'empereur Joseph II. Une des questions les plus importantes est de voir, comment les imprimés français, déterminants la communication imprimée aux dernières décennies du 18e siècle, par quels moyens, réseaux et relations culturels, et comment sont-ils distribués.

La comparaison des correspondances de bibliopoles viennois, conservées dans les Archives de la Société Typographique de Neuchâtel avec les documents, déjà enregistrés ou nouvellement retrouvés de rapport hongrois aident à éclaircir le rôle effectif aux années 1780 de Vienne, capitale impériale, dans la distribution des livres français en Europe Centrale, comment s'est-elle élevée dans le processus de hiérarchisation du marché libraire de l'Empire Habsbourg. Vienne, capitale de l'époque de l'empereur de Joseph s'est retrouvée lentement à la tête de la réception de la nouvelle offre livresque, surtout du point de vue du dynamisme de la réponse donnée aux mesures de réformes. Si ce n'est que pour une période courte, toute de même les libraires de Hongrie disposaient d'un offre capable de soutenir la concurrence envers le public local en raison des conditions favorables de l'importation des livres étrangers.

⁸⁵ FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 248–249.

⁸⁶ FRANK–FRIMMEL: *i. m.* (6. jegyzet) 13.

⁸⁷ FREEDMAN: *i. m.* 1991. (6. jegyzet) 248–249.

FARKAS JUDIT ANTÓNIA

A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) II.*

„Ebben a társaságban együtt szeretnők látni
a könyv minden barátját, kultuszának minden odaadó hívét”

A Társaság az alapszabályaiban kitűzött célokat legeredményesebben szűkebb körű, de tudományos és könyvművészeti szempontból annál jelentősebb kiadói és a nagyobb nyilvánosságot biztosító kiállítási tevékenysége révén valósította meg. A következőkben ezt a két területet ismertetem részletesen.⁶⁹

Kiadói tevékenység

Az egyesület elsősorban saját tagjai számára jelentetett meg ingyenes vagy kedvezményes árú illetményköteteket. A szép kiállítású munkák, amelyek a régi és modern könyvművészeti törekvések, illetve a könyv és a nyomdászat múltjának bemutatására vállalkoztak, évenként legalább egyszer, idővel azonban egyre ritkábban láttak napvilágot. A korabeli bibliofil kiadói gyakorlatnak megfelelően igényes, művészi kivitelben, finom papíron, 200–1000, kézzel számozott példányban jelentek meg. A művesebb, bibliofil kiadások mellett általában egyszerűbb példányok is készültek. Ezek könyvkereskedői forgalomban is kaphatók voltak, sőt a külföldi közönség részére időnként idegen nyelvű kivonatokat is nyomtattak. A Társaság a kiadást kezdetben önállóan, majd a hozzá hasonló törekvéseket célul kitűző kiadók és intézmények támogatásával végezte. A leggyakrabban szereplő Amicus mellett a Kner Nyomda és Kiadóvállalat, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Szemle Társaság, a Genius Rt. és a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága is felbukkant a társkiadók között. A kiadványok elkészítésében a hazai sokszorosító szakma színe-java vett részt (Egyetemi Nyomda, Fővárosi Házinyomda, Kner Imre, Pápai Ernő, Biró Miklós, Hornyánszky Viktor Rt., Globus Rt., Hungária Hírlapnyomda, Diósgyőri Papírgyár Rt.), és arra is volt példa, hogy átvállalták az előállítás költségeinek egy részét. Míg a húszas években Reiter László tervezte a legtöbb kötetet, addig a következő évtizedben Kner Imre vált a Társaság nyomtatványainak és könyv-

* Jelen tanulmány disszertációm egyik fejezete alapján készült: FARKAS Judit Antónia: *Szép könyvek kultusza. Bibliofil könyvkultúra Magyarországon (1914–1949)*. Miskolc, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2011. 146–176.

⁶⁹ A könyvek és kiállítások részletes könyvtörténeti értékelésétől többnyire eltekintek. A könyvészeti adatok – ahol ezt külön nem tüntetem fel – a Társaság két évkönyvéből és kiadványainak (l. a függelékben) kolofonjaiból származnak.

veinek hűséges tervezőjévé és kivitelezőjévé. A gyomai nyomdász-tipográfus az első évkönyvet leszámítva hét, művészi módon kiállított kötet elkészítésével járult hozzá a szervezet színvonalas kiadói tevékenységéhez. A kiadványok finanszírozásából ugyanakkor nem csupán a privát cégek, hanem pénzbeli támogatás vagy vásárlás formájában alkalmanként az állam is kivette a részét.

A Társaság kiadói tevékenysége során igyekezett eleget tenni a „könyvgyűjtés [változatos] érdekkörei[nek]”, és alkalmazkodni a tagok eltérő érdeklődéséhez. Ezért a bibliofil, könyvművészeti szempontból figyelemre méltó könyvek mellett könyv- és nyomdászattörténeti munkákat is megjelentetett.⁷⁰ A kiadói bizottság⁷¹ az előbbi csoportra való tekintettel elsősorban a szépirodalmi műveket és a hasonló kiadásokat részesítette előnyben, közülük is a magyar irodalom nehezen vagy egyáltalán hozzá nem férhető alkotásait, egy-két példányban fennmaradt ritkaságait. A régi munkák és klasszikusok mellett azonban egy-egy újabb művet, illetve művelődéstörténeti tárgyú kötetet is közreadtak, olykor ismert grafikusok illusztrációival.⁷² A saját kiadású könyvek mellett több alkalommal más kiadóktól is megrendeltek és átvettek egy-egy meghatározott példányszámú kötetet, vagy a rendes kiadás bibliofil változatát.⁷³

A kiadványok másik nagy csoportjába azok a tudományos igénnyel megírt és nem ritkán úttörő jelentőségű szakmunkák tartoztak, amelyek a legújabb hazai könyv-, nyomdász- és könyvtártörténeti kutatásokról adtak számot. 1923-ban látott napvilágot Végh Gyula *Budai könyvtárak jelvényei, 1488–1525* című munkája a „Régi Magyar Könyvkiadó- és Nyomdászjelvények” félbe maradt sorozatának egyetlen köteteként.⁷⁴ A könyv tizenhat budai könyvtár huszonhat fametszetes jelvényének és monogramjának fekete és vörös színnel nyomott reprodukcióját vagy leírását tartalmazta, amelyből az Egyetemi Nyomda 1000 számozott példányt készített finom velin papíron, füzve, eredeti méretű papírborítóban. Az első 400 kötetet kedvez-

⁷⁰ EISLER: *i. h.* (3. jegyzet) 9–10.

⁷¹ A testületről annyit lehet tudni, hogy 1923-ban Végh Gyula, Majovszky Pál, Reiter László, Elek Artúr, Fenyő Miksa és Tormay Cecile volt a tagja. *A nyomtatott könyv díszítése I. Fametszet.* Szerk.: MAJOVSZKY Pál. Bp. [1923.] 2.

⁷² PETŐFI Sándor: *Czipruslombok Etelke sírjáról; Szép históriás ének az Telamon királyról, és az ő fiának Diomedes szörnyű haláláról*; ILOSVAI [Selymes] Péter: *Az híres neves Tholdi Miklosnak jeles cselekedetiről és baynokságáról való história*; AMBRUS Zoltán: *Elbeszélések; Pesti György haláltánc-éneke Holbein képeivel; Libellus sancti Stephani regis de institutione morum ad Emericum ducem – Szent István király intelmei Szent Imre herceghez*; RIEDL Frigyes: *Magyarok Rómában; Szini Gyula válogatott elbeszélései.* Bibliográfiai adataikat l. a függelékben. Az utóbbi három kötet a Kner Nyomdában készült.

⁷³ L. a függelékben.

⁷⁴ A sorozat tervbe vett kötetei (a brassói, debreceni, kolozsvári és más kiadó- és nyomdászjelvények, valamint ajánlási címerek) nem jelentek meg. Vö. *Magyar Bibliophil-Társaság i. h.* (22. jegyzet) 57.

ményes áron (1000 korona) a tagok részére tartották fenn.⁷⁵ A külföldi könyvkedvelők részére 200 német nyelvű példányt készítettek.

Végh munkája nyomdászati- és könyvtörténeti nívója mellett a kortárs grafikai törekvésekre is inspirálóan hatott. Ezt emelte ki a *Magyar Iparművészet* cikke is: a kötet „elsősorban grafikusművészeinknek nyújtott előkelő példákat, stílusra serkentő tanulságokat, úgyhogy ennek alig maradhat el a hatása a nemesebb értelemben vett könyvművészetünkben.”⁷⁶

Az 1926. évi, *Gróf Apponyi Sándor emlékezete* című illetménykötettel elhalálozott díszelnökük meghatározó gyűjtőtevékenységének és kivételes személyiségének állítottak emléket. A 300 számozott példányban készült könyvet a Globus Rt. nyomdájában szedték és nyomták.⁷⁷

Három év múlva Hoffmann Edith *Régi magyar bibliofilek* című munkáját adták közre. Az 550 számozott példányban, merített papíron megjelent kötet tipográfiáját Reiter László tervezte, a szedés és nyomtatás igényességéről pedig Biró Miklós színvonalas nyomdai műintézete gondoskodott. A korábbiaknál jelentősen nagyobb terjedelmű könyv elhúzódó megjelenése és költséges előállítására miatt az 1928–1929. évi illetménykötetként látott napvilágot. A késedelemnek az volt az oka, hogy igen nehéz volt előteremteni a kötet előállításához szükséges 5000 pengő összeget. Végh Gyula Kner Imrének írott levelében be is számolt arról, hogy a fővárost és a kormányt is megpróbálják „megpumpolni”. Végül sikerrel jártak, és nagyobb összegű állami támogatásban részesültek.⁷⁸

Hoffmann Edith, a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának vezetője könyvében a legjelentősebb középkori magyar könyvbarátok, királyok, főpapok és főurak magánkönyvtárainak kézíratait mutatta be. A mohácsi vészig terjedő időszak bibliofiljeinek értékes darabjai közül szinte kizárólag a gazdagon díszített kódexek elemzésével foglalkozott. A Társaság tervbe vette a kötet folytatását is: újabb bibliofiljeink munkásságát Tolnai Gábor dolgozta volna fel, a mű azonban nem készült el.⁷⁹

1932-ben jelent meg Fitz József *Hess András a budai ősnymondász* című könyve 600 példányban 29 hasonmás és vízjegy-illusztrációval.⁸⁰ A Kner Nyomda kézi szedéssel 400 számozott példányt nyomtatott a tagok részére a Diósgyőri Papírgyár

⁷⁵ BML. XI. 9. c. 25/26–27. A Társaság nyomtatott körlevele, 1923. április. A kötetből készült tíz római számmal ellátott példány is merített papíron, bőrkötésben.

⁷⁶ *Könyvsignetumok*. = Magyar Iparművészet (27.) 1924. 1–2. sz. 33. Idézi: GYŐRI: *i. m.* (3. jegyzet) 29–30.

⁷⁷ Hóman Bálint, Végh Gyula és Reiter László szerkesztette a kötetet, bár nevüket nem tüntették fel a kiadványban: *A Magyar Bibliophil Társaság...* = Magyar Művészet (1.) 1925. 2. sz. 44–45.

⁷⁸ BML. XI. 9. c. 25/406. Végh Gyula levele Kner Imrének, 1929. jan. 6. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1600 pengőt utalt ki a könyvre, és a főváros is ígéretet tett arra, hogy támogatja a kiadást. A megjelenést követően mindkét intézmény több tucat példányt vett át a közkönyvtárak részére. Vö. BML. XI. 9. c. 25/475. Végh Gyula levele Kner Imrének, 1929. dec. 12.; POGÁNY: *i. h.* 1987. (3. jegyzet) 126, 128.

⁷⁹ POGÁNY: *i. h.* 1987. (3. jegyzet) 128.

⁸⁰ A kötet kiadástörténetéhez l. POGÁNY: *i. h.* 1988. (3. jegyzet) 177–181.

Rt. bordázott, merített papirosán, a fennmaradó, famentes papirosú példányok pedig könyvárusi forgalomba kerültek. A kedvező fogadtatásban részesülő tudományos munkából német nyelvű kivonatok is készültek.

A Társaság 1934-ben, majd 1940-ben Drescher Pál egy-egy munkáját adta közre. A szerző a *Régi magyar gyermekkönyvek, 1538–1875* című művében első ízben vázolta fel a magyar gyermekkönyvkiadás történetét. A szöveget a Kner Nyomda nyomta, a színes képmellékletek pedig a főváros áldozatkészségének köszönhetően a Fővárosi Házinyomdában készültek, a Diósgyőri Papírgyár papirosán. A *Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és a nyomdai „cifra” történetéhez* című munkából, amely a könyvnyomtatás 500. évfordulója alkalmából látott napvilágot, a Kner Nyomda összesen 600 példányt nyomtatott. A tagok részére 160 számozott, merített papirosú példány készült, 440 kötet pedig könyvpiaci forgalomba került diósgyőri, régies, sárgás famentes papíron.⁸¹ Drescher (ekkor már Szentkúty) Pál elsőként hívta fel a figyelmet a régi nyomdai betűmintakönyvek és körzetek nyomdászattörténeti jelentőségére. A pazar nyomdai kiállítású könyvben Telegdi Pap Sámuel betűmintakönyve mellett tizenkét officina 1770–1824 között kiadott mintalapját is bemutatták.

A könyvtörténeti munkák között is voltak olyan kiadványok, amelyek ugyan nem a Társaság kiadásában jelentek meg, de a mű szerzője vagy témája miatt szorosan kapcsolódtak a bibliofilek szakmai munkájához, és több tag érdeklődésére is számot tartottak. Ezek közé tartozott a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában 1925-ben napvilágot látott *Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből* című illusztrált könyvtári katalógus Végh Gyula összeállításában. A rendes kiadáson kívül, amely a „Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke” sorozat 10. köteteként készült az Egyetemi Nyomdában, a Társaság néhai díszelnőke iránti tiszteletből megrendelt a tagjai számára 100 számozott példányt, merített papíron, faksimile képekkel.⁸²

Fitz József ismeretterjesztő igénnyel megírt, *A könyv története* című munkája 1930-ban látott napvilágot a Magyar Szemle Társaságnál, a „Kincsestár” sorozatban. Ebből a Társaság 100 bibliofil példányt készíttetett, kézi számozással, „Old Style” merített papíron, sötétkék egészsbőr kötésben.⁸³

1938-ban a bibliofilek a nemzeti könyvtárral közösen 500 példányban megjelentették Hubay Ilona *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek* című tanulmányát, amelynek első 200 számozott kötetét a Társaság tagjainak tartották fenn. A könyv előfutára kívánt lenni egyik beharangozott, de végül meg nem valósult nagyszabású vállalkozásuknak, a magyar grafika történetének, amelynek megírására Vayer Lajos és Nagy Zoltán művészettörténészeket kérték fel.⁸⁴

⁸¹ OSzKK Analekta 11.653/5,6,8.

⁸² VÉGH Gyula: *Rariora et curiosa gr. Apponyi Sándor gyűjteményéből*. = Magyar Bibliofil Szemle (2.) 1925. 17; FITZ József: *Rariora et curiosa*. = Magyar Bibliofil Szemle (2.) 1925. 245–246.

⁸³ A könyv kiadástörténetéhez l. POGÁNY: *i. h.* 1988. (3. jegyzet) 175–176. A kolofon szerint 105 amatőrpéldány készült, amelyből tulajdonomban a 2. számú, dedikált példány van meg.

⁸⁴ BML. XI. 9. c. 26/380–381. A Társaság nyomtatott körlevele, [1937–1938].

Az eddig ismertetett, 1923–1940 között önállóan megjelent vagy más kiadótól átvett, illetve velük közösen közreadott tudományos szakkönyv a hazai könyv-, nyomdász- és művészettörténet egy-egy hézagpótló területével kívánta megismertetni a könyvbarátokat. A kötetek színvonalas témaválasztásukkal és művészi kiállításukkal a 20. századi hazai könyvtörténetírás és művészi könyvkészítés kiemelkedő teljesítményei közé tartoznak. Nagy veszteség, hogy néhány tervbe vett, a bibliofília fejlődését, a könyv- és grafikai művészetek történetének különféle területeit feltáró munka megjelentetése meghiúsult. Annál is inkább, mert a témák feldolgozása egy-két kivételtől eltekintve a mai napig sem készült el, pedig aktualitásukból nem vesztek (csak terv maradt például Végh Gyulától a „Régi magyar könyvkiadó- és nyomdászjelvények” című gyűjteményes monográfiásorozat, Tolnai Gábortól a *Régi magyar bibliofilek* folytatásaként az újabb magyar bibliofília története, Hoffmann Edith javaslatára a Szépművészeti Múzeumban található *Biblia Pauperum* hasonmás kiadása,⁸⁵ Kelényi Béla Ottótól *A Ráday könyvtár megalapítása*,⁸⁶ Vayer Lajos és Nagy Zoltán terve, *A magyar grafika története*, Nyireő Istvántól a *Régi magyar ex-librisek*,⁸⁷ valamint *A magyar könyvillusztráció története*). Az eddig bemutatott kiadványokkal azonban nem ért véget a Társaság sokoldalú, a hazai bibliofil könyvkultúra előmozdítására irányuló kiadói tevékenysége, ugyanis az általa rendezett és a következőkben összefoglalt kiállításokhoz is készített katalógusokat.

Kiállítási tevékenység

A Társaság több tematikus, reprezentatív kiállítást rendezett a fővárosban, de jó néhány fontos nemzetközi könyvművészeti tárlaton is részt vett. Célja – csakúgy, mint a kiadványok esetében – ugyanaz maradt: közel hozni a közönséghez a szép könyvet, megismertetni őket a régi és új könyvművészeti törekvésekkel, bemutatni a tipográfia, nyomdaművészet, könyvillusztráció és könyvkötés múltját, jelenét. Az 1921–1947 között megrendezett kilenc nagyszabású budapesti kiállításról (egy kivételével) 450–600 példányban katalógus is készült. Ezek egy részét (200–400 példány) a tagok számozott illemténykötetként kapták meg, másik részük könyvkereskedelmi forgalomba került. A katalógusok – amelyek többsége finom papíron, igényes tipográfiával jelent meg, és képmelléleteket is tartalmazott – rendszerint az előszót vagy bevezetést követően a kiállítók neveit és a kiállított könyvek legfontosabb könyvészeti adatainak a jegyzékét is tartalmazták. Minden egyes kiállítási tárgy leírásakor a tulajdonos nevét is feltüntették. A legtekintélyesebb hazai közgyűjtemények, közkönyvtárak, nyomdák, kiadók mellett a jelentős könyvgyűjteménnyel és becses ritkaságokkal rendelkező tagok adták kölcsön könyveiket és műtárgyaikat. Utóbbinak azért van egyedülálló forrásértéke a kutató számára, mert így képet

⁸⁵ POGÁNY: *i. h.* 1988. (3. jegyzet) 177. (1931. eleje).

⁸⁶ BML. XI. 9. c. 26/273–275. Fitz József levele Kner Imrénének, 1936. febr. 7.

⁸⁷ OSzKK Analekta 11.653/7. Nyireő István levele Szentkúty Pálnak, 1940. szept. 19.

kapathunk a század első felének tekintélyes, de kevésbé ismert modern könyvamatőrjeinek gyűjteményeiről, a korabeli könyvgyűjtési szokások főbb irányairól és tendenciáiról. A hazai könyvgyűjtemények gazdagságáról, a nemzetközi könyvművészeti törekvések ismeretéről és nem utolsósorban a gyűjtők áldozatkészségéről tesz tanúbizonyságot az, hogy a rendezők a kiállítások külföldi anyagainak összeválogatásakor – olykor kényszerből, máskor tudatosan – szinte kivétel nélkül az itthon fellelhető köz- és magángyűjtemények anyagaira támaszkodtak. Az Országos Széchényi Könyvtárban megrendezett 1947-es utolsó tárlat kivételével mindegyik kiállításnak az Iparművészeti Múzeum adott otthont.

A Társaság közvetlenül a megalakulást követően „A XX. század könyvművészete” című kiállítással mutatkozott be a hazai közvélemény előtt. Az 1921 áprilisában megrendezett eseményen a szervezők a tárlókban kiállított könyvek segítségével az előző 20–30 év legjellegzetesebb hazai és külföldi tipográfiai és könyvkötő-művészeti eredményeiről igyekeztek áttekintést adni. A művészi könyv egyéb fontos területeivel, például a könyvdíszel és az illusztrációval későbbi kiállításokon kívántak foglalkozni.⁸⁸

Végh Gyula a kiállításához készült katalógus rövid bevezetőjében egyebek mellett annak a jelentőségét is hangsúlyozta, hogy a rendelkezésre bocsátott anyagot a „belföld gyűjteményei szolgáltatták”. Öt intézmény (múzeum, társaság, kiadó, könyvtár) mellett 37 magánszemély engedte át értékes könyveit. A gyűjtők így „lehetővé tették, hogy a magánkönyvtárak kincsei szélesebb köröknek is hozzáférhetőkké váljanak.”⁸⁹ A könyvek tulajdonosai között – többségük a Társaságnak is tagja volt – éppúgy megtalálhatók voltak a jelentős gyűjtőtevékenységet folytató könyvbarátok, mint a bibliofil kiadványokat is készítő és megjelentető nyomdák, kiadók és könyvművészek. Az anyag összegyűjtését, rendezését és a katalógus összeállítását a Társaság három lelkes tagja, Majovszky Pál, Eisler Mihály József és Reiter László vállalta magára. Utóbbi áldozatkészségével és művészi elgondolása alapján került kiadásra a katalógus, amely kiállításával egyúttal a magyar tipográfiai művészet szép példája kívánt lenni.⁹⁰ Az 500 számozott példányban, merített és famentes antiqua papíron készült kiadványt Végh Gyula rendezte sajtó alá és látta el bevezetésével. A kötetben szereplő fametszetű iniciálékat és könyvdíszeket Kozma Lajos rajzolta. A Társaság tagjai részére a 11–250-es számmal ellátott példányokat tartották fenn, 40 koronáért.

A kiállítás nagyobb részét a legszebb külföldi (angol, amerikai, német, francia, belga, olasz, spanyol, dán, finn, orosz, holland és svéd) kiadványok tették ki, amelyek a nyomdák (egy-egy esetben a kiadó) és kisebb részben a könyvkötések szerint lettek csoportosítva. A katalógus egyik nagy érdeme, hogy a jelentősebb cégekről, műhelyekről rövid leírást közölt. Számarányát tekintve az angol és a német anyag volt a legtekintélyesebb. Ízelítőt adtak a jelentős nyomdai műhelyek és kiadótársaságok legszebb munkáiból (pl. az angol Kelmscott Press, Chiswick Press,

⁸⁸ VÉGH Gyula: *Bevezetés*. In: *A XX. század könyvművészete i. m.* (18. jegyzet) 7–8.

⁸⁹ VÉGH: *i. h.* (88. jegyzet) 8; *A XX. század könyvművészete i. m.* (18. jegyzet) 10.

⁹⁰ VÉGH: *i. h.* (88. jegyzet) 8.

Essexhouse Press, Riccardi Press, Doves Press, Oxford University Press; a német Bremer Presse, Daphnis Drucke, Drucke für die Hundertfünfzig, Ernst Ludwig Presse, Officina Serpentis). Az angol és a német anyaghoz képest aránytalanul kevés francia kiadvány szerepelt, aminek egyrészt politikai okai voltak. Ezért is lehetett a Társaság igen hálás gróf Apponyi Sándornak, aki a kiállítás rendelkezésére bocsátott a Société des Bibliophiles Fran  ois külföldön igen ritkán felbukkanó kiadványából hetet.⁹¹

Éppen a külföldi anyag hézagos kiválasztása miatt volt a kiállitás a legtöbb kritikának k  t  ve. E hiányosságnak a rendezők is tudatában voltak. Végh Gyula a *Magyar Iparművészet* hasábjain a kiállitás megnyitásával egy időben megjelent irásában számolt be azokról a nehézségekről, amelyekkel meg kellett birkózniuk, és amelyek komoly kihívás el   állitották a szervezőket:

„A jelenlegi közlekedési és politikai viszonyok lehetetlenné tették, hogy a kiállitás anyaga a mai Magyarország határain kívül is kiegészíthető volna.   gysz  lv  n csakis a főváros könyvtárai, mag  ngy  jt  i és kiadói szolgáltatták azt, s az eredmény, dacára ezen korlátozásoknak, meglepő. Nálunk, már oly nagy a könyv, különösen a szép könyv iránti érdeklődés, hogy ha a kiállitás nem nyújthatja is a könyvművészet mai fejlettségének teljes képét, mégis csaknem minden ország, csaknem minden modern könyvművészeti irány, minden neves bibliophil-kiadó képviselve van néhány jó példával, s  t egy némelyik kiadványainak teljes sorozatával szerepel.”⁹²

A kiállitott 348 kiadványból 79 volt magyar vonatkozású. A magyar anyagot a 16 nyomda szerint csoportositott  k, és külön t  rl  kben helyezt  k el a 31 szép, művészeti k  nyvk  t  st. A magyar könyvek, b  r a külföldi k  nyvterm  shez képest csekélyebb számban szerepeltek, arról tettek tanúbizonyoságot, hogy Magyarországon is léteznek olyan vállalkozások, amelyek   len járnak a művészeti könyvek létrehozásában: figyelnek a papír és a kötés minőségére, a megfelelő betűtípus és tükör kiválasztására, és a könyv olvashatósága mellett annak egységes tipográfiai megjelenésére is hajlandók áldozni. Persze a bemutatott kötetek nemcsak nyomd  inknak és kiad  v  llalatainknak váltak dicséretére, hanem legtehetségesebb k  nyvm  v  szeinknek, grafikusainknak is remek bemutatkozási lehetőséget biztositottak.⁹³ A rendezőség a Társaság könyves szakembereinek és gy  jt  iinek ismeretterjesztő előadásaival igyekezett m  g vonzóbbá tenni a kiállitást. Tevan Andor a k  nyvk  sz  -

⁹¹ *A XX. század könyvművészete i. m.* (18. jegyzet) 33–34.

⁹² VÉGH Gyula: *A Magyar Bibliophil Társaság kiállitása.* = *Magyar Iparművészet* (24.) 1921. 1–3. sz. 12.

⁹³ A kiállitási katalógus név szerint is számba vette a legfontosabb nyomdai és könyvkötészeti műhelyeket. A régebbi patinás nagy nyomdák k  z  l többek között a Franklin Társulat, a Hornyánszky, az Athenaum és a Pallas, m  g a kisebbek k  z  l a Kner és a Tevan, Biró Miklós, Pápai Ernő, a Korvin Testvérek és a Thália Rt. munkáit mutatták be. A kiadványok többségét a könyvművészeti törekvésekre nyitott kiadók jelentett  k meg (pl. Kner, Tevan, Amicus, Rózsavölgyi   s Társa, Genius Rt., Táltos Rt., Kellner István   s Sacelláry Pál). A k  nyvk  t  seket többek között Nagy Sándor, Biró Márta, Cserna Juliska, Galamb József, Kozma Lajos   s Gottermayer Nándor legszebb munkáiból válogatták.

tés technikájáról, Jaschik Álmos a könyvművészetről, Eisler Mihály József a 20. századi könyv tipográfiai fejlődéséről, Hoselitz Gyula pedig a magyarországi könyvtörténet fontosabb állomásairól tartott előadást.⁹⁴

1921 novemberében nyílt meg az „Ifjúsági- és gyermekképeskönyv” kiállítás Majovszky Pál rendezésében. A tárlat a 18. századi kiadványoktól egészen a legújabb kötetekig vette számba a hazai és külföldi ifjúsági- és gyermekképeskönyvtermés legjavát. A tekintélyes magyar anyag mellett a látogatók ízelítőt kaptak a legszebb angol, francia, német, olasz, svéd, japán, holland, spanyol, orosz, dán, kínai és olasz könyvillusztrációkból, köztük a nemzetközileg legismertebb angol Walter Crane és a svéd Carl Larson munkáiból. A magyar mezőnyben a legtehetségesebb hazai grafikusok sorakoztak fel alkotásaikkal: Divéky József, Garay Ákos, Gara Arnold, Gedő Lipót, Jaschik Álmos, Kós Károly, Kozma Lajos, Körösfői Kriesch Aladár, Kürthy György, Lesznai Anna, Mühlbeck Károly, Nagy Sándor, Pogány Willy, Pólya Tibor, Szemlér Mihály, Vadász Miklós és Vaszary János. Bár az Iparművészeti Társulat közvetlenül a háború kitörését megelőzően már rendezett egy hasonló tematikájú kiállítást, az művészi színvonalával és teljességével meg sem közelítette a bibliofilek nagyszabású vállalkozását.⁹⁵ A kiállítási katalógus tanúsága szerint a hazai könyvtárak és tudományos társulatok mellett nagyobb részben ezúttal is a gyűjtők áldozatkészségének volt köszönhető a gazdagon összegyűjtött anyag. A könyvkiállítással egy időben zajlott az Iparművészeti Társulat rajzpályázata, amelyen negyvenegy hazai grafikusművész eredeti mese- és képeskönyvrajzát is bemutatták.⁹⁶

1922 áprilisában nyílt meg a Társaság harmadik, „A régi Buda és Pest könyvekben, képekben” című kiállítása, amelyet a Fővárosi Könyvtárral közösen a főváros egyesítésének évfordulója alkalmából rendeztek.⁹⁷ Az Iparművészeti Múzeum tágas földszinti csarnokában Kremmer Dezső, a könyvtár igazgatója több száz kéziratot és nyomtatványt (kódexet, krónikát, könyvet és almanachot), valamint képzőművészeti és iparművészeti alkotást (rézmetszetet, könyvnyomatos festményt, rajzot, majolikátányért, játékkártyát stb.) válogatott egybe és állított ki, Mátyás király korától a 19. századig.

A Társaság tervbe vette, hogy kiállítássorozattal vezeti be a közönséget a könyvillusztráció történetébe. A bibliofilek az előzetes elképzelések szerint egymást követő

⁹⁴ *A XX. század könyvművészete.* = Magyar Grafika (2.) 1921. május, 82; *Előadások a szép könyvről és történetéről.* = Műbarát (1.) 1921. 8. sz. 180. Az Iparművészeti Múzeumban a kiállítástól függetlenül összel is folytatódtak a népszerűsítő programok, amelyek alkalmával Ranschburg Viktor, Tevan Andor, Jaschik Álmos, Végh Gyula, Lyka Károly és Wildner Ödön tartott előadást a könyvről: *Ismeretterjesztő előadások a könyvről.* = Magyar Grafika (2.) 1921. nov. 159.

⁹⁵ NÁDAI Pál: *Kiállításaink. I. Gyermekképeskönyvek.* = Magyar Iparművészet (25.) 1922. 1–4. sz. 3–4.

⁹⁶ NÁDAI Pál: *Kiállításaink. II. Pályanyertes grafikusok.* = Magyar Iparművészet (25.) 1922. 1–4. sz. 4–5. Vö. *Mese- és gyermekképeskönyv-illusztrációkból...* = Magyar Iparművészet (24.) 1921. 4–6. sz. 76.

⁹⁷ Vö. *A régi Buda és Pest kiállítása.* = Magyar Iparművészet (25.) 1922. 5–7. sz. 70.

tematikus kiállítások útján kívánták bemutatni a különféle illusztrációs technikákat (fametszet, rézmetszet, rézkarc, litográfia). „A nyomtatott könyv díszítése” című tárlatsorozat első része a legrégebb technikával, a fametszettel mutatkozott be. A kiállítás 1923 májusában nyitotta meg kapuit az Iparművészeti Múzeumban. Az első szekcióban 15–16. századi német, angol, olasz, francia, németalföldi, valamint kisebb részben kínai és japán nyomdatermékeket, lapokat és kiadványokat állítottak ki. Az anyag fontos részét alkották a magyar vonatkozású külföldi könyvek, amelyeknek jelentős része gróf Apponyi Sándor lengyeli könyvtárából származott. De az ország határain kívül megjelent, illusztrált magyar munkák és a hazai nyomdák termékei is külön egységben szerepeltek. A kiállítás második, „A fametszés művészetének renaissance-a” című részben 19. századi illusztrált, többségükben angol, francia, belga, német kiadványokat és önálló grafikai lapokat tekinthetett meg a közönség.

A bemutatott anyagról – akárcsak az első három kiállítás esetében – az Amicus Kiadó jelentetett meg katalógust, amelyből (az előző kiadványhoz hasonlóan) a rendezéskorán kívül 25 számozott amatőr példányt is nyomtattak merített papíron. A kötetben a korábbi gyakorlat szerint nem csupán a kiállított tárgyak tulajdonosainak nevét sorolták fel, hanem a tételes műtárgyjegyzékben az 500-nál is több kiadvány részletgazdag könyvészeti adatait is feltüntették, olyan hasznos művészettörténeti kiegészítésekkel, mint például a fametsző mesterek neve, születési és halálozási adatai. Az anyaggyűjtésben és a katalógus összeállításában Hoffmann Edith volt Majovszky Pál segítségével.⁹⁸

A Társaság a fametszetű könyvet követően tervbe vette a sorozat folytatását és a többi sokszorosító grafikai eljárás bemutatását is. Előtte azonban a 19. századi magyar illusztrált könyvnek és a Bibliának akart szentelni egy-egy kiállítást.⁹⁹ Az utóbbi két kiállítási terv, csakúgy, mint „A nyomtatott könyv díszítése”-nek harmadik, litográfiával foglalkozó tárlata azonban nem valósult meg. A tervek közül egyedül a rézmetszettel foglalkozó tárlatot rendezték meg, de azt is 14 évvel később. Ennek tárgyalására később térek vissza.

A következő, „A magyar szépliteratúra virágoskertje” című 1925-ös kiállításon a szépirodalom történetén keresztül kívánták szemléltetni a magyar könyv- és nyomdászati művészet fejlődését a „magyar könyvkultúra megizmosodásának tanulságokban leggazdagabb idejéről”.¹⁰⁰ A több mint 1000 kiállított könyv Bessenyei Györgytől Ady Endréig mutatta be a legfontosabb és legszebb irodalmi kiadványokat. Az eredeti tervekben szereplő 19. századi időhatárt tehát másfél századra terjesztették ki. A székesfőváros anyagi támogatásának köszönhetően – nyomdájuk, a Fővárosi

⁹⁸ BML. XI. 9. c. 25/13. Majovszky Pál levele Kner Imrének [1922. nov.].

⁹⁹ *A nyomtatott könyv díszítése i. m.* (71. jegyzet) 92. Az is felmerült, hogy Kremmer Dezső 1925 tavaszán a 19. századi magyar írók első kiadásából rendez kiállítást. V. Gy. [VÉGH Gyula]: *A Magyar Bibliophil Társaság*. = Magyar Bibliofil Szemle (1.) 1924. 3–4. sz. 232.

¹⁰⁰ KÉKY Lajos: *A magyar szépliteratúra virágoskertje*. = Magyar Bibliofil Szemle (2.) 1925. 170; I. K.: *A magyar szépliteratúra virágos kertje*. = Magyar Könyvszemle (32.) 1925. 197–198; KREMMER Dezső: *Új bibliofil kiállítás*. = Magyar Bibliofil Szemle (2.) 1925. 93–94.

Házinyomda ingyen végezte a nyomdai munkálatokat – a kiállítási anyagról készült egy tartalmas katalógus 500 példányban, famentes papíron. A tárlatot Kremmer Dezső rendezte, és a katalógus is az ő szerkesztésében, az általa írt bevezetővel jelent meg.

A Társaság 1932-ben következő reprezentatív kiállításán hosszú idő után ismét a legújabb nyomdaművészeti és grafikai törekvéseket mutatta be.¹⁰¹ A nemzetközi munkákat is felvonultató tárlaton, amelyet Reiter László rendezett, a háború utáni időszak nyomtatványkultúrája került a figyelem középpontjába: „[a]z egyszerű kereskedelmi nyomtatványtól a drága luxuskönyvig mindenfajta nyomdatechnikai munka: prospektusok és verseskönyvek, plakátok és színes műlapok, feliratos táblák és könyvkötések.”¹⁰² Az amerikaiak, angolok, németek, franciák, oroszok, finnek, lettek és belgák mellett a magyarok mutatkoztak be a legnagyobb és legváltozatosabb anyaggal: a hazai sokszorosító és könyvtervező szakma színe-javának munkáit kiállították. Az eseményről nem jelent meg katalógus.

A Társaság hetedik nagyobb szabású kiállítását, amely 1936. április 5-én nyílt meg, a régi magyar könyvkötőművészet bemutatásának szentelte. A „Régi magyar könyvkötések rajzai” című tárlaton Végh Gyula legszebb, 15–19. századi magyar könyvkötésekről készült színezett rajzait és akvarelljeit állították ki. Az Országos Széchényi Könyvtár által megvásárolt művészi rajzgyűjtemény segítségével a közönség megismerkedhetett többek között Ernst Lajos, gróf Teleki Domokos, gróf Bánffy Miklós, báró Prónay György és Mihalik Sándor értékesebbnél értékesebb kéziratának és könyveinek pazar kiállítású, ötvösmunkákkal díszített selyem-, hártya- és bőrkötéseivel, valamint super ex libriseivel. A tárlathoz a Társaság a könyvtárral közösen egy katalógust is megjelentetett nyolc színes műmelléklettel 500 példányban, Végh Gyula szerkesztésében és előszavával. A Kner Nyomda a két intézmény részére külön borítóval ellátott példányokat készített. A bibliofilek 200, merített papíron nyomott, számozott és kötött példányt kaptak tagilletményként.¹⁰³

A Társaságnak 1937 tavaszán nyílt arra lehetősége, hogy régi tervét valóra váltva megrendezze „A nyomtatott könyv díszítése” című tárlatsorozat következő részét, és megismertesse a közönséget a rézmetszetés technikájával. A könyvillusztráció iránt érdeklő könyvbarátoknak tehát csaknem másfél évtizedet kellett várniuk arra, hogy az 1923-as fametszetes illusztrációnak szentelt kiállítás folytatását megtekinthessék. „A rézmetszettel díszített könyv” című kiállítás anyagát a közkönyvtárak és közgyűjtemények mellett ezúttal is a lelkes gyűjtők bocsátották a rendezéssel és a katalógus összeállításával megbízott Drescher Pál rendelkezésére. Drescheren kí-

¹⁰¹ VÉGH Gyula: *Nyomdász-művészeti kiállítás*. = Magyar Művészet (8.) 1932. 5–6. sz. 144–148;

FÁBIÁN Gyula: *Szépség a nyomtatványban*. = Magyar Iparművészet (35.) 1932. 3–4. sz. 45–58.

¹⁰² FÁBIÁN: *i. h.* (101. jegyzet) 45.

¹⁰³ BML. XI. 9. c. 26/270–271, 273–275. A Társaság meghívója és értesítése az illetménykötet átvételéről, 1936. márc. 29.; Fitz József levele Kner Imrének, 1936. febr. 7. A kiadványból Kner Imre egy szép angol és német nyelvű különnyomatot készített az 1937-ben Budapesten megrendezett 5. Nemzetközi Nyomdászkonferenciára külföldi résztvevőinek. Végh Gyula csaknem 100 kötéspéldából álló színes rajzgyűjteményét a konferencia alkalmából újra kiállították.

vül Bogner Mihály, Marius Cadoux, Enyvvári Jenő, Jajczay János, Rampacher Pál, Ranschburg Gusztáv, Reiter László, Székács Imre, Ulmann Ferenc és Vajna György magángyűjteményéből származtak a bemutatott nyomtatványok. A 267 darabból álló, 16–20. századi illusztrált könyvanyagot időrendben és országok alapján, azon belül pedig a grafikusok szerinti elrendezésben állította ki Drescher. A francia, német, olasz, németalföldi, angol és spanyol kötetek mellett helyet kaptak a legszebb magyar vonatkozású rézmetszettel illusztrált könyvek is.¹⁰⁴ Mivel a rézmetszetes könyv a 18. századi Franciaországban élte aranykorát, a kiállítás a francia könyvművészet e fontos periódusának szentelte a legnagyobb figyelmet. Drescher a katalógusban az illusztráló mesterek és művészek legfontosabb adatainak, valamint betűrendes névmutatójának a feltüntetésével mellett a témával foglalkozó legalapvetőbb hazai és külföldi szakkönyvek jegyzékét is mellékelte. A 450 példányban készült katalógusból az első 200, számozott és merített papírra nyomtatott példányt a Társaság tagjainak tartották fenn.

1947-ben nyílt meg az utolsó, „A szép francia könyv” című tárlat. Balogh József felvetésére még a negyvenes évek elején elhatározták, hogy kiállítják a hazai bibliofilek értékes magángyűjteményeiben található legszebb francia könyveket. A Társaság nem először kacérkodott a francia könyvművészet bemutatásával. Már 1925-ben szeretett volna egy kiállítást rendezni La Fontaine-nek és a korabeli francia művészi könyvnek, ezért nagy lelkesedéssel fogadták Balogh felvetését.¹⁰⁵ Fitz József, a Széchényi Könyvtár főigazgatója azonnal felajánlotta segítségét a kiállítás megrendezéséhez. Az anyag összegyűjtésére az előző kiállítás kurátorát, Szentkútyt kérte fel, aki maga is rendelkezett jó néhány becses francia illusztrált könyvrítkasággal, és szívéhez közel állt a téma.¹⁰⁶ A tárlat fővédnöke gróf Esterházy Móric, a *Société de la Nouvelle Revue de Hongrie* elnöke lett. Az októberre tervezett kiállítás azonban az utolsó pillanatban a háború miatt elmaradt, és csak 1947-ben nyílt újra lehetőség arra, hogy az összegyűjtött anyagot a Tolnai Gábor (1910–1990) vezetése alatt álló Országos Széchényi Könyvtár a Magyar Bibliophil Társaság közreműködésével kiállítsa.¹⁰⁷

A tárlat, amelynek eredeti koncepcióját módosították, két részből állt. Az első a könyv- és nyomdaművészet szemszögéből mutatta be a különböző századok francia könyvtermését, míg a második a magyar–francia kapcsolatokkal foglalkozó munkákat válogatta egybe. A következőkben kizárólag a bibliofil szempontból releváns első csoportra térek ki. Szentkúty Pál ezúttal a hazai közgyűjteményekbe¹⁰⁸

¹⁰⁴ Többek között Boucher, Eisen, Gravelot, Manet, Picart, Picasso, Piranesi, Rubens, Tischler Antal és Végh Gusztáv rézmetszeteivel és rézkarcaival díszített kiadványokat állítottak ki. A kiállításról bővebben I. REITER: *i. h.* (13. jegyzet) 246–249.

¹⁰⁵ VÉGH Gyula: *Új kiadványok.* = Magyar Bibliofil Szemle (2.) 1925. 259.

¹⁰⁶ OSzKK Fond 45/664/11. Fitz József levele Szentkúty Pálnak, 1942. VI. 9.

¹⁰⁷ POGÁNY: *i. h.* 1988. (3. jegyzet) 184–185.

¹⁰⁸ OSzK, Országos Levéltár, Egyetemi Könyvtár, Szépművészeti Múzeum, a budapesti ev. ref. Főiskola Ráday Könyvtára, az ág. ev. egyetemes egyház Podmaniczky Könyvtára, valamint a Fővárosi Könyvtár.

került tekintélyes főúri és nemesi magángyűjteményekből, a saját és Ranschburg Gusztáv könyvkereskedő könyvtárából válogatta össze a legszebb 16–19. századi kiadványokat. Gróf Apponyi Sándor, báró Podmaniczky Lajos, gróf Ráday Gedeon, gróf Zichy Jenő, herceg Batthyány Károly, gróf Széchényi Ferenc, Almási Balogh Pál, gróf Károlyi György és felsőbüki Nagy Pál egykori könyvtárából, valamint az Illésházi- és József nádor-gyűjteményből származott a 166 kiállított mű java része.¹⁰⁹ A könyvanyag csaknem fele, beleértve a könyvkötészeti részt, 18. századi volt. A francia illusztrált könyv legdiadalmasabb időszakából a látogató a legváltozatosabb tárgyú kiadványok között megtekinthette a korszak nyomdai és könyvdíszítő művészetének gyöngyszemeit, a legnépszerűbb rajzolóművészek, rézkarcoló mesterek (pl. Eisen, Gravelot, Cochin, Boucher, Oudry, Binet, Moreau le Jeune, Marillier) metszeteivel. A legismertebb nyomtatóműhelyek mestermunkái mellett a felvilágosodás kedvelt szerzőinek és műveinek legszebb illusztrált kiadásait is felsorakoztatták. A könyvkötőművészet remekei közül Bozérian, Simier kötéseit és egyéb *super ex librissel* ellátott munkák szerepeltek. A 19. századot többek között Devéria, Grandville, Delacroix, Gavarni, Daumier és Tony Johannot által illusztrált kötetek fémjelezték. A katalógusban egyébként a kötetekhez nem csupán könyvészeti adatokat, hanem rövid könyvművészeti leírást is mellékeltek.

A bibliofilek a reprezentatív kiállítások mellett kisebb kamaratárlatok megrendezésére is sort kerítettek. 1928 áprilisában például meghívták Emil Preetoriust, hogy tartson két előadást a könyvillusztrációról. Ezzel párhuzamosan a német könyvművész munkáit néhány napra kiállították az Iparművészeti Múzeumban. A Társaság régi tervét váltotta valóra, amikor hozzákezdett a hazai közintézmények gazdag, de a nagyközönség előtt rejtve maradt könyvművészeti értékeinek a feltárásához. Ebbéli kezdeményezésének volt az első és egyben utolsó látványos megnyilatkozása az Iparművészeti Múzeumban rendezett 1930-as kiállítás, amely az egyik legjelentősebb hazai könyvgyűjtő, gróf Vigyázó Ferenc Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozott, kódexeket, ősnymtatványokat és kivételes nyomdaművészeti alkotásokat is magában foglaló gyűjteményét mutatta be a nagyközönségnek. Fitz Józsefnek, a kiállítás rendezőjének köszönhetően a kiállított anyag nemcsak a könyv- és irodalomtörténészeknek szolgált újdonságokkal, hanem a művészien elkészített nyomtatványok iránt érdeklődő könyvbarátoknak és könyvművészeknek is.¹¹⁰ A Társaság ugyanakkor a jelentősebb nemzetközi könyvvásárokon és könyvkiállításokon (pl. Nemzetközi Firenzei Könyvvásár, 1922, 1928; Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás, Lipcse, 1927; Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás, Párizs, 1931) is képviseltette magát, nagy elismerést szerezve a hazai könyv- és nyomdaművészetnek.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az első magyar bibliofil egyesület fontos szerepet töltött be a két háború közötti időszak szellemi és kulturális életében.

¹⁰⁹ *Francia könyvkiállítás. A szép francia könyv. Magyar–francia kapcsolatok.* Szerk.: SZENTKÚTY Pál, HUBAY Ilona, HAJDU Péter. Bp. 1947. 3–25.

¹¹⁰ *Régi könyvek – szép könyvek.* = Magyar Iparművészet (33.) 1930. 83–84; BML. XI. 9. c. 25/545–546. Meghívó.

A legkülönbözőbb foglalkozású könyvgyűjtők és a sokszorosító szakma legelkötelezettebb alakjainak összefogásával nagyban hozzájárult a könyv- és ízléskultúra fejlesztéséhez, és megvetette a rendszeres könyv-, nyomdász- és grafikatörténeti kutatások alapját. Jóllehet a rendelkezésére álló eszközökkel mindent megtett, hogy felkeltse az érdeklődést a könyvgyűjtés és könyvművészet iránt, a politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulása miatt törekvései csak szűk körben és részlegesen tudtak érvényt szerezni maguknak. Minden igyekezete ellenére nem sikerült kellőképpen mozgósítania és megizmosítania a hazai könyvbarátok taborát. A bizonytalansággal terhes pesszimista korhangulat, a békeévek biztonságérzetének elvesztése, a totalitarizmusok, a gazdasági recesszió, a társadalmi feszültségek és a háborús fenyegetés nem kedvezett a nagy anyagi ráfordítást és szellemi elmélyedést igénylő könyvkedvelésnek. Rövid fellendülést követően az 1930-as évekre nagymértékben megfogyatkozott a szép könyvet nemcsak értő és szerető, hanem arra áldozni is tudó könyvbarátok száma. Ráadásul a csökkenő kereslet eredményeként a legtöbb kis és közepes kiadóvállalat is csődbe ment, vagy beszüntette bibliofil jellegű tevékenységét. A művészi kiállítású könyvek hazai megbecsülését és kelendőségét végül a második világháború, majd a kommunista diktatúra vetette vissza végérvényesen.

Függelék

A Magyar Bibliophil Társaság kiadványai

Könyvek

PETŐFI Sándor: *Czpruslombok Etelke sírjáról*. (Versek). Sajtó alá rendezte és az utószót írta: FERENCZI Zoltán. Bp. 1921.

Szép históriás ének az Telamon királyról, és az ő fiának Diomedes szörnyű haláláról. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: DÉZSI Lajos. Bp. 1922. (Hasonmás kiadás).

Budai könyvtárak jelvényei, 1488–1525. VÉGH Gyula bevezetésével és magyarázó szövegével. Bp. 1923. /Régi Magyar Könyvkiadó- és Nyomdászjelvények 1./

ILOSVAI Péter: *Az hires neves Tholdi Miklosnak ieles cselekedetiről es baynokságáról való historia*. Közölte és a kísérőtanulmányt írta: DÉZSI Lajos. Bp. 1924. (Hasonmás kiadás).

AMBRUS Zoltán: *Elbeszélések*. Bp. 1926.

Gróf Apponyi Sándor emlékezete. (APPONYI Albert, DÉZSI Lajos, HÓMAN Bálint, FERENCZI Zoltán, VÉGH Gyula írásaival.) Bp. 1926.

Pesti György haláltáncéneke Holbein képeivel. Bevezette és közölte: DÉZSI Lajos. [Bp.] 1927.

HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofelek*. Bp. 1929.

Libellus sancti Stephani regis de institutione morum ad Emericum ducem – Szent István király intelmei Szent Imre herceghez. SPANGÁR András fordításában, FITZ József repertóriumával és utószavával. Bp. 1930.

RIEDL Frigyes: *Magyarok Rómában.* Bevezette HOFFMANN Edith. FÁY Dezső fametszeteivel. Bp. 1930.

FITZ József: *Hess András a budai ősnymodász.* Bp. 1932.

Szini Gyula válogatott elbeszélései. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: ELEK Artúr. VÉGH Gusztáv rézkarcával. Bp. 1933.

DRESCHER Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek, 1538–1875.* Bp. 1934.

SENTKÚTY [DRESCHER] Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és a nyomdai „cifra” történetéhez.* Bp. 1940.

Kiállítási katalógusok

A XX. század könyvművészete. A Magyar Bibliophil Társaság első kiállítása az Iparművészeti Múzeumban. Sajtó alá rendezte és bevezette: VÉGH Gyula. KOZMA Lajos fametszeteivel. Bp. 1921. Amicus Kiadó.

A Magyar Bibliophil Társaság Ifjúsági- és Gyermekképeskönyv kiállítása az Iparművészeti Múzeumban. A katalógust összeállította: SZÖNYI László. Előszó: LESTYÁN Sándor. Sajtó alá rendezte: REITER László. Bp. 1922. [Amicus Kiadó].

A régi Buda és Pest könyvekben, képekben. A Magyar Bibliophil Társaság harmadik kiállításának katalógusa. A katalógust összeállította és az előszót írta: KREMMER Dezső. Sajtó alá rendezte: REITER László. Bp. 1922. Amicus Kiadó.

A nyomtatott könyv díszítése. I. Fametszet. A Magyar Bibliophil Társaság negyedik kiállítása. A katalógust összeállította: MAJOVSZKY Pál. Az előszót írta: FELVINCZI TAKÁCS Zoltán. Bp. [1923], Amicus Kiadó.

A magyar szépliteratúra virágoskertje. A Magyar Bibliophil Társaság negyedik [ötödik!] kiállításának katalógusa. A katalógust sajtó alá rendezte és bevezette: KREMMER Dezső. Bp. 1925.

Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban. A Magyar Bibliophil Társaság kiállítása Budapesten, 1936 április havában az Iparművészeti Múzeumban. Előszó és szöveg: VÉGH Gyula. Bp. 1936. Az Országos Széchényi Könyvtárral közösen. Címvariáns: *Régi magyar könyvkötések rajzai az Országos Széchényi Könyvtárban Végh Gyulától.* /A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke 11./ Kivonat angolul és németül: [VÉGH Gyula]: *Old Hungarian Bookbindings. Alte ungarische Buchinbände.* Gyoma, [1936].

A rézmetszettel díszített könyv. A Magyar Bibliophil Társaság nyolcadik kiállítása az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. A katalógust összeállította és az előszót írta: DRESCHER Pál. Bp. 1937.

A szép francia könyv. Magyar–francia kapcsolatok. Francia könyvkiállítás. Bevez.: TOLNAI Gábor. Szerk.: SENTKÚTY [DRESCHER] Pál, HUBAY Iлона, HAJDU Péter. Bp. 1947. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárával közösen.

Évkönyvek

A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve I. 1921–1928. Sz. n. Bp. 1928.

A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve II. 1929–1930. Szerk.: NAMÉNYI Ernő. Bp. 1931.

Más kiadóktól átvett, illetve velük közösen kiadott könyvek

Balassa Bálint minden munkái. Bevezette, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta DÉZSI Lajos. Bp. 1923. Genius Kiadó /Nagy írók, nagy írások/.

Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. Közölte és bevezette: VÉGH Gyula. Bp. 1925. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárával közösen /A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke 10./

FITZ József: *A könyv története.* Bp. 1930. Magyar Szemle Társaság /Kincsestár/.

Laus Podagrae, az az Az Köszvénynek düsireti. Közreadta: TURÓCZI-TROSTLER József. Gyoma, 1936. Kner Nyomda és Kiadó.

HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.* Bp. 1938. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárával közösen.

HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei...* Átírta és sajtó alá rendezte: KELETI Arthur. Békéscsaba, 1943. Tevan Adolf /Tevan Amatőr Könyvtár 13./.

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

L'histoire de la Société Bibliophile Hongroise (1920–1949) II.

« *Nous espérons voir réunis dans cette société tous les amis du livre, tous les défenseurs de son culte* »

La seconde partie de notre étude se concentre sur l'activité de la Société dans les domaines de l'édition et de l'organisation d'expositions. La Société publia avant tout des volumes exclusifs au tirage limité de 200 à 1000 exemplaires. Il s'agissait, d'une part, de la reproduction de fac-similés et de certaines œuvres de la littérature hongroise auxquelles il était difficile d'accéder, ou qui présentaient un fort intérêt pour les collectionneurs. D'autre part, ces volumes se proposaient de rendre compte des résultats des recherches les plus récentes relatives à la culture et l'art du livre. L'organisation d'expositions avait pour principal objectif de propager la bibliophilie et l'amour des beaux livres auprès du grand public. Parallèlement aux dix expositions représentatives ayant eu lieu à Budapest, la Société se fit régulièrement représenter par quelques volumes lors des plus grands salons internationaux du livre. Les expositions locales se focalisaient sur la richesse des collections nationales, privées ou institutionnelles. Les expositions intitulées *L'art du livre au 20e siècle*, *Exposition de la littérature d'enfance et de jeunesse illustrée*, *Les vieux Buda et Pest dans les livres et en images*, *Le livre illustré de gravures sur bois*, *Le jardin fleuri des belles lettres hongroises*, *Anciennes reliures représentées par des dessins en couleurs de Gyula Véggh*, *Le livre illustré de gravures sur cuivre* et *Le beau livre français* furent à chaque fois complétées par l'édition de catalogues richement illustrés.

KÖZLEMÉNYEK

Ismeretlen Szenczi Molnár-vers és más magyar vonatkozások Johannes Textor *Sylloge variorum aenigmatum* című művében. Már Dézsi Lajos tudta, de az újabb kutatások még erősebb fényt vetnek arra, milyen kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett Szenczi Molnár Albert kora német nyelvterületén, s hány tudós ismerősének vagy barátjának írt köszöntő vagy egyéb témájú latin verset. Mint erre az *Analecta aenigmaticáról* írt alapos tanulmányában Vásárhelyi Judit rámutatott,¹ Szenczi Molnár baráti viszonyban volt a *Sphinx* szerzőjével, Johannes Heidfelddel is. Heidfeld nagy idézetgyűjteményének első kiadása 1600-ban látott napvilágot, és bár annak eleinte Németországon kívül csekély visszhangja volt, a későbbi *Sphinx*-kiadások arra mutatnak, hogy az egyre bővülő könyv mind több olvasóra talált a kor műveltebb közönségében. A gyűjtemény ötödik kiadására 1608-ban került sor. Ekkor, pontosabban pár hónappal ez előtt kapcsolódott be Szenczi Molnár a Heidfeld-szériába, amikor egy levelében megírta a német tudósnak, hogy neki is vannak *analectái*.² Ezt a latin szót, vagyis az ebből lett *Analecta aenigmaticát* magyarra *Talány-morzsák*-nak fordíthatnánk.

A *Sphinx Theologico-Philosophica* ötödik kiadásában, a *Quintum renata renovata... Sphinx*-ben Molnár Albert talányai elé Heidfeld szerkesztett ajánlólevelet Molnárnak e témában hozzá írt leveleiből (715–717), és Ebersbachból 1608. március elsején írt levelében arról biztosította Molnárt, hogy már elküldte annak *Analectáit* a herborni nyomdásnak, Christophorus Corvinusnak.³ Négy évvel később, 1612-ben, amikor Gottfried Heidfeld újra kiadta apja gyűjteményét, újabb mellékgyűjtemény társult a már 823 lapra dagadt szöveghez: Johannes Textor von Haiger *Sylloge variorum aenigmatum* című 101 lapos szövege; ezt követte a kötet harmadik része, Szenczi Molnár *Analectája*. Jóllehet ebből a *Sextum renata renovata... Sphinx*-ből van példány az Országos Széchényi Könyvtárban, a szakirodalom mindeddig nem figyelte fel a Textor-melléklet magyar vonatkozásaira, közöttük egy korábban nem ismert Szenczi Molnár Albert-versre.⁴

De előbb néhány szót magáról Textorról. 1582-ben született Haigerben. 1601–1604 között Herbomban, majd 1607-ig Heidelbergben tanult. Rokona volt Heidfeld feleségének, és jó barátja Szenczi

¹ P. VÁSÁRHELYI Judit: Szenci Molnár Albert aenigmái. = Irodalomtörténeti Közlemények (98.) 1994. 365–374.

² *Szenczi Molnár naplója, levelezése és irományai*. Szerk.: DÉZSI Lajos. Bp. 1898. 232.

³ *Szenczi Molnár naplója, levelezése... i. m.* (2. jegyzet) 250. – *RMK*. III. 5770.

⁴ *RMK*. III. 1111. Az OSZK-példány jelzete 318.758. Én a londoni Lambeth Palace Library példányának átnézése közben találtam rá a *Syllogére*.

Molnárnak. Ezt Szenczinek a többi közt Alstedhez írt, 1609. december 25-i leveléből tudjuk.⁵ Igaz, Textor *Nassauai krónikáját* üdvözlő versében is így címezi Szenczi Molnár a német fiatalembert: „Az mire kersz engem, jo TEXTOR, regi barátom / Hogy verset Mag'arol nekedis irjac, ihon.”⁶ De vajon miért hangsúlyozza Textor haigeri-nassauai származását? Alighanem azért, hogy ne tévesszék össze a 16. századi latinul verselő Textorral, Johannes Textor Ravisiusszal, akitől csak egy helynév különbözteti meg.

Visszatérve az 1612-es *Sextum renata renovata Sphinx*hez csatolt *Syllogé*hoz,⁷ ha figyelmesen végigolvassuk, szembeötlőek Textor idézetgyűjteményének gyakori magyar vonatkozásai. Nem kevesebb mint négy magyar költőt, illetve teológust szerepeltet művében, kezdve Fegyverneki L. Izsákon, az *Enchiridion locorum communium* című teológiai lexikon⁸ szerzőjén (a mű először 1586-ban jelent meg Bázelen, majd később számos kiadást ért meg). Ezek az utalások Fegyvernekire rendszerint Johannes Piscator hasonló „közhelygyűjteményével” együtt történnek, a *Sylloge* 39., 96. és 98. oldalain, a 98. oldalon például ezzel a megjegyzéssel: „Imo. Exempla passim videre est in sacris.” Isaac. L. Fegyvernek in. Ungar. Loc. com. theol. pag 573.”

Zsámboky-Sambucus a másik tizenhatodik századi magyar szerző, akinek emblémáskönyvét már Heidfeld is ismeri, majd művének 79. oldalán Textor idéz belőle egy mondat erejéig: „Usus libri, non lectio prudentes facit. Joan. Samb. Embl.” Ami a klasszikusokat illeti, a *Sylloge* tele van Petrarca-idézetekkel, de Textor Ovidiustól és Senecától is gyakran idéz. És nem csak Zsámbokyt használja, hanem Janus Pannoniust is, akinek a 41. oldalon egy pápaellenes versét nyomtatja újra, a „Foemina, Petre, tua quondam ausa sedere cathedra...” kezdetű, tíz soros epigrama egy szöveg-változatát.⁹ (A *Sylloge* változatában a harmadik sor így hangzik: „Hinc compressa quidem multos latuisset in annos” és az utolsó sorban a ‘se’ szócska ismétlődik). Ezt a Janus Pannonius-idézetet követi a Textor-gyűjtemény 61. oldalán Szenczi Molnár Albertnek szintén tíz soros, mindeddig ismeretlen verse, az „In invidos”, vagyis „Az irigyekre”. A vers így hangzik:

Si velis invidiae morsus vitare furentes:
 Infelix fias, non petet invidia. *Aliter:*
 Invidiae si vis morsus depellere prorsus,
 Tu virtute care, pauperieque, scate. *Aliter:*
 Qui cupis invidiam penitus vitare furentem,
 Semper sis stolidus, sordidus atque miser:
 Et dic virtutis, tempus in omne, vale:
 Omni virtuti nam comes invidia.

⁵ Erre a levélre, amiben Molnár „veteri meo et dilecto amico”-nak nevezi Textort, magyarul elsőnek Szentpéteri Márton hívta fel a figyelmet: *Egyetemes tudomány Erdélyben: J. H. Alsted és a herborni hagyomány*. Bp. 2008. Universitas Kiadó, 273.

⁶ TEXTOR, Joannes: *Nassauische Chronik*. Herborn, 1617. 20. Ugyanez javított helyesírással: *Szenczi Molnár Albert naplója*. Szerk. és jegyz.: SZABÓ András. Bp. 2003. 33.

⁷ Teljes címe: *Sylloge variorum aenigmatum, apophtegmatum, gnomarum, historiarumque, ad Sphingem Heidfeldi ex variis auctoribus scriptisque notatorum, et utcumque raptim sive tumultuario digestorum...* Herbornae–Nassaviorum, 1612. – *RMK*. III. 1111.

⁸ *RMK*. III. 745. – *Új magyar irodalmi lexikon. I. A-Gy*. Főszerk.: PÉTER László. Bp. 1994. Akadémiai Kiadó, 565.

⁹ *Janus Pannonius latinul és magyarul*. Szerk.: V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1972. Tankönyvkiadó, 212, 332. sz.

E nyolc sor után a szerző így írja alá a szöveget: „Albert. Molnar. Szenczi-ensis Ungar(us). amic(us) aeternum amandus f.” Majd még megtoldja két sorral:

Pascere livor iners odio, saturare furore,
Mors tua facta Deum recta colentis erunt.

Úgy tetszik, Molnár ezt a kis epigrammát külön Textor kérésére írta, alighanem 1611-ben vagy 1612 elején. Egyébként a *Nassau krónikához* készített magyar négy soros előtt is van Szenczi Molnárnak egy „Nassovicae Gentis dum fulgida Stemmata pandis” kezdetű, hatsoros, Textorhoz intézett daktilusokban írt kis latin verse, amelyet a magyar verssel együtt nemrégiben Szabó András talált meg,¹⁰ s melynek aláírásából ugyanazt látni, mint az Alstednek írott levélből: Dávid zsolttáirainak magyar fordítója a haigeri Johannes Textort „szeretett, örök barátjának” tekinti, amin (tegyük hozzá) az sem változtat, ha esetleg el kell költöznie Németországból.

A *Sylloge* fentebb említett magyar vonatkozásai megtalálhatók a *Sphinx* következő, 1616-os kiadásában, a *Septimum renata renovatában* is,¹¹ bár Textor művének ugyancsak 1616-os különkiadásából, az ún. *Liber unus*-ból már hiányoznak.¹² Ugyanakkor ez a kilenc nassauai előkelőségnek, köztük Móric fejedelem titkárának, Joannes Milandernek ajánlott, a címlapon ‘Ex Uno Omnia’ jellegével díszített, metszetes kiadás is tartalmaz magyar anyagot: a mű 203. lapján teljes egészében újranyomtatott, 22 soros, latin nyelvű Zsámboky-verset, az orvostudománnyal kapcsolatos „De re eadem aliter alius” című epigrammát.¹³ Ez a kiadás volt alighanem Johannes Textor legnagyobb sikere, hiszen 1621-ben, Heidfeld rákövetkező (és egyre bővülő) *Sphinx*-ében, amelyben Molnár *Analectája* továbbra is szerepel, már nem nyomtatták újra Textor mellékletét.¹⁴ Johannes Textor 1619-től Dillenburgban élt, 1626-ban halt meg; Szenczi Molnár Albert nyolc évvel élte túl német barátját.

Még egy megjegyzés Szenczi Molnár *Analectájával* kapcsolatban. Bár 1994-es tanulmányában ezt Vásárhelyi Judit megemlíti,¹⁵ nem tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy Szenczi Molnár egy helyütt itt a „vélszi Owenus”-tól, vagyis John Owentől mint ‘doctissimus poeta’-tól idéz egy epigrammát. Ez a kétsoros „In medio Christus latronum quando pependit / Aut nunquam aut virtus tunc fuit in medio”¹⁶ legjobb tudomásom szerint az elsőnek olvasható Owen-citátum magyar szerző-

¹⁰ Szenczi Molnár-napló i. m. (6. jegyzet) 33.

¹¹ RMK. III. 5976. Én a Lambeth Palace College könyvtárának példányát használtam.

¹² Ennek a nyolcadrét formában kiadott műnek a cambridge-i egyetemi könyvtárban található változatából Jénában és Wolfenbüttelben is maradtak fenn példányok. Teljes címe a következő: *Joannis Textoris Haegera-Nassovii Feriarum Haegeranarum liber unus: in quo Sylloge variorum dictorum Memorabilium seu Gnomarum, Apophtegmatum, Similitudinum, Exemplorum, Epigrammatum, Emblematum, Aenigmatum, Logogriphorum, Rhythmorum, Quaestionum, Jocorum atq; Proverbiorum, ex variis auctoribus, & manuscriptis, enotatorum, Continenetur; cum indice Triplici, Auctorum, Capitum, Verborum & Rerum.* Herbornae–Nassaviorum, 1616. 229. Az általam használt cambridge-i példánynak az az érdekessége, hogy ebben a valamikor John Hacket püspök tulajdonát képező kolligátumban Textor gyűjteménye a *Sphinx* és az *Analecta aenigmatica* után van kötve.

¹³ *Joannis Textoris Haegera-Nassovii Feriarum Haegeranarum Liber unus*... 203.

¹⁴ RMK. III. 6118.

¹⁵ VÁSÁRHELYI: i. m. (1. jegyzet) 67.

¹⁶ SZENCZI MOLNÁR Albert: *Analecta aenigmatica*. Herborn, 1612. 106. – RMK. III. 1111.

től.¹⁷ Owen epigrammáinak első kiadása, az *Epigrammatum libri tres* (London, 1604) csak néhány évvel előzte meg ezt a figyelmet, de hozzá kell tennünk, hogy Georg Rem mellett alighanem Johannes Heidfeld és Johannes Textor volt Owen két első német rajongója. A *Sphinx* hatodik kiadásában, csakúgy mint Textor *Liber unus*ában ugyanis valószínűleg ő a legtöbbet szereplő újabb kori költő: Heidfeld nem kevesebb mint tizenhat, Textor pedig majdnem harminc (!) alkalommal idéz Owen epigrammáiból! Rem egyik Szenczi Molnárhoz írt leveléből pedig tudjuk, hogy (Owent Martialishoz hasonlítva) ő hívta fel magyar barátjának figyelmét 1608-ban erre a kitűnő walesi neolatin verselőre, aki rengeteg újabb kiadásban jelent meg, és később meglehetősen népszerű lett a 17–18. századi Magyarországon.¹⁸

GÖMÖRI GYÖRGY

¹⁷ Vö. BARTÓK István: *A Rimaynak tulajdonított Owenus-fordítások*. = Irodalomtörténeti Közlemények (86.) 1982. 632–637.

¹⁸ 1608. szeptember 4-én kelt levelében. In: *Szenczi Molnár naplója, levelezése... i. m.* (2. jegyzet) 284.

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtár- történeti szakirodalom 2010-ben

Rövidítések:

GeodKart	= Geodézia és Kartográfia
HK	= Hadtörténelmi Közlemények
KF	= Könyvtári Figyelő
KK	= Könyv és Könyvtár
KKK	= Könyv, Könyvtár, Könyvtáros
MG	= Magyar Grafika
MKsz	= Magyar Könyvszemle
MVízjel	= Magyar Vízjel
MűvtörtÉrt.	= Művészettörténeti Értesítő
„...de még szebb a színház”...	= „...de még szebb a színház”. Írások Belitska-Scholz Hedvig emlékére / szerk. SOMORJAI Olga. Bp.: Argumentum, 2010. 284 p. ill.
„Elveszett és megtaláltatott...”	= „Elveszett és megtaláltatott...”. Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról / szerk. DIENES Dénes. Sárospatak: Sárospataki Reform. Kollégium Tud. Gyűjteményei, 2010. 216 p. ill.
Érték és értelmezés...	= Érték és értelmezés / szerk. BOKA László és SIRATÓ Ildikó. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2010. 309 p. ill. (Bibliotheca scientiae & artis)
Forráskutatás...	= Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet. Budapest, 2008. április 17–18. / szerk. KOROMPAY Klára et al. Bp.: MNYT, 2009. 200 p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai)
Ghesaurus...	= Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára / szerk. CSÖRSZ RUMEN István. Bp.: rec.ití, 2010. 662 p.
Hagyomány...	= Hagyomány, egység, korszerűség. Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése 2009. november 10-i, jubileumi konferenciájának előadásai / szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond. Debrecen: EKE, 2010. 137 p. ill.

- Kálvin... = Kálvin – Magyarország – Európa. Nemzetközi multidiszciplináris konferencia. 2009. november 6–7. / szerk. M. CSÁSZÁR Zsuzsa, SZALAI Gábor. Pécs: IDResearch Kft.–Publikon, 2010. 282 p. ill.
- „mint az gyümölczös és termett szőlővesszőc...” = „mint az gyümölczös és termett szőlővesszőc...”. Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére / szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett. Bp.: OSzK–Balassi, 2010. 383 p.
- Pietas non sola Romana... = Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata / ed. Anita CZEGLÉDY et al. Bp.: Typotex–Eötvös Collegium, 2010. 961 p.
- Térképészet és geoinformatika... = Térképészet és geoinformatika / szerk. KLINGHAMMER István. Közread. az ELTE Természettudományi Kar, ELTE Informatikai Kar. Bp.: ELTE Eötvös K., 2010–1. 2010. 364 p. ill. Szerzők: FARAGÓ Imre et al.

Általános és összefoglaló munkák, elvi kérdések

- BARBIER, Frédéric: A modern Európa születése. Gutenberg Európája. Ford. BALÁZS Péter. Bp.: Kossuth–OSzK, 2010. 348 p. ill.
- BÁRCZI Ildikó: Lehetőségek, nehézségek és eredmények az Érdy-kódex kritikai kiadásának munkálatai során = Forráskutatás... 19–34. ill.
- EKLER Péter: Margarita poetica = Pietas non sola Romana... 532–543.
- FEKETE Csaba: Jablonski héber bibliája Magyarországon. Könyvtártörténeti adalékok és helyesbítések = KK (30.) 2008. (2010.) 36–59. ill.
- FÜLÖP Géza: Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban, 1772–1848. Bp.: Hatágú Síp Alapítvány, 2010. 266 p. (A könyves szakképzés füzetei; 17.)
- JOBST Ágnes: A politikai rendőrség szakirodalmi ellátásának kezdetei = MKsz (126.) 2010. 4. 475–492. ill.
- KAPRONCZAY Katalin: A magyar medicina történeti emlékei és forrásai = Az orvostörténelem századai / KAPRONCZAY Károly. Bp.: Semmelweis, 2010. 20–39.
- A Kárpát-medence magyar levéltári, kézirat- és könyvgyűjteményeinek kutatása. Virtuális állományegyesítés – a magyarországi szellemi alkotások egykori erőterének bemutatása = Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége. Új közelítés az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Kárpát-medencei stratégiájában / szerk. FEDINEC Csilla. Bp.: MTA M. Tud. Külf. Eln. Biz., 2010. mell. 31–35.
- „Kell egy műhely!?” A Könyvtártudományi és Módszertani Központ (KMK) negyven éve (1959–1999). KF (20.) 2010. 4. 605–862.
- KESZEG Vilmos: Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: KJNT–BBTE, 2008. 495 p. ill. (Néprajzi egyetemi jegyzetek; 3.)
- KOROMPAY Klára: Egy kutatási és pedagógiai program története. A Régi Magyar Kódexek = Forráskutatás... 11–18.
- KOROMPAY Klára: A Régi Magyar Kódexek sorozat. Új kutatási eredmények és a jövő távlatái = Magyar Nyelv (106.) 2010. 2. 203–207.
- LÖFFLER Erzsébet: Az Egri Főegyházmegye Heves megye területén lévő gyűjteményei = Helyismereti gyűjtemények régen és ma. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete 16. Országos Konferenciája. Eger, 2009. július 15–17. / szerk. GUSZMANNÉ NAGY Ágnes. Eger: Bródy S. M. és Vár. Kvt., 2010. 18–27. ill.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor / főszerk. KÖSZEGHY Péter; szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Bp.: Balassi, 2003–10. Reneszánsz–Szeben nyomdászata. 2010. 496 p. ill.
- MIKOS Éva: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. Bp.: MTA Néprajzi Kutint.–L’Harmattan; Pécs: PTE Néprajz-Kult. Antr. Tansz., 2010. 347 p. ill. (Szóhadomány)
- A 18–19. századi ponyva- és kalendáriumirodalom feldolgozásával

- MONOK István: A magánkönyvtárak és az olvasás a korai újkorban. Vázlat az elmúlt ötven év európai kutatástörténetéről = MKsz (126.) 2010. 2. 141–157. ill.
- MONOK István: Mitől modern egy kora újkori könyvtár Magyarországon és Erdélyben? A megítélés szempontjai = Hagyomány... 16–29.
- SZABÓ Magdolna, N.: Bálint Sándor (1904–1980) hagyatéka a Móra Ferenc Múzeumban = Valóságos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában / szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István. Szeged: Móra F. Múz., 2010. 11–14.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Komárom nyomdászati- és sajtótörténete, 1705–1849. Komárom: KT, 2010. 236 p. ill.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: A németországi és a magyarországi bibliográfiai kutatások kapcsolata. Beszámoló a VD 17 müncheni szimpóziumáról = MKsz (126.) 2010. 1. 119–123.
- VISKOLCZ Noémi: Benkő Ferenc és a nagyenyedi református kollégium a 18. század végén = Enyedi ritkaságok / BENKŐ Ferenc. Hasonmás kiadás. Szeged: SZTE Juhász Gy. Ped. Kar, 2010. I–VIII.
- VÖRÖS Géza: Klebelsberg Kuno és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem = Levéltári Szle (60.) 2010. 3. 21–46.
- Bibliográfiák, repertóriumok, katalógusok**
- A II. világháború során eltűnt, még meg nem talált sárospataki könyvek és kéziratok = „Elveszett és megtaláltatott...” 210–212.
- A Bázeli Egyetem magyar vonatkozású kéziratjai, (1575) 1660–1798 (1815). Katalógus = Die Hungarica-Manuskripte der Universität Basel, (1575) 1660–1798 (1815). Katalog / összeáll. HEGYI Ádám. Bp.: OSzK–Gondolat, 2010. 271 p. (Nemzeti téka)
- Biblia scripta. Az Írás a középkorban. Writing and scripture in the middle ages. Pannonhalmi Főapátság. 2010. március 21–november 11. Pécs, Művészetek és Irodalom Háza Martyn Ferenc Galéria. 2011. január 10–február 28. / a kiállítás kurátora DÉNESI Tamás. Pannonhalmi: Pannonhalmi Főapátság, 2010. 57 p. ill.
- A catalogue of the Tibetan manuscripts and block prints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences / by Gergely OROSZ. Bp.: Libr. of the HAS, 2008–2010. + CD-ROM. (Oriental manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences; 3.) Vol. 3. Indices. 2010. VIII, 303 p. 15 t. ill.
- ENYEDI István – STIER Gyula: Nemzeti, egyházi kincsünk. A szatmárnémeti ferencesek könyvtára. Szatmárnémeti: Profundis, 2009. 270 p. ill.
- HEGYKÖZI Iona – KOLLÁR Mária: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2009-ben = MKsz (126.) 2010. 4. 514–530.
- HUBERT Gabriella, H: Fejezet az Evangélikus Országos Könyvtár készülő antikvakatológusából – BCACH = „mint az gyümölcsöző és termelt szőlővesszőc...” 231–242.
- KELEMEN Lajos: Kézirattári értékeink. Közteszi B. NAGY Margit. Kolozsvár: EME, 2010. 63 p. ill. (Erdélyi tudományos füzetek; 265.) SIPOS Gábor utószavával
- KINCSES Katalin Mária: Hadik András könyvtára. 1. r. = HK (123.) 2010. 4. 909–943.
- KISS Endre József: A sárospataki Nagykönyvtár „oroszfogságból” hazatért Bibliái = „Elveszett és megtaláltatott...” 104–112.
- A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája, 1705–1944 / összeáll. LAKATOS Éva. Bp.: OSzK, 2010–
1. köt. A–J. 2010. 372 p.
- A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1921–1944 / összeáll. FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia. Bp.: OSzK, 2010. 2504 p.
1. köt. A–L. 1116 p.
2. köt. M–Zs. 1121–2306.
3. köt. Mutatók. 2313–2504.
- Magyarországi magánkönyvtárak. Bp.: MTA, 1986–
- Az 5. kötetet közread. az OSzK
5. 1643–1750 / sajtó alá rend. CZEGLÉDI László, KRUPPA Tamás, MONOK István; szerk., előszó MONOK István; mutató ZVARA Edina. 2010. XII, 250 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 13/5.)
- MUCKENHAUPT Erzsébet: A Csíki Székely Múzeum Régi Magyar Könyvtára. 2. A 17. századi nyomtatványok katalógusa = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009. 1. 365–423. ill.
- Oroszországból 2006-ban visszatért művek = „Elveszett és megtaláltatott...” 122–208.
- ŐSZE Mária: „Én kincset találok az én könyveimben”. A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár ősnymtatványai és antikvái = A Kisfaludy

- ludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 2008. 3–21.
- P. Vásárhelyi Judit publikációinak bibliográfiája = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszóc...” 374–383.
- PAVERCSIK Ilona: Hazatért sárospataki ritkaságok = „Elveszett és megtaláltatott...” 25–76. ill.
- RÁKÓCZY Rozália: 1848–1849-es erdélyi partiumi vonatkozású kisnyomtatványok. 4. = Acta Siculica 2009. 469–492.
- SZABÓ Edit, B.: A Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanári könyvtára töredékesen fennmaradt anyagának katalógusa = Babits Mihály és Fogaras / CSOKONAI-ILLÉS Sándor. Bp.: Argumentum, 2010. 87–101.
- A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya. Katalógus. 1701 előtti külföldi nyomtatványok, Régi Magyar Könyvtár = Altbücherbestand der Bibliothek der Diözese in Sathmar = Fondul de carte veche al Bibliotecii Eparhiale din Satu Mare / összeáll. EMÓDI András. Nagyvárad: Szatmári Római Katolikus Püspökség–Varadinum Script, 2010. 237 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei; 5.)
- A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1701 előtti nyomtatványai = Catalogus librorum veterum Bibliothecae Universitatis Szegediensis = Altbücherbestand vor 1701 der Universitätsbibliothek Szeged / összeáll. KEVEHÁZI Katalin, VARGA András. Szeged: SZTE Egy. Kvt., 2010. 6, XI, 347 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei; 6.)
- TANÁSZI Árpád: Az Oroszországból hazatért sárospataki ősnymtatványok = „Elveszett és megtaláltatott...” 77–103. ill.
- Utólag érkezett nyomtatványok = „Elveszett és megtaláltatott...” 209.
- A Váci Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványai (BEcVac InCat) = Catalogus incunabulorum, quae in Bibliotheca Dioecesis Vaciensis asservantur (BEcVac InCat) / BOROS István. Vác: Váci Egyházm., 2010. 102 p. ill.
- Zakladi Univerzitetne knjižnice v Budimpešti ob njeni 450-letnici. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, 4. maj 2010–14. junij 2010 = Treasures of the 450-year-old University Library of Budapest. National and University Library, Ljubljana, 4 May–14 June 2010 / katalog ured. Magdolna BEREGSZÁSZI. Bp.: ELTE Egy. Kvt., 2010. 36 p., XXIV t. ill.

Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

- BÉNYEI Miklós: Kiegészítés és sajtószabadság. Eötvös József kiadatlan beszédfogalmazványa a mentelmi jog parlamenti vitájához = KK (30.) 2008. (2010.) 148–180.
- FARKAS Judit Antónia: Erotika és bibliofília. Kellner István tiltott könyves tevékenysége az 1920-as években = Korunk (21.) 2010. 3. 89–95.
- NÓTÁRI Tamás: A szerzői jog bitorlásának kérdésköre első szerzői jogi törvényünkben = Prudentia iuris gentium potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére / szerk. NÓTÁRI Tamás, TÖRÖK Gábor. Bp.: MTA Jogtud. Int., 2010. 305–323.

Könyvtörténet

Kéziratosság, kódexek

- ADAMIK Tamás: Quintilianus Institutio oratoriájának Corvina-kézirata = Pietas non sola Romana... 739–746.
- BERKES Katalin: Enyedi György és a zsrírf = MKSz (126.) 2010. 3. 381–386.
- BERZEVICZY Klára – PFÄNDTNER, Karl-Georg – TAMÁSI Balázs: Egy újonnan felbukkant Aaron Wolf Herlingen-kézirat = Érték és értelmezés... 241–256. ill.
- BERZEVICZY Klára – PFÄNDTNER, Karl-Georg – TAMÁSI Balázs: Eine neue Handschrift des Kaiserlich-Königlichen Bibliotheksschreibers Aaron Wolf Herlingen aus Wien, 1730/1749 = Codices Manuscripti (31.) 2010. 75. 25–37. ill.
- DEJCSICS Konrád: Szövegek útvesztőjén át a Bibliához. Rövid szöveg- és kánontörténet = Through the textual maze to the Bible. A brief history of scriptural texts and the canon = Biblia scripta. Az Írás a középkorban. Writing and scripture in the middle ages. Pannohalmi Főapátság. 2010. március 21–november 11. Pécs, Művészetek és Irodalom Háza Martyn Ferenc Galéria. 2011. január 10–feb-

- ruár 28. / a kiállítás kurátora DÉNESI Tamás. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2010. 2–12. ill.
- DÉNESI Tamás: Könyv és írás a középkorban = Books and writings in the middle ages = Biblia scripta. Az Írás a középkorban. Writing and scripture in the middle ages. Pannonhalmi Főapátság, 2010. március 21–november 11. Pécs, Művészetek és Irodalom Háza Martyn Ferenc Galéria. 2011. január 10–február 28. / a kiállítás kurátora DÉNESI Tamás. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2010. 14–41. ill.
- FEKETE Csaba: A Bélyei graduál leírói = Sárospataki Füzetek 2009. 3. 77–94. ill.
- FEKETE Csaba: A Bélyei graduál Psalteriuma = Magyar Egyházzene (17.) 2009/2010. 2. 139–156. ill.
- FÖLDESI Ferenc: A Szász Univerzitás statútumai. Egy újabban felbukkant kézirat = MKsz (126.) 2010.1. 115–118.
- GÖMÖRI György: Dudith-bejegyzések korabeli emlékkönyvekben = Ghesaurus... 157–159.
- HAADER Lea: Én édes Istenem, segíts engemet erre az könyvre! A kódexek tanúságaiból = Forráskutatás... 35–47.
- HOFFMANN István: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2010. 259 p. ill.
- HUBERT Gabriella, H.: Radvánszky János kódexe (Stoll 127. sz.) = Ghesaurus... 401–410. ill.
- JÉKELY Zsombor: Demeter Nekcsei and the commission of his Bible = Bonum ut pulchrum. Essays in art history in honour of Ernő Marosi on his seventieth birthday / ed. by Livia VARGA et al. Bp.: MTA Művészettört. Kutint., 2010. 197–212. ill.
- KERTÉSZ Balázs: Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény. A Kollár-féle első kódex = MKsz (126.) 2010. 3. 312–326.
- KIS Domokos Dániel: A fejedelem mentegombja = „...de még szebb a színház”... 228–233.
Szathmári Király Ádám (1692–1752) kéziratairól
- Komáromi Csipkés ágendája. Keresztelés, úrvacsora, esketés és eklézsiakövetés szertartási rendje 1653-ból / bev., közread. FEKETE Csaba. Debrecen: DRHE Liturgiai Kutint., 2009. 63 p. ill. (A Debreceni Református Hit tudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai; 3.)
- A bevezetőben könyvtörténeti vonatkozásokkal
- LÁZS Sándor: Kinizsiné Magyar Benigna könyveinek sorsa. Egy lehetséges út = MKsz (126.) 2010. 1. 100–102. ill.
- MIKÓ Árpád: Kálmáncsehi Domonkos műpártolása = Mátyás király és a fehérvári reneszánsz / szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházm. Múz., 2010. 79–90., 136. ill.
- NAGY Iлона, M.: A Margit-legenda (1510) és forrásai. Középkori anyanyelvű szövegek és forrásaik összevetésének módszertanához = Forráskutatás... 48–62. ill.
- NÉMETH András: A Mynas-kódex és a Corvina könyvtár = MKsz (126.) 2010. 2. 158–192. ill.
- TÓTH Zsuzsanna: Az Apoc-kódex restaurálása, 2009–2010 = Acta Siculica 2010. 33–72. ill.
A kódex részletes ismertetésével
- TÓTHFALUSSY Zsófia: A Festetics-kódex „paragrafusjelei” = Magyar Nyelvőr (134.) 2010. 1. 104–108. ill.
- UNGVÁRY Jenő: Anonymus kora és középkori latin szótárunk = Acta Papensia (10.) 2010. 1/2. 65–100.
A Gesta Hungarorum keletkezésének idejéről
- WEHLI Tünde: „Cuius hec est exemplaris figuratio”. Questions about an illustrated page from the Tolhopff Corvina = Bonum ut pulchrum. Essays in art history in honour of Ernő Marosi on his seventieth birthday / ed. by Livia VARGA et al. Bp.: MTA Művészettört. Kutint., 2010. 405–412. ill.
- ZSUPÁN Edina: A Beatrix-psalterium geneziséhez = MűvtörtÉrt. (59.) 2010. 2. 233–260. ill.

Nyomda-, nyomdászattörténet

Több évszázadot érintő munkák

- Három évszázad. Szemelvények a pécsi nyomdászat múltjából és jelenéből / szerk. MITZKI Ervin. Pécs: Pécsi Nyomdász Egylet, 2010. 93 p. ill.
- Kiadói és nyomdászjelvények. Szakirodalmi szöveggyűjtemény / szerk. SIMON Melinda. Szerkesztő: SZEK JGYF K., 2009–
2. köt. 2010. 148 p. (Habent sua fata libelli; 6.)

15–16. század

- MONOK István: A velencei könyvkiadás és Közép-Európa a 15–16. században = „Ez világ, mint egy kert...”. Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére / szerk. BUBRYÁK Orsolya. Bp.: Gondolat–MTA Múvtört. Kutint., 2010. 345–353.
- SALGÓ Ágnes, W.: Drakula története és a korabeli sajtó = Világtörténet 2010. ősz–tél. 28–37. ill.

16. század

- BÁNFI Szilvia: A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszjeinek utóélete a magyarországi nyomtató műhelyekben = MKsz (126.) 2010. 1. 24–55. ill.
- BÁNFI Szilvia: Az két Samvel könyveinek, és az két Királi könyveknek nyomdászattörténeti vonatkozásai = Az két Sámuel könyveinek, és az két királyi könyveknek az sido nyelvnek igazságából, és igaz és bölcs magyarázó fordításából, igazán való fordítása magyar nyelvre / MELIUS JUHÁSZ Péter. Hasonmás kiadás. Szerk. ÖTVÖS László. Debrecen: Tiszántúli Ref. Egyházker., 2010. 505–508.
- BÁNFI Szilvia: A nyomdászat kezdetei a Dráva–Mura vidékén. Nyomda a reformáció szolgálatában = A nemzetiségi könyvtárak Szlovéniában és partnerkapcsolataik az Európai Unió területén. A nemzetközi konferencia előadásai / szerk. ZÁGOREC-CSUKA Judit. Lendva: Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, 2010. 99–105. ill.
- BÁNFI Szilvia: Protestáns tipográfus a katolikusok szolgálatában. Raphael Hoffhalter és a bécsi Jezsuita-nyomda = „mint az gyümölcsös és termett szőlővesszőc...” 120–127. ill.
- FEKETE Csaba: L. F. mester nyomában = MKsz (126.) 2010. 1. 56–65.
Fronius, Laurentius
- KALCSÓ Gyula: Lehetett-e Sylvester János egy bécsi nyomtatványtöredék magyar fordítója? = Magyar Nyelv (106.) 2010. 4. 439–450.
Az „Imatsagos köneuechke” című RMny 308A számú dokumentumról
- VARGA András: Az ördög bibliája = MKsz (126.) 2010. 2. 250–255.

17. század

- BÁNFI Szilvia: A Kájoni János alapította csik-somlyói ferences kolostori nyomda felszereléséről = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2010. 103–142. ill.
- ECSEDY Judit, V.: Ajánlás Verese gyházi Szenteyel Mihály „orthodox tudós typographus”-nak = „mint az gyümölcsös és termett szőlővesszőc...” 102–106. ill.
- ECSEDY Judit, V.: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszjei, XVII. század. Bp.: Balassi–OSzK, 2010–
1. köt. Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák / a bártfai Klöss-nyomdáról és Városi nyomdáról szóló fejezeteket írta FARKAS Ágnes. 2010. 928 p. (Hungaria typographica; 2.)
- PERGER Péter: Egy Tótfalusi-betűkkel nyomtatott széphistória. = „mint az gyümölcsös és termett szőlővesszőc...” 133–136. ill.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: Ditat servata fides = „...de még szebb a színház”... 226–227. ill.
Magyarország címere címlapokon

17–18. század

- PERGER Péter: Fehér foltok a Tótfalusi-betűk történetében. Egy doktori disszertáció eredményei = Érték és értelmezés... 208–214.

18. század

- BORSA Gedeon: Brassói román nyomda a 18. század első felében. Bp.: OSzK–Gondolat, 2010. 161 p. ill. (Nemzeti téka)
- ECSEDY Judit, V.: Batthyány Ignác erdélyi püspök nyomdája. A gyulafehérvári püspöki nyomda 1785–1798 = Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történetéből / szerk. MARTON József, BODÓ Márta. Bp.: Szt. István Társ., Kolozsvár: Verbum Keresztény Kult. Egyes., 2009. 80–92. ill.
- HEGYI Ádám: Hungarikumok a bázeli Imhof- és Thurneysen-nyomdákban = „mint az gyümölcsös és termett szőlővesszőc...” 137–142.
- SIMON Melinda: Ifjabb Martin Hochmeister eddig ismeretlen kiadói jelvénye 1791-ből = MG (54.) 2010. 4. 76–77. ill.

- SIMON Melinda: Josef Franz Kollmann eddig ismeretlen kiadói jelvényei = MG (54.) 2010. 2. 76–77. ill.
- VARGA Bernadett: Debrecenben használt könyvdíszek a 18. század első éveiben = MG (54.) 2010. 5. 74–78. ill.
- VARGA Bernadett: Egy fametszetes címlapkelet feltűnése Kolozsváron és Debrecenben = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszóc...” 107–111. ill.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: A bázeli magyar Biblia próbanyomata 1744-ből = KK (30.) 2008. (2010.) 60–70. ill.
- 19. század*
- ECSEDEY Judit, V.: „Betűrakó legény kerestetik” = MG (54.) 2010. 6. 34–35. ill.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Németh János 1818-as nyomdászattörténete és ismeretei a Szombathelyi Egyházmegye területének régi nyomdairól = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője (40.) 2010. 1/2. 22–28.
- 19–20. század*
- FARKAS Ferenc: A jászági nyomdák krónikája, 1867–1949. Bp.: Jászok Egyes.; Jászberény: Vár. Kvtár és Inf. Közp., 2010. 591 p. ill.
- LUPKOVICSNÉ MAJOR Edit: A nyomdászat kezdetei 1867 után Szabolcs vármegyében = Tanulmányok (Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen). 2008–2009. (2010.) 45–48.
- UJLAKY Zoltán: A Hajdú vármegyei nyomdák történetének néhány kérdése 1920–1944 = Nánási Kalendárium és Helytörténeti Olvasókönyv 2010. 75–85.
- Könyvművészet, illusztráció, ex libris**
- BORECKZY Anna: Eine vergessene Porträtreihe ungarischer Könige aus dem 15. Jahrhundert und die Handschriften der Ungarnchronik des Johannes von Thurocz = Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (51.) 2010. 71–84. ill.
- DEBRECENI Boglárka: Elvesztett nemzedék? Az 1930–40-es évek illusztrációs művészetéről = „A magyar rajz fiatal mesterei”. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932–1949. A Magyar Nemzeti Galéria és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum közös kiállítása. Miskolci Galéria, 2009. április 18 – augusztus 2. / szerk. BÁN András, ZSÁKOVICS Ferenc. Miskolc: MG, 2009. 45–65. ill.
- KIS Timea, N.: Adalékok a XVI. századi erdélyi protestáns nyomtatványok illusztrációjához = Ghesaurus... 541–550. ill.
- A Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület jubileumi évkönyve, 1959–2009. Bp.: KBK Grafikagyűjtő és Művel. Egyes., 2009. 96 p. ill.
- KOSINSKY Richárd: Hincz Gyula és művészete = „Csak a lényegét rajzolta”. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932–1949. A Magyar Nemzeti Galéria és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum közös kiállítása / szerk. BÁN András. Miskolc: MG; Budapest: MNG, 2010. 9–21. ill.
- Lengyel Lajos: 1904–1978 / bev. tan., kat. és szerk. VADAS József. Kecskemét: M. Fotográfiai Múz., 2010. 300 p. ill. (A magyar fotográfia történetéből; 49.)
- MIKÓ Árpád: Beatrix királyné psalteriumának helye. Kérdések a Bibliotheca Corvina könyvfestői és könyvkötői körül = MűvtörtÉrt. (59.) 2010. 2. 261–273. ill.
- PAPP Júlia: Adatok Mária Terézia ikonográfiájához. Blaschke János (1770–1833) könyvillusztrációinak tükrében = Aetas (25.) 2010. 2. 141–154. ill.
- SOÓS Sándor: Prokes Márton eddig azonosítatlan rézmetszete a kassai vértanúkról = Magyar Sion (4.) 2010. 2. 268–275. ill.
- SÜMEGI György: Szalay Lajos életútjának korai szakasza, 1909–1948 = „A magyar rajz fiatal mesterei”. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932–1949. A Magyar Nemzeti Galéria és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum közös kiállítása. Miskolci Galéria, 2009. április 18. – augusztus 2. / szerk. BÁN András, ZSÁKOVICS Ferenc. Miskolc: MG, 2009. 19–37. ill.
- SZABÓ András: A szerző arcképe. Portré és irodalom a magyarországi protestáns késő humanizmusban = Ghesaurus... 551–564. ill.
- SZÉKELY Gábor: Szabó Vladimír grafikai munkássága az 1930-as, 1940-es években = „Csak a lényegét rajzolta”. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932–1949. A Magyar Nemzeti

- Galéria és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum közös kiállítása / szerk. BÀN András. Miskolc: MG; Bp.: MNG, 2010. 35–49. ill.
- UDVARY Ildikó, D.: Az illusztráció művészetéről. Kass Jánosra emlékezve = Egyenlítő (8.) 2010. 11. 49–51. ill.
- VASNÉ TÓTH Kornélia: Egy grafikus pályaképe. Németh Nándor 1910–1978 = Kisgrafika (49.) 2010. 2. 4–6. ill.
- VASNÉ TÓTH Kornélia: Kultúrák közti párbeszéd avagy hungarika-exlibrisek a moszkvai Rudomino Könyvtárban = Kisgrafika (49.) 2010. 3. 6–7. ill.
- VITÉZ Ferenc: „Kálvini vonások” az exlibriseken = Kálvin... 239–252. ill.
- ZEPECZANER Jenő: Orbán Balázs illusztrátorai = Areopolisz (9.) 2009. 51–57.
- Kisnyomtatványok**
- BARNA Gábor: Vallási ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában = Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában / szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István. Szeged: Móra F. Múz., 2010. 21–30.
- FAZAKAS Gergely Tamás: Milotai Nyilas István könyörgése Bethlen Gáborért. Néhány adalék az országos imádságok újabb kutatásának fényében = „mint az gyümölcszös és termett szőlőveszszöc...” 173–178.
- FAZEKASNÉ MAJOROS Judit: A képeslap mint történeti dokumentum = Történet, muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére / szerk. GYULAI Éva, VIGA Gyula. Miskolc: BAZ M. Múz. Ig.–ME BTK Törttud. Int., 2010. 264–274. ill.
- KATONA Anikó: „E jelben győzünk!” Választási plakátok egykor: ideológia és stílus = Műértő (13.) 2010. 4. 12. ill.
- KATONA Anikó: Első világháborús hadikölcsönplakátok = Érték és értelmezés... 70–99. ill.
- PAVERCSIK Ilona: Védőbeszéd az evangélikus lakosság jogai mellett. Deus ex alto nobiscum = „mint az gyümölcszös és termett szőlőveszszöc...” 90–101.
- Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában = Religiöse Kolportagedrucke in Sándor Bálints Nachlass / szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István. Szeged: Móra F. Múz., 2010. 569 p. ill. (Devotio Hungarorum; 14.)
- VELENCZEI Katalin: Egy újonnan előkerült kalendárium. Erhard Etzlaub falinaptára 1517-re = „mint az gyümölcszös és termett szőlőveszszöc...” 63–70. ill.
- VISKOLCZ Noémi: Magyar arisztokraták I. Lipót esküvőjén 1666-ban. Egy metszet Esterházy Pál bécsi bevonulásáról = „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére / szerk. BUBRYÁK Orsolya. Bp.: Gondolat–MTA Múvtört. Kutint., 2010. 129–142. ill.
- Függelékben az I. Lipót esküvője napjával foglalkozó kiadványok jegyzékével
- Térképészet**
- FILEP Antal: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300 000 méretarányú nemzetiségi térképe [1–2.] = GeodKart (62.) 2010. 1. rész: 3. 17–21. ill.; 2. rész: 4. 3–10.
- GRÖF László: Cartography at the time of Sigismund of Luxemburg (1368–1437) = „In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin”. Medieval historical studies in memory of Zoltan J. Kosztoľnyik / ed. by István PETROVICS, Sándor László TÓTH, Eleanor A. CONGDON. Szeged: JATEPress, 2010. 137–152. ill.
- GUDOR Botond: Kartográfia, történelem és eredetkutatás Bod Péter (1712–1769) térképében = Orpheus noster (2.) 2010. 1. 161–175. ill.
- HAGEN, Dietrich: Az 1717-es siralmas tengerár. Kutatások egy XVIII. század eleji térképhez. Ford. NOVÁK Tibor J. Nádudvar: Novák T. J., 2010. 92 p. ill.
- HORVÁTH István: Mikoviny Sámuel egy elfeledett térképe = GeodKart (62.) 2010. 10. 22–26. ill.
- IRÁS Krisztina: A szerző már nem ismeretlen. Az OSZK 16. századi hajózási térképének készítőjéről = Mercurius 2010. 30–33. ill.
- JESZENSZKY Péter: Cholnoky Jenő térképezési munkája Kínában = Földrajzi Múzeumi Tanulmányok (18.) 2009. 26–33. ill.
- KISARI BALLA György: Térképincsek Stuttgartban = Kartenschätze in Stuttgart. Bp.: Szerző, 2010. 359 p. ill.

- KLINGHAMMER István: Reguly Antal szerepe az Északi-Urál térképezésében = Nyelvtudományi Közlemények (106.) 2010. 290–299. ill.
- KLINGHAMMER István: A térképészet története = Térképészet és geoinformatika... 263–305. ill.
- KLINGHAMMER István – HORVÁTH Ildikó: A magyar térképészet története = Térképészet és geoinformatika... 307–334. ill.
- MÁRTON Mátyás: Hunfalvy János és eddig ismeretlen glóbuszai. [1–2.] = GeodKart (62.) 2010. 1. rész: 5. 22–29. ill.; 2. rész: 6. 12–16. ill.
- MÁRTON Mátyás: Nagy Károly földgömbjei = GeodKart (62.) 2010. 12. 12–21. ill.
- MÁRTON Mátyás: Újra Kogutowicz Manó glóbuszairól egy készülő országos glóbuszkataszter kapcsán = GeodKart (62.) 2010. 4. 17–21. ill.
- MÁRTON Mátyás – PLIHÁL Katalin: Magyar föld- és éggömbök = GeodKart (62.) 2010. 9. 13–24.
- MOLNÁR Erzsébet: Kéziratos térképek a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Térképgyűjteményében = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2008/2010. 7–21. ill.
- PAPP-VÁRY Árpád: Cholnoky Jenő térképészeti munkássága = Földrajzi Múzeumi Tanulmányok (18.) 2009. 76–83. ill.
- PLIHÁL Katalin: A polip mint a politikai falánkság jelképe a gúnytérképeken = „...de még szebb a színház”... 240–246. ill.
- REYES NUNEZ, José Jesús: A torzított kartogram-térképek világa. Történelmi áttekintés = GeodKart (62.) 2010. 2. 25–31 ill.
- SUBA János: A Habsburg birodalom térképei a Bánságról (XVIII–XX. század) = Közép-Európai Közlemények (3.) 2010. 2. 107–116.
- Térképészek arcképcsarnoka = Térképészet és geoinformatika... 335–360.
- Papír**
- Levéltári vízjeltitkok. Hétszáz év papír- és vízjelkincse a Magyar Országos Levéltárban / a kiállítást rend. PELBÁRT Jenő. Bp.: MOL; Nagykovácsi: Grafon, 2010. 100 p. ill.
- PELBÁRT Jenő: Filigranológiai fogalomtár = MVízjel (8.) 2010. 14. 3–55.
- PELBÁRT Jenő: Hétszáz éves a magyar papírhasználat = Levéltári vízjeltitkok. Hétszáz év papír- és vízjelkincse a Magyar Országos Levéltárban / a kiállítást rend. PELBÁRT Jenő. Bp.: MOL; Nagykovácsi: Grafon, 2010. 9–18. ill.
- PELBÁRT Jenő: Magyar vízjelek Németországban a XX. század elején = MVízjel (8.) 2010. 15. 19–24. ill.
- PELBÁRT Jenő: Szent István-vízjel, 1924 = MVízjel (8.) 2010. 15. 39–40. ill.
- PELBÁRT Jenő: Újabb, még nagyobb RJE monogram-vízjel, 1910 = MVízjel (8.) 2010. 15. 12. ill.
- Rigler József Ede papírműgyár (Budapest)
- PELBÁRT Jenő: Újabb MILL-vízjelek = MVízjel (8.) 2010. 15. 29–38. ill.
- PELBÁRT Jenő: Wenko Oszvald lékai papírkészítőmester Ámor-vízjele, 1799 = MVízjel (8.) 2010. 15. 25–26. ill.
- PELBÁRT Jenő – HARASZTHY László: MPI Antique-vízjel, 1903 = MVízjel (8.) 2010. 15. 27–28. ill.
- Első Magyar Papíripar Rt. (Budapest) (1882–?)
- Könyvkötés-történet**
- KURTA József: Hunyady József könyvkötőművész egyik munkája Kolozsváron = MKsz (126.) 2010. 2. 261–263. ill.
- KURTA József: „Könyvtábla-töltelék”. A Vizsolyi Biblia töredéke a soproni jezsuita kollégium egy könyvkötésében = Soproni Szle (64.) 2010. 4. 437–440. ill.
- MUCKENHAUPT Erzsébet: A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-gyűjteményének történeti kötése = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2010. 227–255. ill.
- Könyvkereskedelem, -terjesztés**
- GOLOB, Andreas: Der Grazer Buchhandel und seine Beziehungen zu den ungarischen Ländern um 1800. Ein Überblick auf der Grundlage von Anzeigen in Grazer Zeitungen = MKsz (126.) 2010. 1. 80–99.
- MONOK István: Német könyvkereskedők Budán és Pesten a 18. század első felében = „mint az gyümölczös és termett szőlőveszszöc...” 252–255.

Kiadástörténet*Több évszázadot érintő munkák*

- BAJÁKI Rita – BOGÁR Judit: Pázmány Imádságos könyvének hatása = Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére / szerk. MACZÁK Ibolya. Piliscsaba: PPKE, 2010. 195–201.
- PETNEKI Áron: Emlékezet a lapszélén. A memoria és a traditio szerepe a régi könyvek kéziratossá bejegyzéseiben: a Varsói Egyetemi Könyvtár hungarikumai alapján = Czas, pamięć, tradycja. Materiały konferencji. Warszawa, 25–26 listopada 2010 r. Red. Bożenna BOJAR. Warszawa: Katedra Hungarystyki Uniw. Warszawskiego, 2010. 372–380.
- VITÉZ Ferenc: Régi debreceni kalendáriumok = Néző Pont (5.) 2010. 35. 698–704. ill.
- VITÉZ Ferenc: Régi magyar kalendáriumok = Néző Pont (5.) 2010. 35. 704–709. ill.

15–16. század

- BERKES Katalin: Héliodóros első latin fordításai = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszóc...” 352–360.
- Missale Strigoniense 1484: id est Missale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis, impressum Nurenbergae apud Anthonium Koburger, anno Domini MCCCCLXXXIII (RMK III 7) / recentius ed. Blasius DÉRI. Kritikai kiad. Bp.: Argumentum, 2009. LXVIII, 659, 71 p., 8 t. ill. (Monumenta ritualia Hungarica; 1.). (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum; 16.)
A bevezetőben könyvtörténeti vonatkozásokkal
- Ordinariarius Strigoniensis: impressum pluries Nurenbergae, Venetiis et Lugduni annis Domini 1493–1520 (RMK III suppl. I 5031, RMK III 35, 134, 165, 166, 238) / recentius ed. Nicolaus Stephanus FÖLDVÁRY. Kritikai kiad. Bp.: Argumentum, 2009. LXXIII, 7 t., 204 p. ill. (Monumenta ritualia Hungarica; 2.). (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum; 17.)
A bevezetőben könyvtörténeti vonatkozásokkal

POHÁNKA Éva: A pécsi misekönyv fennmaradt példányainak története = A Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis tanulmánykötete. Szekszárd: Schöck Kft., 2009. XLV–LXXXV.

TÖRÖK József: A pécsi misekönyv = A Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis tanulmánykötete. Szekszárd: Schöck Kft., 2009. XXXIII–XLIV.

16. század

- FARKAS Gábor Farkas: Kiegészítések a hazai Kopernikusz-példányok sorsáról = MKsz (126.) 2010. 1. 112–115.
- FEKETE Csaba: ...vonnann oregbitetek, es emendattataak... A Várad énekeskönyv (1566) „szerkesztése” = Ghesaurus... 247–270.
- GÖMÖRI György: Forgách Ferenc ismeretlen, 1553-as kiadású latin versei = MKsz (126.) 2010. 1. 102–111. ill.
- GÖMÖRI György: Zsámboky-kiadványok és hozzá írt versek a British Libraryben = MKsz (126.) 2010. 2. 247–249.
- HELTAI János: Melius Juhász Péter bibliafordítói tevékenységének helye a magyar bibliafordítás folyamatában = Az két Sámuel könyveinek, és az két királyi könyveknek az sido nyelvnek igazságából, és igaz és bölcs magyarázók fordításából, igazán való fordítása magyar nyelvre / MELIUS JUHÁSZ Péter. Hásonmás kiadás. Szerk. ÖTVÖS László. Debrecen: Tiszántúli Ref. Egyházker., 2010. 490–504.
- HUBERT Ildikó: Prédikációs gyakorlat nyomai egy 16. századi postilláskötet bejegyzéseiben = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszóc...” 268–276.
- KRÄHLING Edit: Az eredeti és a fordítás viszonya Sylvester János magyar Új Testamentumában = Pietas non sola Romana... 820–830.
- PAP Balázs: A Hoffgreff-énekeskönyv és a kéziratossá hagyomány = Színház, dráma, irodalom. Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére / szerk. TÓTH Orsolya. Pécs: Pro Pannonia, 2010. 17–42. ill.
- ŞORBAN, Elena Maria – KURTA József Tibor: Egy egykor csíki ferences használatban volt

1596-os velencei Antiphonarium = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2010. 232–330. ill.

17. század

BARTÓK István: Hamisítvány vagy hiteles adat? Szenci Kertész Ábrahám latin–magyar grammatikája = Ghesaurus... 183–189.

DIENES Dénes: A Coetus könyve. Adalék a Sárospataki Református Kollégium történetéhez = KK (30.) 2008. (2010.) 32–35.

FAJT Anita: Nicolaus Müller, brassói könyvnyomató kiadói programjához = MKsz (126.) 2010. 3. 398–404.

GÖMÖRI György: Adami János: adatok pontosítása és egy saját kezű ajánlás = MKsz (126.) 2010. 4. 493–497. ill.

KISS Endre József: A Sárospatakra visszatért könyvek. A pataki prédikátor könyve = „Elvesztett és megtaláltatott...” 119–121.

KISS István: Szegények Patikája. A többszörösen rejtőzködő érték = MediArt 2010. 4. 46–47. ill.

KURTA József: Adatok a 17. századi szebeni könyvnyomtatás történetéhez = „mint az gyümölcsös és termett szőlőeszöc...” 128–132. ill.

NUSSBÄCHER, Gernot – SEIDNER, Melitta: Johannes Honterus auf Mallorca. Das vierte Buch der Kosmographie wurde 1625 nachgedruckt = „mint az gyümölcsös és termett szőlőeszöc...” 112–116.

PESTI Brigitta: „Kegyes patróna asszonyaink”. Női mecenatúra Magyarországon a XVII. század első felében = Ghesaurus 359–368. ill.

SEEBERGI SASVÁRY Zoltán: Johann Wanckel fordítása a 17. századi magyar könyvkiadásban. Bp.: Seebergi Sasváry Z., 2010. 29 p. ill.

17–18. század

ECSEDY Judit, V.: A magyar szentek képcsarnoka = Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum. A 60 éves Marton József köszöntése / szerk. NÓDA Mózes et al. Bp.: Szt. István Társ.; Kolozsvár: Verbum Keresztény Kult. Egyes., 2010. 479–487. ill.

FEKETE Csaba: Bázeli, amszterdami, utrechti és lej dai zsolttárok és zsolttárdallamok = „mint az gyümölcsös és termett szőlőeszöc...” 202–214. ill.

18. század

BUJTÁS László Zsigmond: Pápai Páriz Ferenc Rudus redivivumának holland fordítása, 1701 = Debrecenről Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata / szerk. PUSZTAI Gábor, BOZZAY Réka. Debrecen: DE Néderlandisztika Tansz., 2010. 157–183.

EREDICS Péter: Ifj. Buzinkai György elfeledett holland fordítása a 18. századból = Debrecenről Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata / szerk. PUSZTAI Gábor, BOZZAY Réka. Debrecen: DE Néderlandisztika Tansz., 2010. 185–207. ill.

KOMLÓSSY Gyöngyi: Bél Mátyás: De Versionibus Bibliorum Hungaricis = Lymbus 2010. 115–140.

OLÁH Róbert: Kőrösi Mihály konkordanciája. Egy 18. századi bibliai segédkönyv kiadástörténete = KK (30.) 2008. (2010.) 71–94. ill.

19–20. század

BÁLINT Gábor: A Nova kiadó és a politika = MKsz (126.) 2010. 4. 501–513. ill.

BLASKÓ Gábor: Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művének magyar nyelvű kiadásai. Bp.: Madách Irod. Társ., 2010. 100 p. ill. (Madách-könyvtár; 67.)

GOMBÁR Zsófia: Brit irodalom Magyarországon és Portugáliában 1949 és 1974 között = Idegen költők – örök barátaink. Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben / szerk. GARDOS Bálint et al. Bp.: L’Harmattan, 2010. 171–189. ill.

LENGYEL András: A Könyves könyv előfizetői. Egy Móra-kötet kiadástörténetéhez = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok (5.) 2010. 158–169.

LENGYEL András: Egy Tömörkény-kötet kiadástörténetéhez. Vizenjárók és kétkezi munkások 1902 = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

- ve. Történeti tanulmányok (12.) 2009. 395–407.
- MACZÁK Ibolya: Imakönyvek az első világháborúban = Médiakutató (11.) 2010. 1. 99–102.
- MAKSA Gyula: Változatok képregényre. Bp.: Gondolat; Pécs: PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tansz., 2010. 144 p. ill. (Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok)
- RÓZSA Mária: Magyar könyvek Bécsben = MKsz (126.) 2010. 2. 255–261.
- Sajtótörténet**
- Több évszázadot érintő munkák*
- PAÁL László: Somogy megye sajtója, 1863–2007. Kaposvár: Axel Springer-Mo. Kft.–Somogy M. Irod., 2010. 214 p. ill.
- SZARVÁK Tibor: Települési sajtótörténelem. Kommunikációs centrumok és perifériák az Észak-Alföldön = *Economica* 2010. 4. 90–96. ill.
- 17–18. század*
- ETÉNYI Nóra, G.: A politika arcai és álarcai a 17. századi pamfletekben és röplapokon = Szinlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai / szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp.: L'Harmattan–Transsylvania Emlékeiért Tud. Egyes., 2010. 203–233. ill.
- PENKE Olga: Kazinczy Ferenc és a Mindenes Gyűjtemény = Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről / szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2010. 407–415.
- TÓTH Sándor Attila: Tertina Mihály a tudós lapszerkesztő. Az Ephemerides Budenses című latin nyelvű újság 1790-ből = Kutatások az Eötvös József Főiskolán 2009. (2010.) 114–140. ill.
- 19. század*
- BUDA Attila – HIDVÉGI Violetta: Kultsár István és a szépmesterségek = Tudósítások és Hasznos multságok. Válogatás a Hazai és külföldi tudósítások, valamint a Hasznos multságok cikkeiből / KULTSÁR István; bev., jegyz. BUDA Attila, HIDVÉGI Violetta. Kolozsvár: Kriterion, 2010. 7–33.
- GYÖRFFY Gábor: A háromnyelvű brassói sajtó nyilvánosság megszületése az 1830-as években = MKsz (126.) 2010. 4. 453–474. ill.
- HORVÁTH József: Dr. Kovács Pál és a Hazánk. A szerkesztő és az újság helye, szerepe a magyar sajtótörténetben = Arrabona (47.) 2009. 2. 45–74. ill.
- LÁSZLÓ Gézáné SZARKA Ágota: Az első hírlapok nyomában Beregben, Szabolcsban, Szatmárban, Ugozsában és Ungban (1845–1885) = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szle (45.) 2010. 2. 203–211.
- LÁSZLÓ Gézáné SZARKA Ágota: A Kassa-Ungvári Hirdetményi-Lap. Időutazás egy eltűntnek vélt hírlappal a reformkori Magyarországra és Kassára = MKsz (126.) 2010. 2. 212–225.
- MARÁCZI Géza: „A legkitünőbb genre-író”. Dickens hatása az életkép műfajára és a magyar irodalmi újságírás kezdetei = Idegen költők – örök barátaink. Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben / szerk. GÁRDOS Bálint et al. Bp.: L'Harmattan, 2010. 35–51.
- MIKLÓS Péter: Kecskemét dualizmuskori sajtótörténetéhez. A Kecskeméti Lapok 1875 és 1918 közötti történetéről = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok (12.) 2009. 95–127.
- PREPUK Anikó: Az izraelita hírlapirodalom kezdetei Magyarországon = Emlékkönyv ifj. Bartha János 70. születésnapjára / szerk. PAPP Imre, ANGI János, PALLAI László. Debrecen: DE Tört. Int., 2010. 311–328.
- RÉVÉSZ Emese: Népeletképek a magyarországi sajtóban 1850–1870 között = Néprajzi Értésítő (92.) 2010. 79–142. ill.
- RÉVÉSZ Emese: Virtuális panteonok. Grafikai arcképcsarnokok a 19. századi hazai populáris grafikában = Tanulmányok Budapest múltjából (34.) 2009. 109–134. ill.
- RÓZSA Mária: Adalékok az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc hazai német nyelvű sajtóvisszhangjához: az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében lévő dokumentumok alapján = „...de még szebb a színház”... 234–239.
- UJVÁRI Hedvig: Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időségi sajtóban a Pester Lloyd megalapítása után = Múlt és Jövő (21.) 2010. 3. 40–50. ill.

19–20. század

- GELLÉR Ferencné: A talyigás a debreceni élc-lapírodalomban = Hajdú-Bihar Megyei Köz-művelődési és Könyvtári Téka 2010. 1. 41–61. ill.
- KNÓTIK Márta, T.: Szegedi újságok szerkesztő-ségei, kiadóhivatalai és nyomdái = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom- és mű-vészettörténeti tanulmányok (5.) 2010. 117–157. ill.
- SZABÓ Dániel: Sajtóhirdetések a régi Magyar-országban = Korunk (20.) 2009. 4. 81–86. 19–20.
- UJVÁRI Hedvig: Magyar újságíró európai közeg-ben. Max Nordau publicisztikai tevékenysége Budapest, Bécs, Berlin és Párizs között. Bp.: MTA-ORZSE Zsidó Kultúratudományi Ku-tatócsoportja-OR-ZSE, 2010. 93 p. (Magyar zsidó szemle füzetek; 6.)

20. század

- AGÁRDI Péter: A „Nyugat” és a „Szocializmus” = Múltunk (15.) 2010. 1. 180–231.
- ARANY Zsuzsanna: A Kosztolányi kritikai kiadás forrásgyűjtésének tapasztalatai = Tiszatáj (64.) 2010. 3. 11–22.
- ARANY Zsuzsanna: A Pardon-ügy = „Alszik a fény”. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete / szerk. BEDNANICS Gábor. Bp.: FISZ-Ráció, 2010. 271–317.
- ARANY Zsuzsanna: „Pardon, Kosztolányi”. Do-kumentumok és kérdések egy rovat körül = Kalligram (18.) 2009. 11. 57–64. ill.
- BARTHA Ákos: Berettyóújfalu sajtóéletének szép-irodalmi értékei 1920 előtt = Bihari Diéta VI–VII. / szerk. KOLOZSVÁRI István, TÖRÖK Péter. Berettyóújfalu: Bihari Múzeumért Ala-pítvány-Parola Közhasznú Egyes., 2010. 145–158.
- BENGI László: Kosztolányi (?) újságot ír. A név-telen cikkek azonosításának kérdéséhez = „Alszik a fény”. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete / szerk. BEDNANICS Gábor. Bp.: FISZ-Ráció, 2010. 201–269. ill.
- BÍRÓ-BALOGH Tamás: Egy „idegen” kéztől szár-mazó „Pardon...” cikk kéziratáról = MKsz (126.) 2010. 4. 497–500.
- BÍRÓ-BALOGH Tamás: „Tessék a kurzus-cikk-írónak helytállani”. Kosztolányi egy elkerült sajtóperének történetéhez = A Móra Ferenc

- Múzeum Évkönyve. Irodalom- és művészet-történeti tanulmányok (5.) 2010. 170–180.
- DEDE Franciska: Tartsd jól a bestiát! Emma asz-szony (Ignotus) receptpályázata és A Hét szakácskönyve. Egy századfordulós „blog” története. Tanulmány és szövegválogatás. Bp.: Kortárs-OSzK, 2010. 185 p. ill.
- DEMETER Csanád: A szocialista sajtóról = Areo-polisz (9.) 2009. 71–87.
- GÉCZI János: Sajtó, kép, neveléstörténet. Tanul-mányok. Veszprém-Bp.: Iskolakultúra Szerk., 2010. 220 p. ill. (Iskolakultúra-könyvek; 38.)
- KLESTENITZ Tibor: Felekezeti reneszánsz és „ál-talános kereszténység” az 1920-as évek ma-gyar katolikus sajtójában = Kommentár (5.) 2010. 5. 53–64.
- KLESTENITZ Tibor: A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai = „Alattad a föld, fölöt-ted az ég ...”. Források, módszerek és útkere-sések a történetírásban / szerk. BALOGH Margit. Bp.: ELTE BTK Történelemtud. Doktori Isk., 2010. 141–159.
- KLESTENITZ Tibor: Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első évei, 1919–1922 = Múltunk (54.) 2009. 3. 171–201.
- KLESTENITZ Tibor: A tördőfés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztény-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922 = Médiakutató (11.) 2010. 2. 85–99.
- KÓKAI Károly: Német nyelvű szövegek a bécsi Mában = „...fejünkéből töröljük ki a regulá-kat”. Kassák Lajos az író, képzőművész, szer-kesztő és közszereplő. Tanulmányok / szerk. ANDRÁSI Gábor. Bp.: PIM-Kassák Alapít-vány, 2010. 35–46. ill.
- Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratok-ban megjelent írásainak jegyzéke / szerk. ARANY Zsuzsanna; kész. az MTA-ELTE Há-lózzati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport. Bp.: Ráció, 2008–
1. A Hét, Nyugat, Pesti Hírlap, A Pesti Hírlap Vasárnapja, Új Idők / összegyűjt. ARANY Zsu-zsanna, VÉGH Dániel. 2008. 268 p.
 2. Határon túli lapok 1. A bácskai sajtó anyaga / összegyűjt. ARANY Zsuzsanna et al. 2009. 287 p.
 3. Budapesti magazinok, heti- és havilapok 1. / szerk. ARANY Zsuzsanna. 2010. 237 p.
- KŐSZEGFALVI Ferenc: Németh László kiadói vol-tak. A Puszták Népe és a Délsziget = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom- és mű-vészettörténeti tanulmányok (5.) 2010. 187–192.

- LACZÓ Ferenc: Kultúramodellek és történelmi változások. A Libanon című magyar zsidó folyóirat = *Aetas* (25.) 2010. 1. 43–65.
- LADÁNYI Sándor: 85 éve jelent meg a Theologiai Szemle. Sajtótörténeti áttekintés = *Theologiai Szle* (53.) 2010. ksz. 5–9.
- LÁSZLÓ Szabolcs: Interkulturalitás az Echinokban = *Korunk* (20.) 2009. 11. 90–99.
- LÉNÁR Andor: A katolikus sajtó néhány jellemzője a Váci Egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1912–1942) alatt = „Alattad a föld, fölötted az ég ...”. Források, módszerek és útkeresések a történetírásban / szerk. BALOGH Margit. Bp.: ELTE BTK Történelemtud. Doktori Isk., 2010. 161–177.
- LENGYEL András: Egy s más az Új Nemzedék Pardon rovatáról = *Kalligram* (19.) 2010. 6. 89–99.
- LENGYEL András: „Innen-onnan” = *Tiszatáj* (64.) 2010. 3. 23–31.
A Hét rovatáról
- MERÉNYI Hajnalka: Az első erdélyi gyermeklap = *Tündérország napszámosa. Benedek Elek-olvasókönyv* / szerk. FARKAS Kinga. Sepsiszentgyörgy: Regös Ifj. és Közművel. Egyes.–Bod Péter M. Kvt.–Kovácsna M. Művel. Közp., 2009. 111–126.
- MIKLÓS Péter: Ideológiai és politikai tendenciák egy vidéki hírlap hasábjain a Horthy-korszakban. A Kecskeméti Lapok a két világháború között = *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról* / szerk. MIKLÓS Péter. Szeged: *Belvedere Meridionale*, 2010. 255–272.
- MIKLÓS Péter: A Kecskeméti lapok a koalíciós években 1944–1949 = *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok* (13.) 2010. 397–408.
- NAGY Nándor: Bevezető az 1945. évi Hatvani Kalendáriumhoz = *Hatvani Kalendárium* 2010. 34–35. ill.
- PÁL József: Horthy, Babits, Nyugat = *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról* / szerk. MIKLÓS Péter. Szeged: *Belvedere Meridionale*, 2010. 161–168.
- PAP Tibor – ZSIGNÁR Attila – KISS Gergely: A Magvető – Der Säemann magyar és német nyelven megjelenő református ikerlap szerepe a bácskai kiadású egyházi- és kisebbségi kiadványok nyilvánosságrendszerében = *Kálvin...* 253–263. ill.
- POMOGÁTS Béla: A megújulás szolgálatában. Katolikus folyóiratok a harmincas és negyvenes években = *Vigilia* (75.) 2010. 3. 231–235.
- SONNEVEND Péter: Totális barna folt. A *Die Bücher* című folyóirat 1934-es első évfolyama = *KF* (20.) 2010. 1. 109–125.
- SZABÓ Dezső: Wechselwirkungen der Medien und der Literatur. Der Pester Lloyd als Vermittler zwischen der deutschen und der ungarischen Literatur, 1918–1933. Bp.: *ELTE Germanistisches Inst.*, 2009. 202 p. (Budapesti Beiträge zur Germanistik; 55.)
- SZABÓ Ferenc: A magyar jezsuiták sajtómunkája 1945 után itthon és külföldön = *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Jubileumi konferencia*. Bp. 2009. október 16–17. / szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba. Bp.: *METEM*, 2010. 66–74.
- SZABÓNÉ SASS Szilvia: Csáki Lajos újságíró igazolóbizottsági és népbírói ügye = *Belvedere Meridionale* (22.) 2010. 5/6. 19–28. ill.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Vérző Magyarország = *Kalligram* (19.) 2010. 4. 83–96.
Adalékokkal az Új Nemzedék Pardon rovatának történetéhez
- SZÉNÁSI Zoltán: A Vigilia évtizedei. [1–3.] = *Vigilia* (75.) 2010. 1. rész: 1935–1944. 4. 311–315.; 2. rész: 1946–1963. 6. 462–468.; 3. rész: 1963–1978. 11. 867–874.
- SZEREPI Sándor: A „Magyar Külpolitika” mint a Külügyi Társaság meghatározó periodikája = *Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és a történettudomány köréből* / szerk. SOÓS Zsolt. Debrecen: Galenos Alapítvány, 2010. 11–26. ill.
- SZILÁGYI Csaba: Bangha Béla, a sajtóapostol = *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Jubileumi konferencia*. Bp., 2009. október 16–17. / szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba. Bp.: *METEM*, 2010. 51–65.
- TÓTH-BARBALICS Veronika: Konzervatív folyóirat a középosztálynak. A *Napkelet* történetének vázlata = *Kommentár* (5.) 2010. 1. 40–52.

Sajtótermékek mint forrásanyagok

- BODÓ Márta: Katolikus színjátszás, iskolai színjátszás a két világháború között Erdélyben = *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történetéből* / szerk. MARTON

- József, BODÓ Márta. Bp.: Szt. István Társ.; Kolozsvár: Verbum Keresztény Kult. Egyes., 2009. 184–197.
Színműirodalom a korabeli kolozsvári sajtóban
- CSAJÁNYI Melinda: Az antiszemitizmus bűvópatakja az Új Nemzedék című újság 1939. évi olvasói levelezésében = Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok / főszerk. GERGELY Jenő; szerk. DOMBOVÁRI Ádám, MANHERCZ Orsolya. Bp.: ELTE Történelemtud. Doktori Isk.–ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Tört. Tansz., 2010. 155–169.
- GÉCZI János – DARVAI Tibor: A gyermek képe az 1960–1980-as évek magyar nevelésügyi szaklapjában = Új Ped. Szle (60.) 2010. 3/4. 201–237. ill.
- KOSZTYÓ Gyula: Az Osztrák–Magyar Monarchia propaganda-tevékenysége 1914–1915-ben a korabeli „kárpátaljai” magyar sajtóban. Ungvár; Bp.: Intermix, 2010. 44 p. ill. (Kárpátaljai magyar könyvek; 205.)
- LUKÁCS Anikó: Nemzeti divat a pesti magyar nyelvű sajtóban az 1850-es, 60-as években = Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok / szerk. ALBERT Réka, CZOCH Gábor, ERDŐSI Péter. Érd: Kalonda, 2010. 265–302. ill.
- PENKE Olga: A törvényesség, a társadalom haszna és a szabadság összefüggései a Mindenés Gyűjteményben = Színház, dráma, irodalom. Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére / szerk. TÓTH Orsolya. Pécs: Pro Pannonia, 2010. 223–235.
- RÁCZ János: Az 1956-os magyar forradalom következményei a Manchester Guardian tükrében (1956. november 4.–1957. december 31.) = Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok / főszerk. GERGELY Jenő; szerk. DOMBOVÁRI Ádám, MANHERCZ Orsolya. Bp.: ELTE Történelemtud. Doktori Isk.–ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Tört. Tansz., 2010. 239–253.
- SZEREPI Sándor: A kisebbségi kérdés megjelenése a „Magyar Külpolitika” c. folyóiratban 1920–1929 között = Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és a történettudomány köréből / szerk. SOÓS Zsolt. Debrecen: Galenos Alapítvány, 2010. 27–38.
- SZEREPI Sándor: A magyar külpolitika ’20-as évekbeli lehetőségeinek kormány közeli megfogalmazásai a Magyar Külpolitika c. folyóiratban = Társadalomtudományi Tanulmányok (3.) 2010. 9–30.
- SZILBEKNÉ CSEH Györgyi: Győri séta a századfordulón. Az 1900-as év kulturális eseményei egy újság tükrében. Győr: Galgóczi E. Vár. Kvt., 2010. 74 p. ill.
- VARGÁNÉ NAGY Anikó: A két világháború közti szaksajtó írásaiban megjelenő pedagóguskép bemutatása = Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és a történettudomány köréből / szerk. SOÓS Zsolt. Debrecen: Galenos Alapítvány, 2010. 39–46.
- VINCZE Dániel: Bethlen Gábor és az első angol újságok = Fons (17.) 2010. 1. 59–111.

Könyvtártörténet

Több évszázadot érintő munkák

- A Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum története. 275 éves intézmény, 60 éve Miskolcon, 40 éve új épületben / szerk. SZENDI Attila. Miskolc: ME Kvt., Lvt., Múz., 2010. 160 p. ill. (A Miskolci Egyetemi Könyvtár, Levéltár és Múzeum kiadványai; 30.)
- MONOK István: Le sentiment „Hungarus” et la Bibliotheca Corviniana = Hungarian Studies (24.) 2010. 1. 3–20.
- MUCKENHAUPT Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár ősnymtatvány-gyűjteménye = Keresztény Szó (21.) 2010. 4. 1–7. ill.
- ROZSONDAI Marianne: Az MTA Könyvtára ősnymtatvány-gyűjteményének eredete és tematikai megoszlása = Hagyomány ... 40–71.
- SAS Péter: A kolozsvári Szent Mihály-plébánia-könyvtár. Egy könyv- és olvasmánytörténeti kuriózum = „mint az gyümölcszök...” 277–284.
- VELENCZEI Katalin: Humanista könyvritkaságok a Püspöki Könyvtárban = Mátyás király és a fehérvári reneszánsz / szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházm. Múz., 2010. 114–125., 138. ill.

15. század

- BOLONYAI Gábor: A Szapphó-corvina titka. Naldo Naldi „De laudibus augustae bibliothecae carmina” című művének értelmezéséhez = MKsz (126.) 2010. 4. 429–452.

- NÉMETH András: I. Miksa császár Willibald Pirckheimernek küldött ajándék könyvei. Újabb budai eredetű kódexek? = *MűvtörtÉrt.* (59.) 2010. 2. 275–291. ill.
- NÉMETH András: Willibald Pirckheimer és Budáról származó görög kódexei = *Érték és értelmezés...* 156–180. ill.
- 19. század*
- EMŐDI András: Kötetek Ipolyi Arnold könyvtárából = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc...” 243–251. ill.
- ULRICH, Paul S.: Der Theaterbibliothekar. Seine Rolle in der Theaterpraxis des 19. Jahrhunderts = „...de még szebb a színház”... 55–70.
- 19–20. század*
- KOCSY Lászlóné: A nemzeti könyvtár hírlapgyűjteménye = *Érték és értelmezés...* 292–297.
- KÖRMENDY Kinga: Széchenyi István üzenete Döblingből. A Széchenyi-gyűjtemény az MTA Könyvtárában = Széchenyi emlékezete. Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban, 1864–1944 / előszó GERGELY András; bev. tan., életrajzok és jegyz. ANKA László. Bp.: Akad. K.–Széchenyi Irod. és Műv. Akad., 2010. 403–411. ill.
- PUSZTAI Hajnalka: Muzeális könyvtár a modern universitas szolgálatában = A Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum története. 275 éves intézmény, 60 éve Miskolcon, 40 éve új épületben / szerk. SZENDI Attila. Miskolc: ME Kvt., Lvt., Múz., 2010. 105–114. ill.
- SIPOS Anna Magdolna: Könyvtárak a református tanítóképzőkben Magyarországon (1867–1948) = *Kálvin...* 165–177.
- SZIRÁNYI Gábor: A Zeneakadémia könyvtárának története = *KKK* (19.) 2010. 8. 48–61.
- 20. század*
- BERLÁSZ Piroska: Adalékok a Színháztörténeti Tár irat- és kéziratgyűjteményének történetéhez = „...de még szebb a színház”... 187–190.
- DIENES Dénes: Könyvek fogságban – és a szabadulás = „Elveszett és megtaláltott...” 7–11.
- DROPPÁNNÉ DEBRECZENI Éva: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története. Különös tekintettel a könyvtári gyűjtemény alakulására. 2. jav. kiad. Bp.: OPKM, 2005–2. 1958–1990. 2010. 526 p. ill.
- „Elveszett és megtaláltott...”. Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról / szerk. DIENES Dénes. Sárospatak: Sárospataki Reform. Kollégium Tud. Gyűjteményei, 2010. 216 p. ill.
- KURTA József: Az erdélyi református kollégiumi könyvtárak államosítása és visszaigénylése = *Hagyomány...* 83–99.
- MARKÓ Veronika: Eötvös József Collegium könyvtára – Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtár. Egy sorsdöntő évtized története, 1945–1955 = *MKsz* (126.) 2010. 2. 226–241.
- NAGY Gábor: Fasisztának minősített könyvek kivonása a Magyar Országos Levéltár könyvtárából 1945–1947 = *Levéltári Szle* (60.) 2010. 3. 47–58.
- PERJÁMOSI Sándor: Az első magyar orvostörténeti intézet könyvtára és könyvtári állománya Kolozsváron = *Érték és értelmezés...* 281–291.
- Bibliofilia, magánkönyvtárak**
- HALÁSZ Magdolna – NAGY Zoltán: Könyvek között egy életen át. Busa Margit hagyatéka Széphalomban = *KKK* (19.) 2010. 5. 46–50.
- HORVÁTH József: Adalékok a 18. századi győri magánkönyvtárak történetéhez. Vida László főszolgabíró könyvtáráról = *A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve* 2008. (2009.) 212–236.
- ŐSZ Sándor Előd: Szenci Molnár Albert és Szenci Molnár János Kálvin-kötetei, Kálvin levelei. Új adatok a zoltárfordító és fia biográfiájához = *Református Szle* (102.) 2009. 6. 747–756. ill.
- TÓTH Gergely: Bél Mátyás könyvtárai = *Hagyomány...* 73–82.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: Szenci Molnár Albert Bibliák-kötetei = *Ghesaurus...* 281–286. ill.
- WEHLI Tünde: Beatrix királyné – bibliofil vagy olvasó? = „...de még szebb a színház”... 200–206. ill.
- ZVARA Edina: Náprágyi Demeter három könyve az Esterházy-könyvtárban. = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc...” 263–267.

Olvasástörténet

- BÓDY-MÁRKUS Rozália: A népies(nek szánt) kiadványok és műfajok helye a magyar sajtó és könyvkiadás átalakuló rendszerében a 19. század második felében = *Érték és értelmezés...* 298–309.
- GALCSIK Zsolt: A Szécsényi Kaszinó és Gazdakör vázlatos története, 1888–1947 = *A Szécsényi Kaszinó és Gazdakör története. Ötvenéves fennállásának emlékére* / PINTÉR Sándor. Hasonmás kiad. Szécsény: M. Mezőgazd. Múz. Baráti Köre, 2010. 7–11.
- GUSZMANNÉ NAGY Ágnes: Hóstyai olvasókörök Egerben = *Helyismereti gyűjtemények régen és ma. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete 16. Országos Konferenciája*. Eger, 2009. július 15–17. / szerk. GUSZMANNÉ NAGY Ágnes. Eger: Bródy S. M. és Vár. Kvt., 2010. 81–95. ill.
- HATOS Pál: Ravasz László, az olvasó. A sárospataki Ravasz-hagyatékából = *Kommentár* (5.) 2010. 3. 67–82.
- KISS Gábor Zoltán: A Literatura és a ponyva aranykora. Széljegyzetek a hazai tömegirodalom történetéhez = *Alföld* (61.) 2010. 2. 97–104.
- MIZERA Tamás: Földrajzi és utazási irodalom a XVI–XVIII. századi Kárpát-medence polgárainak olvasmányaiában = *Az utazás szemiotikája* / szerk. BALÁZS Géza, H. VARGA Gyula. Bp.: M. Szemiotikai Társ., Eger: Linceum K., 2010. 333–340., 471.
- MONOK István: Erdélyi és magyarországi diákok olvasmányai hollandiai diákeveik alatt a korai újkorban = *Erdélyi Múzeum* (72.) 2010. 1/2. 1–9.
- MONOK István: Udvartartási minták, korszerű ismeretanyag a 16–17. század fordulójának főúri könyvtáraiban Magyarországon = *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkor magyar politika szerepjátékai* / szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp.: L'Harmattan–Transsylvania Emlékeiért Tud. Egyes., 2010. 67–76.
- PETRŐCZI Éva: Egy magyar puritán „bestseller”. Pápai Páriz Imre: *Keskeny út* = *Ghesaurus...* 297–306.
- POSTMA, Ferenc – EREDICS Péter: Henricus Diestius und seine ungarischen Studenten in Deventer. Ein kleiner Beitrag zu seiner Rezeptionsgeschichte und Bibliographie = „mint az gyümölcszós és termett szőlőveszszöc...” 71–89. ill.
- SÓBER Péter: Olvasókörök Bács-Kiskun megyében, különös tekintettel a Szakmári Katolikus Olvasókörre 1910–1949 = *Bács-Kiskun Megye Múltjából* (24.) 2010. 88–100.
- TÓTH Szabolcs Barnabás: Adatok az első sepsiszentgyörgyi kaszinó történetéhez = *Korunk* (20.) 2009. 2. 60–66. ill.
- TÓTH Szabolcs Barnabás: A sepsiszentgyörgyi olvasóegylet/kaszinó története, 1835–1946 = *Acta Siculica* 2010. 459–480. ill.
- VÖLGYESI Orsolya: „Csakhamar végig olvastam Komárom összes magyar könyvét és mindég többre vágytam”. Irodalmi élmények és történelmi tapasztalatok Szinnyei József visszaemlékezéseiben = *Írók, szerepek, stratégiák* / VÖLGYESI Orsolya. Bp.: Ráció, 2010. 152–165.
- ZVARA Edina: Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében = *MKsz* (126.) 2010. 3. 386–398.

A múlt neves könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói

- BÉNYEI Miklós: Kovács Máté és a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve = *KF* (20.) 2010. 2. 277–284.
- HEGEDŰS Imre János: Benedek Elek monográfia. 2. jav. kiad. Csíkszereda: Pallas-Akad., 2009. 435 p. (Bibliotheca Transsylvanica; 47.)
- KECZÁN Mariann: Lapok egy főszerkesztő életéből = *Tanulmányok a XX. századi irodalom köréből* / összeáll. IMRE László, GÖNCZY Monika. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2009. 139–159.
- Juhász Béla (1932–1999); *Alföld* (Debrecen)
- KÉGLI Ferenc: Petrik Géza bibliográfus magyar nemzeti bibliográfiát megalapozó tevékenysége – *Magyar Örökség* = *Magyar Örökség* (2.) 2009. 249–253.
- KERESZTURI József: Bibó István, a könyvtáros. Pécs: Pro Pannonia, 2010. 159 p. ill. (Pannónia könyvek)
- KOROMPAI Gáborné: Kovács Máté debreceni éve = *KKK* (19.) 2010. 2. 52–57.
- KÖRÖSI Zsuzsanna: Körösi József és az ő Valósága = *Kádárizmus. Átereszék* / szerk. KOZÁK Gyula. Bp.: 1956-os Intézet, 2010. 117–153. ill.

- KOSZTOLÁNCZY Tibor: Ernő Osvát = Pietas non sola Romana... 691–696.
- KUPÁN Árpád: Újságíró karrier a múlt század elején = Párhuzamos életrajzok. Nagyvárad egykori hírességei / KUPÁN Árpád. Nagyvárad: Europrint, 2010. 131–155. ill. Papp János (1877–1938)
- MÁTÉ László: Győry Dezső újságírói munkássága = Nyelvünk és Kultúránk (40.) 2010. 2. 89–92.
- MUDRÁK József: A debreceni egyetemi könyvtár tisztviselői névsora és lexikona életrajzi és irodalmi adatokkal 1916–1949 = KK (30.) 2008. (2010.) 208–238.
- PERJÁMOSI Sándor: Az író fegyvere a toll. Az újságíró és lapszerkesztő Benedek Elek = Tündérország napszámosa. Benedek Elek-olvasókönyv / szerk. FARKAS Kinga. Sepsiszentgyörgy: Regös Ifj. és Közművel. Egyes.–Bod Péter M. Kvt.–Kovácsna M. Művel. Közp., 2009. 63–74.
- SZÁLLÁSI Árpád: Porzó és hamu. Ágai Adolf = Magyar írók orvosairól és a magyar orvos-írókról / SZÁLLÁSI Árpád. Bp.: Mati, 2010. 211–214.
- SZINCSONK György: O Valaskom (Walaskom) nielen Komlóšanom. Úryvok z chystanej obširnejšej štúdie = Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej / ed. Eva KREKOVIČOVÁ, Alžbeta UHRINOVÁ, Mária ŽILÁKOVÁ. Békešská Čaba: Celoštátna slovenská samospráva, 2010. 320–327. ill. Wallaszky Pál (1742–1824)
- TVERDOTA György: Németh Andor. Bp.: Balassi K., 2009–2010.
1. köt. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében. 2009. 281 p.
2. köt. Változatok az otthontalanságra. 2010. 240 p. ill.
- VARGÁNÉ BLÁGA Borbála: Sallai István tanító, könyvtartudós élete, pályája: 1911–1979 = Múltunk kincseiből merítve. Válogatás a Bárdos Ferenc Helyismereti Klub előadásaiából / szerk. VARGÁNÉ BLÁGA Borbála. Baja: Ady E. Vár. Kvt. és Művel. Közp., 2010. 163–175.
- VÁSÁRHELYI Judit, P.: Borsa Gedeon régi magyar könyvkultúrát feltáró tevékenysége – Magyar Örökség = Magyar Örökség (2.) 2009. 451–454.
- VERÓK Attila: Martin Schmeizel a könyves ügyekről a felvilágosodás hajnalán = „mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc...” 256–262.

HEGYKÖZI ILONA–KOLLÁR MÁRIA

FIGYELŐ

Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégibb folyamatosan működő nyomdánkról. 450 éves a Debreceni Nyomda. Debrecen, Kölcsey Központ, 2011. május 16. Nagyszabású, színvonalas ünneppsorozattal ünnepelhetjük meg a Debreceni Nyomda (ma Alföldi Nyomda Zrt.) 450 éves évfordulóját. Az 1561-ben létrejött nyomda kezdetben az egyház, majd a város felügyelete alatt működött. A kolozsvári tipográfia mellett a legtöbb magyar nyelvű kiadvány ebből a műhelyből került ki. Első nyomdása Huszár Gál volt, akit olyan neves tipográfusok követtek, mint például Török Mihály, Hoffhalter Rudolf, Csáktornyai János, Rheda Pál, Vincze György, Miskolczi Csulyak Ferenc, Viski Pál, Margitai István.

A debreceni Kölcsey Központ adott helyet a „Nem pusztán üzletképpen ... tartatott»: 450 éves a Debreceni Nyomda” című könyvtörténeti kiállításnak, amelyen a 16. századtól a 21. századig megjelent kiadványokból válogattak a szervezők. A kiállítást megnyitók (Kósa Lajos polgármester; György Géza, az Alföldi Nyomda vezérigazgatója; Gáborjáni Szabó Botond, a Nagykönyvtár igazgatója) mindegyike kiemelte a nyomda szerepének jelentőségét mind a művelődéstörténetben, mind a város életében. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti Munkabizottsága ez alkalommal Debrecenben tartotta kihelyezett ülését, így ennek tagjai is részt vehettek a nap rendezvényein.

A délután folyamán került sor a nyomdászattörténeti konferenciára. Az előadók a Debreceni Nyomda egy-egy korszakát, kiadványait, s az itt dolgozó nyomdászok tevékenységét mutatták be a legkülönbözőbb szempontok szerint. A szervezők a konferencia kezdetekor nagy örömmel ajándékozták meg a résztvevőket, amikor a kezükbe adták az előadásokból összeállított szép kiállítású tanulmánykötetet: *Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégibb folyamatosan működő nyomdánkról. Tanulmánykötet.* (Szerk.: ZENTAI Csilla. Debrecen, 2011. Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye). Az ünnepség alkalmából egy másik kiadvány is megjelent: *Méliusz Juhász Péter: A Szent Pál apostal levelenec, mellyet a colossabelieknec irt, predicacio szerent valo magyarazattya (Debrecen, 1561)*, s ehhez kapcsolódóan Incze Gábor 1937-es szövegolvasatának kiadása Révész Imre tanulmányával. A facsimile kiadások több szempontból is jelentősek. Egyrészt hozzáférhetővé teszik a ritka műveket, másrészt pedig új lendületet adhatnak a kutatásoknak.

Ez utóbbira volt példa Oláh Szabolcs előadása: „Nyomtatvány, prédikáció és isteni szó – az első debreceni kiadványok eszmetörténeti háttéréről”. Meliusz Juhász Péter magyarázata a Kolossébeliekhez az első, teljes egészében Debrecenben nyomtatott könyv volt (1561, Huszár Gál kiadása). Pál levelét Meliusz valószínűleg 1560-ban elmondott prédikációiban, élőszóban magyarázta; így a könyv megjelenésekor egy vitatérbe érkezett. E mű több szempontból is izgalmas írás, melynek alapos megismeréséhez szövegszintű vizsgálatra van szükség. Az előadó többek között azt a kérdést vizsgálta, hogy mit találtak jelentősnek Pál apostol leveleiben az azokat magyarázó teológusok, s hogyan próbálták meg egyesek kettéválasztani Krisztus emberi és isteni természetét. Szent Pál leveleinek számos kiadása, kommentárja volt a 16. században. A középpontban álló kérdés Krisztus

emberi és isteni természetének szétválasztása volt. A választóktól függően eltérő krisztológiai és úrvacsorai tanítások adódtak; ennek megfelelően a reformált egyházban az úrvacsorának eltérő liturgiái és formái alakultak ki. Melius magyarázatában azzal kapcsolódik a helvét felfogáshoz, hogy a mennybe felment Krisztus testét bizonyos helyhez köti. Művével Debrecenben nagy nyilvánosságot nyert, s hivatkozhatóvá vált a Heinrich Bullinger krisztológiájára épülő úrvacsoratan. Az előadó szavaival: ezzel a „tettével Melius markáns ellenpontot jelenített meg a zwingliánus krisztológiai álláspontra épülő úrvacsoratanal szemben.” Melius prédikációiban Krisztus megosztott személye (isteni és emberi természet értékkülönbsége a megváltás művében) mellett érvel, hiszen abban az időben Debrecenben erre volt szükség – zárta gondolatait az előadó.

Bánfi Szilvia előadásában (A debreceni nyomdászat kezdetei a betűtípus-kutatás tükrében) a technikatörténet iránt érdeklődőknek kedvezett. A nyomdaalapító Huszár Gál óvári, kassai és debreceni működését vizsgálta, kiemelve nyomtatványait, nyomdakészletének eredetét és utóéletét. A továbbiakban Török Mihály, Raphael Hoffhalter és Komlós [Lupus] András kapcsolatát elemezte a debreceni városi nyomdával. Kiemelte, hogy ezen nyomdászok nyomtatványainak tipográfiai vizsgálata alapján igencsak módosul a debreceni nyomdászat kezdeteiről korábban kialakított kép. Az új vizsgálatok alapján megcáfolható az a korábbi állítás, hogy Huszár Gál és Raphael Hoffhalter a lobbanékony természetű Melius miatt távozott el a városból, valamint az a meggyökeresedett nézet, mely szerint „nyomdai felszerelésüket társzerekre rakva vándoroltak egyik településről a másikra”. A szerző esettanulmánya jó bizonyíték a karakterkészletek vizsgálatának fontosságára, hiszen aprónak tűnő, de a nyomdász- és a művelődéstörténet számára is alapvető jelentőségű adatok kerülhetnek elő. Ezek sokszor pontosítják vagy kiigazítják meglévő ismereteinket, s olykor segítenek bizonyos romantikus elképzelések eloszlátásában.

Rheda Pál könyvkiadói programjáról hallhattunk Bitskey István és D. Szabó Ágnes közös előadásában. Rheda közel huszonöt évig, 1596–1619 között vezette a debreceni tipográfiát. Ez a jelentős időtartam, valamint nyomtatványainak nagy száma és változatossága indokolta könyvkiadói programjának bemutatását. (Az előadók feldolgozása egyben az első jelentős összefoglaló tanulmány Rheda Pál debreceni nyomdászatáról.) Rhedának működése alatt több mint nyolcvan kiadványa jelent meg. Az előadók Heltai János műfaji tagolását alapul véve a következő csoportokra osztva elemezték a műveket: I) Egyházi kiadványok: a Bibliával kapcsolatos munkák, prédikációs kötetek, katekizmusok, gyászversek-gyászbeszédék, énekeskönyvek, imádságos és elmélkedő könyvek, vallási vitairatok; II) Iskolai kiadványok: szójegyzék, szótár, nyelvtankönyv, tantervi utasítás; III) Alkalmi kiadványok, kalendáriumok: naptárak, szorzó- és kamatszámító táblák; IV) Világi tárgyú kiadványok: Gyulai Márton győzelmi éneke, Balassi Bálint Szép magyar komédiája, Curtius Rufus *Nagy Sándor*ának Háporoni Forró Pál által készített fordítása. Legnagyobb számban az első csoport kiadványai képviseltetik magukat; ebből jól látható, hogy az officina elsősorban a kálvinista egyházat szolgálta. A legjelentősebb kiadványok közé tartoztak a kalendáriumok is, melyek biztos bevételt jelentettek. Rheda tehát sokszínű és igényes kiadói tevékenységet tudhatott magáénak, magas színvonalú könyvkiadói programmal.

Csorba Dávid „Az 1661–1705 közötti debreceni nyomdászat esztörténeti képe” című előadásának elején kiemelte, hogy a korszak debreceni kiadványainak elemzését nehezíti, hogy az *RMNy.* még csak 1655-ig jutott el. A kutatók számára azonban nagy segítséget jelentenek az 1990-es évektől megújult nyomda-, könyvkötés-, könyvtár-, retorika-, himnológia-, prédikáció- és kalendáriumtörténeti feldolgozások. A 17. század második felében kiadott nyomtatványok alapján elmondható, hogy a Debrecenben megjelent magyar nyelvű könyvek száma kiemelkedően magas. Ez a tény már évtizedek óta ismert, leginkább Benda Kálmán (198 kiadvány) és R. Várkonyi Ágnes (196 munka) írásaiból. Az állítás ma is fennáll, de az újabb előkerült műveknek köszönhetően tovább pontosítható a kép. Ezek alapján elmondható, hogy az 1661–1705 közt működő debreceni tipogr-

fiának legkevesebb 168 kötetben 208 kiadványa jelent meg. Az ebben az időszakban dolgozó nyomdászok összes kiadványának együttesen is a 60%-át magyar nyelvű munkák tették ki. A korszakban a nyolcadrét formátumú könyv volt a divat, s a század vége felé haladva a vastagabb könyveket felváltották a kis terjedelműek (disputák, káték, imakönyvek, iskolai tankönyvek). Az előadó kimutatásai szerint a kiadványok döntő többsége az egyházi jellegű osztályba osztható be. A legnagyobb példányszámot az énekeskönyvek jelentik, a korban pedig a legmeghatározóbb szerepe a prédikációnak volt.

A Debrecenben használt betűtípusok és könyvdíszek feltárása eddig csak a 16. századra vonatkozóan történt meg, a következő századok vizsgálata folyamatban van az Országos Széchényi Könyvtárban. Varga Bernadett az ott folyó munkából mutatott be egy részt. Számos újdonságot tartalmazó előadásának címe: „»Typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla...« Debrecenben használt könyvdíszek a 18. század első éveiben”. (A könyvdíszek vizsgálata alapján a 18. századi debreceni nyomda életében élesen elkülöníthető az 1705 előtti és utáni korszak, ezért is esett az előadó választása erre a rövid időszakra.) A debreceni officina élén ekkor Vincze György állt, akinek működése alatt évente mindössze három-négy kiadvány jelent meg. A nyomda áldozatul esett az 1705-ös dűlésnek (csak 1712-ben indult újra), s a pusztulás előtti felszerelés nagyobb része is megsemmisült. A könyvdíszeket tekintve teljesnek mondható a pusztulás, hiszen az 1705 előtt használt díszek már egyáltalán nem bukkannak fel a későbbi debreceni nyomtatványokban. Varga Bernadett összeállításában ennek az öt évnél a debreceni könyvdíszeket mutatta be (a nyomdai cifrák kivételével), a teljesség igényével. Munkája kiindulópontját az *RMNy*. szerkesztősége által 1701–1705 közötti debreceniként számon tartott 47 bibliográfiai egység képezte.

V. Ecsedy Judit is több új eredményről számolt be előadásában (A késmárki nyomda Debrecenben?). A késmárki nyomdász, Matthias Witriarius 1704-ben állította fel officináját. Magánvállalkozása a maga korában több szempontból is különlegesnek mondható: a 18. században ez volt az egyetlen protestáns alapítású nyomda Magyarországon, ez volt a század második nyomdaalapítása, és a Rákóczi-szabadságharc idején, a hadműveletek közelében jött létre. A késmárki tipográfia 1710-ben megszűnt, majd egy évvel később eladták a debreceni városi tanácsnak. Az új nyomda kiadványai csak 1713-tól jelentek meg, Miskolczi Csulyak Ferenc irányításával. V. Ecsedy Judit összevetette a késmárki nyomda 1705–1710 között megjelent kiadványainak külsejét az 1713-tól kezdve Debrecenben kinyomtatott könyvek tipográfiai jellemzőivel. A könyvdíszek vizsgálatával és egyéb források segítségével bebizonyította, hogy a késmárki nyomda valóban Debrecenbe került. Fontos megállapítása az is, hogy az 1719-es tűzvészben nem pusztult el minden, ugyanis a késmárki eredetű díszek némelyike az 1730–1740-es években továbbra is használatban volt az újra működő debreceni nyomdában. Előadása végén szólt még a Tótfalusi Kis Miklóstól származó betűanyagról is, melynek debreceni használatára több bizonyíték is létezik.

Oláh Róbert Tóth Endrének az Egyházkerületi Közgyűléshez írt kérvényét elemezte. A debreceni tanács 1844-ben választotta meg Tóth Endrét a nyomda élére, s ő közel egy évtizedig, 1853-ig irányította azt. Nem önszántából hagyta el a nyomdát: hanyagsággal, pontatlansággal és sikkasztással vádolták meg. Tóth Endrének korábban csak technikai fejlesztéseiről olvashattunk, az előadásban tárgyalt levélből azonban ennél sokkal többet tudhatunk meg debreceni tevékenységéről. Tóth működésének első évében írta meg a kérvényt, melyben nagyszabású, jól átgondolt terveiről kapunk képet. Nagy lelkesedéssel látott neki munkájának; mind az eladást, mind az előállítását meg akarta reformálni: megnyitotta a nyomda saját termékeit árusító boltját, vassajtókat szerzett be a régi fasajtók helyett, új betűkészletet s jó minőségű géppapírt vásárolt. Ezen fejlesztések tették lehetővé, hogy a debreceni nyomda az 1848–1849-es szabadságharc idején megfelelhessen feladatainak. Tóth Endre művelt és képzett nyomdászmeister volt, akinél együtt járt mind a tartalom, mind a forma iránti igényesség.

Ölveti Gábor „Debreceni nyomdák a 20. század első felében” címmel tartotta meg előadását. Az I. világháború az élénk debreceni nyomdaipari működésnek is véget vetett. Az 1870-es évektől számba vett 71 nyomdai vállalkozás közül csak nyolc érte meg az 1920-as évet, például a Hegedűs és Sándor Rt., Liebermann Mór nyomdája és a Városi Nyomda. 1918 után Debrecen nyomdáiinak új szerkezete alakult ki, ugyanis megjelentek a tőkeerős társaságokba szerveződő és gyári jellegű nagyüzemek. A nagyvállalatok mellett továbbra is népes maradt a kis- és középvállalkozók tábora is. A gazdasági világválság a termelésben is nagy pangást okozott. Ez időszakban csak a tőkeerős gyári jellegű, illetve kisipari társulások maradtak meg. A korszak jelentősebb eseményei közé tartozik, hogy csődbe ment a Hegedűs és Sándor Rt., deportálták a Liebermann testvéreket, nyomdájuk pedig egy bombázáskor megsérült. A Városi Nyomda az 1948-as kormányrendelet alapján Alföldi Nyomda Nemzeti Vállalattá alakult át, majd 1949-ben valamennyi, még működő nyomdát államosítottak, és átadták az Alföldi Nyomdának.

Szendrei Ákos a 20. század második felébe kalauzolta a hallgatóságot. „Az államosítástól a privatizációig. Az Alföldi Nyomda története – 1949–1998” című előadásában hat korszakra osztva ismertette a nyomda történetét és átalakulását: 1) Az államosítás korszaka (1945–1949); 2) A nagyipari beruházások, vagyis a „vas és acél országá”-nak korszaka (1950–1956); 3) Az életszínvonal emelésével, a mezőgazdaság, a feldolgozóipar intenzív és a könnyűipar extenzív fejlődésével jellemezhető gazdasági konszolidáció korszaka (1957–1968); 4) Az „új mechanizmus”-sal elinduló, az életszínvonal további emelését hozó és részleges piaci viszonyokat teremtő időszak (1969–1985); 5) A kényszerű reformokkal és a gazdasági visszaesséssel jellemezhető stagnálás, válság, majd a rendszerváltásba torkolló korszak (1986–1989); 6) A szerkezeti átalakulás, a privatizáció, illetve a piaci és világgazdasági folyamatok megjelenésének, ezzel párhuzamosan pedig a volt KGST-piac megszűnésének korszaka (1990–). Így vált az Alföldi Nyomda hazánk legrégebbi, ma is működő iparvállalatává.

A konferencia végén Bitskey István a 16–17. századi debreceni nyomdatermékek hasonmás kiadásait mutatta be (10 mű), kiemelve azok könyv- és művelődéstörténeti jelentőségét.

Debrecen évszázadok óta mind a történeti, mind a mai Magyarország egyik legfontosabb kulturális központja. A város nyomdájával, nyomdászaival, azok kiadványaival a magyar művelődéstörténetet és szellemi életet szolgálta, így vált kulturális örökségünk részévé. A neves tipográfia – legyen a neve Debreceni Nyomda vagy Alföldi Nyomda Zrt. – 450 éves működését annak is köszönheti, hogy mindvégig a könyvtörténeti kiállítás jelmondatául is szolgáló szavakat tartotta szem előtt: „Nem pusztán üzletképpen ... tartatott”; s örökségéhez hűen ezt teszi ma is.

ZVARA EDINA

Melius Juhász Péter műveinek facsimile kiadása. Az egyháztörténeti kutatások további lendületének szép jele, hogy 16–17. századi magyar nyelvű bibliafordításaink és -kiadásaink hasonmás kiadásai sorra jelennek meg. Ezen művek egy része nehezen volt elérhető, így kutatásuk is akadályba ütközött. Az új kiadások most már mind az egyház-, irodalom-, könyv-, nyomda- és művelődéstörténészek, mind a szép könyvek kedvelői és az olvasni szeretők számára könnyebben elérhetőek. A facsimilék a kutatásoknak is új lendületet adnak, hiszen a művek újra az érdeklődés középpontjába kerülnek, így új kutatási eredmények szülehetnek.

Mindhárom mű a neves debreceni prédikátor és tiszántúli szuperintendens Melius Juhász Péter (1532–1572) munkája:

Az két Sámuel könyveinek, és az két királyi könyveknek az Sido nyelvnek igazságából, és igaz és bölcs magyarázók fordításából, igazán való fordítása magyar nyelvre. (Debreczenbe, Raphael Hoffhalter, 1565.) Hasonmás kiad. Ford.: MELIUS JUHÁSZ Péter. Szerk.: ÖTVÖS László. HELTAI János és BÁNFI Szilvia tanulmányával. Debrecen, 2010. Tiszántúli Református Egyházkerület /Nemzetközi Theologiai Könyv 75./ 515 p.

A Szent Jób könyvének a Sidó nyelvből és a bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre 1565-ben. Hasonmás kiad. Ford.: MELIUS JUHÁSZ Péter. Szerk.: ÖTVÖS László. TÖKÉS László püspök ajánlásával, FEKETE Csaba, P. VÁSÁRHELYI Judit tanulmányával. Debrecen–Nagyvárad, 2008. [Ötvös L.]: Királyhágómelléki Református Egyházkerület /Nemzetközi Theologiai Könyv 74./ 254 p.

MELIUS JUHÁSZ Péter: *A Szent Pal apastal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya. (Döbrötzönben, 1561.)* Hasonmás kiad. Debrecen, 2011. Alföldi Nyomda Zrt. [157 + ?] fől. – MELIUS (JUHÁSZ) Péter: *A szent Pál apastal levelének mellyet a colossabelieknek irt predicacio szerent valo magyarázattya. Szerk.: Incze Gábor. Révész Imre tanulmányával. Budapest, 1937.* Hasonmás kiad. BÖLCSKEY Gusztáv püspök ajánlásával. Debrecen, 2011. Alföldi Nyomda Zrt., 221 p.

Melius Juhász Péter is feladatának érezte, hogy a teljes Bibliát lefordítsa magyar nyelvre. „Miként a prédikátorokat, azt kívánja Isten, hogy valaminemű nyelven a juhok vadnak, azon nyelven prédikáljanak az híveknek, és ne bolondoskodjanak az idegen értelem nélkül való szóval. Így a Bibliát is azt akarja, hogy mindenféle nyelven legyen, s mindenek értsék az ő akaratját” – írja Melius. Továbbá azért is kell lefordítani a Bibliát a saját anyanyelvünkre, mert „noha deákul valami kicsint tudunk, de sokan nem értjük az Bibliát, akít olvasunk”. Ő, eltérően az erazmistáktól, nem nyelvi feladatnak tekintette a Biblia magyar nyelvre fordítását, hanem „a keresztyén atyafiakat, akik ezt kívánják, az Úr szavának szép igaz értelmével és magyarázatával akarja építeni”. Ahogy a Heltai Gáspár vezette kolozsvári tudós műhely, ő is részenként akarta bibliafordító programját megvalósítani. Rövid élete sajnos megakadályozta ebben.

Melius Juhász Péter előtt már többen lefordították a Biblia valamely részét magyar nyelvre. A középkori kéziratos magyar nyelvű bibliafordítások Melius számára is elérhetőek lehettek, azonban erre nem rendelkezünk semmilyen konkrét adattal. A magyar erazmisták, Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János műveinek ismeretére csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk. A *Sámuel könyvének* ajánlásában lévő gondolatok „összecsengenek a Sylvester János *Új Testamentumát* körülvevő nyelvtudományi gondolatokkal”, valamint némely kifejezés az *Új Testamentum* előtt álló disztichonokkal is alludál. Mindezek alapján Heltai János igen valószínűnek tartja, hogy Melius legalább Sylvester fordítását (Sárvár 1541, *RMNy.* 49) ismerte. Erasmus latin szövegkiadását azonban bizonyosan, hiszen idézi, hivatkozik rá a *Magyar Postillában* (Debrecen 1563, *RMNy.* 196). A kolozsvári munkacsoport időben szinte Meliusszal párhuzamosan kezdett el dolgozni, bibliafordításaik 1551-től jelentek meg. A debreceni prédikátornak így tudomása lehetett az ott folyó munkálatairól, de az nem valószínű, hogy ismerték volna egymás programját.

A nem magyar nyelvű források, kézikönyvek közül bibliafordítóink leginkább Luther Bibliáját és a héber eredeti mellett a kommentárokkal gazdagon ellátott, protestáns szellemű latin fordításokat használták. Ezen alapos filológiai munkával készült és nagy tekintélyre szert tett munkákra (Sebastian Münster, Sanctes Pagninus, Franciscus Vatablus) való hivatkozás a humanista filológiai hagyomány továbbélését is jelentette. A rájuk való hivatkozás egyfajta biztonságot, védelmet is nyújtott a felekezetek között zajló viták során. A prédikátorok segédeszköz nélkül nem fogtak hozzá a héber szövegek lefordításához, azt csak ellenőrzésként tartották szem előtt. Közvetlen forrásaik a héber

textust követő latin munkák voltak. Melius a héber nyelvben és irodalomban való kiváló jártasságának alapjait még itthon szerezte meg, majd wittenbergi egyetemi tanulmányai alatt elmélyítette. Bibliafordító társaihoz hasonlóan ő is megnevezi forrásait: eredeti héber szövegek, Franciscus Vatablus, Sebastian Münster, valamint a Jean Calvin és munkatársai által Genfben, 1535-ben megjelentetett fordítás. Vatablus és Münster verzióit tekintve héber vagy rabbinikus forrásértéke csak az utóbbinak van. A Melius-féle bibliafordításokban kimutatható rabbinikus magyarázattöredékek Sebastian Münster bibliakiadásából kerültek Meliushoz. Dán Róbert megállapította, hogy Melius többet adott, mint forrásai, ugyanis kiegészítései nem találhatók meg sem Vatablusnál, sem a genfiek fordításában.

Fordítástechnikájának bemutatásakor Fekete Csaba és P. Vásárhelyi Judit kiemeli, hogy Melius „páratlan prédikáló mivolta” fordításaiban is tükröződik: gyakran használja a kétagú kifejezéseket, kifakad a lapszéleken, értelmet és átértelmet. A két tanulmányíró Heltai Jánoshoz hasonlóan összeveti Melius fordításait a *Vizsolyi Bibliával* (1590, RMNy. 652). Az előbbieket *Jób könyvének* kapcsán úgy vélik, hogy Károlyi Gáspár és társai mindenképpen ismerték Melius fordítását, s ennek a *Vizsolyi Biblia* szóhasználatában is nyoma van. Heltai János a „Sámuel könyve”, a kolossébeliekhez és a rómabeliekhez írt levelek szövegének elsődleges elemzésekor úgy fogalmaz: igaz, hogy Melius fordításai több helyen is hasonlítanak a *Vizsolyi Biblia* szövegéhez, több egybeesés is kimutatható, de egyelőre bizonytalan, hogy ez közöttük közvetett vagy közvetlen kapcsolatot jelent-e. Heltai a kérdést nyitva hagyja: egyelőre nem tartja eldönthetőnek, hogy a létező egybeesések közvetlen kapcsolatra vezethetőek-e vissza (középkori szóbeli hagyomány), vagy ezek a szövegek egymástól független fordítások, melyeket „a legősibb forrás, maga a Biblia szövege kapcsol össze”. Inkább arra hajlik, hogy Károlyiék nem használták Melius szövegeit.

A három kiadvány közül a *Szent Pál levelének magyarázatya* a legkorábbi. Az 1561-ben Kaszáról Debrecenbe érkező Huszár Gál nyomdájában jelent meg 1561-ben. Ez egyben az első, teljes egészében Debrecenben nyomtatott könyv. A másik két kiadványt a Bécsből menekülő Raphael Hoffhalter nyomtatta ki, aki feltehetőleg Huszár közvetítésével érkezett. Hoffhalter igyekezett az elődje által hátrahagyott városi nyomda készletét felújítani, de közben egy saját műhelyt is létrehozott. A császárvárosból új könyvdiszeket, betűtípusokat, iniciálékat és matricákat szerzett be. A *Sámuel és a Királyok könyvében* használta először a debreceni nyomdában újonnan felállított nyomdai felszerelését, s egyben ez az első mű, amely „a szerencsétlen körülmények okán Bécsben megszakadt és Magyarországon újraindított saját tulajdonú műhelyében készült” – emeli ki Bánfi Szilvia. Hoffhalter a nyomdájában nyomtatott műveken minden esetben szerepeltette nevét, a város officinájából kikerülőknél viszont nem. Bánfi a *Sámuel és a Királyok könyvét* Raphael Hoffhalter magyarországi munkáinak legrégibb darabjai közé sorolja. Piros és fekete színnyomással készült címlapján a nyomdász saját maga metszette a zászlós bárányt. Ugyanebben az évben, 1565-ben Hoffhalter nyomdájával együtt Váradra költözött, s itt jelentette meg a *Jób könyvének* Melius-féle magyar nyelvű fordítását.

Melius Juhász Péternek némely bibliamagyarázó prédikációs kötetében is fellelhetőek magyar nyelvű bibliai könyvek, így *A Szent Pál apostal levelének magyarázatjában* is (RMNy. 171). A ma is ismert szövegeket, fennmaradt műveket és egyéb forrásokat számba véve Heltai János Melius ténylegesen létező, magyar nyelvű bibliai szövegei közé sorolja *Sámuel és a Királyok két könyvét*, *Jób könyvét*, a *Rómabeliekhez és a Kolossébeliekhez írt levelet*, valamint a *Jelenések könyvének* teljes szövegét. Biztosra vehetjük, hogy elkészült *János evangéliuma*, s megalapozottan feltételezhető, hogy önálló kötetben jelent meg az *Ézsaiás*, a *Krónikák két könyve* és a teljes *Újtestamentum* is. Továbbá utalások vannak a *Józsue*, a *Bírák*, az *Eszter*, a *Nehémiás* és az *Énekek éneke* egykori nyomtatott kiadására.

Melius Juhász Péter fordítási munkálatai szorosan kapcsolódnak a korábbi hagyományokhoz, ámbar erre vonatkozólag egyelőre kevés tényleges bizonyítékkal rendelkezünk. A most megjelent

hasonmás kiadások (és a hozzájuk írt tanulmányok) azonban nagymértékben hozzásegítenek a szövegek további vizsgálódásaihoz.

A két bibliafordítás Ötvös László, a bibliamagyarázó prédikáció pedig az idén 450 éves évfordulóját ünneplő Debreceni Nyomda (ma Alföldi Nyomda Zrt.) igényes kiadásában jelent meg.

ZVARA EDINA

A Holnap Kiadó könyvillusztrátorokkal foglalkozó sorozatáról. Az 1989-ben alapított Holnap Kiadó létrejöttének, megalakulásának célja a kortárs magyar irodalom közreadása, fiatal magyar írók műhelyeként való működtetése volt. Most mégis egy olyan sorozatának köteteit ismertetjük, amely eltér ettől a célkitűzéstől; nevezetesen a Székely András művészettörténész gondozásában megjelent, 20. századi és kortárs magyar könyvművészek, grafikusok munkásságáról szóló, gazdagon illusztrált albumokat. Igaz, ezek a kötetek a szó szoros értelmében nem nevezhetők sorozatnak, hiszen nincs azonos ISSN számuk, némelyikről a sorozatszerkesztő neve is hiányzik, s olyan is akad közöttük, amelyen Székely szerzőként szerepel. Ennek ellenére az évente-kétévente megjelenő, hasonló tematikájú és kiállítású művek, amelyek egy-egy kiemelkedően magas művészi értéket képviselő, közkedvelt és közismert magyar könyvművész, könyvillusztrátor életművét mutatják be, az évek során összetartozóvá, egy virtuális sorozat tagjaivá lettek. Legjellemzőbb tulajdonságuk, hogy a cikk- és tanulmánygyűjtemények vagy életrajzi tárgyú szövegek kísérei a munkásságot gazdagon bemutató illusztrációk, így az egyes kötetek a művészi albumok, illetve a biográfiák jellemzőit egyesítik.

2003-ban jelent meg az első album, *Reich Károly élete és művészete, 1922–1988* címmel, Kratochwill Mimi szerkesztésében. Az általa nagy szeretettel, de tényszerű tömörséggel megírt fejezetben ismerheti meg az olvasó a művész életét és munkásságát, családi hátterét, tanulmányait, több évtizedes könyvillusztrációs tevékenységét, életszeretét, páratlanul fantáziadús világát. Az album ezt követően Reich Károly legszebb könyvillusztrációiból tartalmaz gazdag válogatást; közülük kiemelkednek Molnár Ferencnek *A Pál utcai fiúk*, illetve Móra Ferencnek *A kincskereső kisködmön* című munkáihoz készítették, amelyek ma már több generáció olvasmányélményét kísérik. Jelentős szerepet tölt még be a kötetben Nádor Tamás riportja, amelyben Reich Károly gyermekkoráról, kézműves neveltetéséről, apai örökségéről, édesanyjáról, családjáról, pályakezdéséről, könyvillusztratori munkálkodásáról, munkaelvéről, a szépről és a szeretetről tesz vallomást.

Még ugyanabban az évben adta közre a kiadó a *Réber-antológiát* is, Widengárd Krisztina szerkesztésében. A vonal filozófusáról szóló fejezetben Székely András mutatja be a grafikusot, s azt a műveltséget, kultúrtörténeti ismereteket igénylő tudást, ami rajzainak megismeréséhez szükséges. Réber László 1949-ben a Szabad Száj munkatársa lett, később a Ludas Matyihoz került, és elsősorban karikaturistaként vált ismertté. 1952-ben kapott először megbízást könyvillusztrálásra. A további fejezetek a felnőttek és a gyerekek számára írt könyvek mellé készített illusztrációit, Janikovszky Évával közös kötetek kiemelkedő sikerét tárgyalják. Jankovics Marcell a filmgyártáshoz kapcsolódó éveit, Wehner Tibor pedig a legkevésbé ismert, rajzoló munkásságát ismerteti.

Székely András 2004-ben megjelentetett *Szántó Piroška* című albumában azt a könyvillusztrátort ismerteti meg, aki elsősorban festőművészként ismert és elismert. A kötet életrajzi szemelvényei egy változatos életút és a politika kapcsolódását mutatják be. Természetesen jelentős szerepet kapnak az életút összefoglalásában a művészettörténeti vonatkozások is. Szántó Piroška illusztratori munkássága mintegy kiegészítő tevékenységként kezdődött; az ígen szerteágazó termésből szinte csak kiragadva lehet említeni a Lukianosz és Boccaccio munkáihoz készített rajzait. A szemelvények

többek között érintik hitvallását Istenről, a természetről, panteista életszeretét és macskarajzait. Székely András a művésznő színes és fekete-fehér műveiből, festményeiből és könyvillusztrációiból nemcsak Szántó Piroska, hanem társa, férje, Vas István életútját, a korabeli politikai és művészvilág életének egy szeletét is szemléletesen tolmácsolja az olvasóknak.

A 2006-ban megjelentetett *Molnár-C. Pál, a könyvművész* című kötetet a kiadó már mint egy sorozat tagját adta ki. Szerzője, Bizzer István a kötet első részében röviden felvázolja az életutat, számvetést készítve az 1894-ben Battonyán született és 1981-ben Budapesten elhunyt művész, illusztrátor, könyvművész alkotói pályájáról, a közönségsikerről, a mellőzöttségről, művészetének jelentőségéről. Kiemelt szerepet kap a könyvillusztrálói tevékenység, amely Az Est-lapokban megjelent tusrajzai után vált általánosan ismertté. A szerző ezek közül azokat találja a legizgalmasabbnak, amelyeken az „elhúzás”, a fésűszerűen kifutó, elhalványuló tusfolt kevésbé teszi testessé az alakokat, inkább síkok egymásba csúsztatását idézi elő. Másfelől a római ösztöndíj alatt készített műhelymunkáiban Molnár C. Pál egységet tudott teremteni a modernség és a klasszikus európai kultúrát képviselő értékek között. Művészetében jelentős szerepet töltött be a fametszet is; 1930-ban megjelent Fiorettije nagy közönségsikert aratott. Jelentős könyvillusztratori munkáiból ki kell emelni még a Mária-tisztelethez kapcsolódó könyveit – ugyanakkor az érzékeny mutatkozó női test iránti szenvedély is egyik fő jellemzője maradt grafikai művészetének. Molnár igen mutatós metszetorozatot készített Kisfaludy Sándor, Arany János, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és mások szépirodalmi alkotásaihoz is.

Ebben az évben a kiadó még két grafikus-könyvillusztrátorról jelentetett meg albumot. Az első Kernács Gabriella *Sajdik* című köteté. A sokak számára elsősorban karikatúristaként ismert Sajdik Ferenc a magyar könyvillusztrálás kitűnő alakja is. A Móricz Zsigmond szatirikus írásával kezdődő mű gerincét a művész önéletrajza, illetve a vele és kortársaival készített riportok alkotják. Sajdik Ferenc ember- és állatábrázolásaival groteszk, ám mindig találó karakterrekléseket hozott létre, tudósai, politikusai, lovai és képzeletbeli állatai tulajdonképpen egy-egy jellemvonás, történelmi pillanat találó megörökítései. (Nem tudom megjegyzés nélkül megállni: „Magyar Nobel-díjasok” című sorozatában megtalálható Keleti Károly is, az első magyar hivatalos statisztikai szolgálat, a KSH megalapítója, amint strigulákat húzogató.) Szót kap természetesen Csukás István is, akinek mesefiguráit Sajdik alkotta közismertté és közkedvelté.

A másik album *Kass János: Írások és képek* címmel jelent meg; a kötet szövegének nagy részét maga az illusztrátor jegyzi. Írásai természetesen elsősorban munkáival állnak kapcsolatban. Kiemelkedik közülük Madáchtól *Az ember tragédiája*, Bartók *Csodálatos mandarinja* és Kodály *Psalmus Hungaricus*. Olvasható személyes vallomás Mészöly Miklóshoz és Polcz Elaine-hez kapcsolódó barátságáról, városmajori otthonukról, az ötvenes évek keserves élményeiről, a régi barátok hiányáról, Borsos Miklósról, Hincz Gyuláról, Kassák Lajosról. Székely András átfogó jelleggel ismerteti Kass könyvművészeti eredményeit, s tartalmazza a kötet mások mellett Angyalosi Gergely írását is az irodalmi mű és a képzőművészeti alkotás közötti kapcsolatról.

A 2009-ben megjelent, *Heinzelmann Emma: rajzba álmódott mesék* című kötetet a sorozatszerkesztő szerzőként jegyzi. A groteszk hangvételű, lírai ihletésű, tüneményesen csúfondáros könyvillusztrációk alkotója gyerekkönyvek, hazai és külföldi szerzők képi világának megteremtője. A kanyargós életút a filmgyári munka után Szász Endre mellett formálódott, betűírásán keresztül a plakátkészítésig. Az olvasó személyes vonatkozások mellett a korszak, az 1948–1990 közötti évek grafikai törekvéseivel, a kötöttebb és szabadabb légkör lehetőségeivel egyaránt szembesülhet. Az utóbbit Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Kányádi Sándor, Ottlik Géza munkáinak illusztrálása mutatja. A szerző megállapítása szerint Heinzelmann Emma rajzai a „valóság fölött lebegő, szür-reálisak, mint amennyire a mesebeli világot tükrözik a szokott gyermekkönyveknél komorabb barnát, feketét is alkalmazó színvilágukkal”. A kötet záróhangulatát a „Hajlékaim” című önéletrajzi írás adja meg.

Az eddig megjelentetett művek sora Sas Péter *Kós Károly, a könyvművész* című munkájával zárul. Az igen szépen illusztrált kötet méltó emléket állít az építőművésznek, a könyvművésznek, az írónak és az alkotó embernek. A kötet bevezetője rövid áttekintést nyújt Kós Károly gyökereiről, Kolozsvárról, neveltetéséről, a diák évekről, a rajzolás szenvedélyéről és kézzel írott könyveiről. Az egyes fejezeteket természetesen Kós munkái kísérik: általánosan ismert és kevésbé köztudott rajzai, illusztrációi, amelyek tematikában, megfogalmazásban kapcsolódnak a szűkebb és tágabb szülőföldhöz. A szerző bemutatja, miként jutott el Kós Károly az építészettől az irodalomig, s az illusztrációkat miként váltották ki különböző – személyes vagy olvasmányokhoz kapcsolódó – élményei. Sas Péter összefoglaló áttekintést nyújt az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Társaság kiadói, s a két világháború közötti időszak erdélyi magyar könyvtörténeti, nyomda-történeti, könyvművészeti, irodalomtörténeti háttéréről is.

A sorozat egyes kötetei sem méretben, sem a borító színében vagy sorozati jellegét hangsúlyozó formával nem hasonlítanak egymáshoz. Tördelésük, tipográfiájuk is más és más. Ami közös bennük, hogy mindegyik kötet egy-egy jeles magyar művész könyvillusztrátori tevékenységét mutatja be, jó minőségű félfényes vagy matt műnyomó papíron, kitűnő színes és fekete-fehér illusztrációkkal, keménynyomtatásban, az egyes művész stílusát kifejező képi elrendezéssel. A sorozat minden tagja igényesen elkészített, magas színvonalú könyvművészeti alkotás. Korunk lázas e-book felé elektronizálódó világában nagybecsüléssel tudom kifejezni a Holnap Kiadónak művészet-történeti, könyvművészeti, irodalomtörténeti szempontból egyaránt maradandót alkotó, mívés kiadványsorozatáért.

NEMES ERZSÉBET

SZEMLE

Jury, David: Mi a tipográfia? Ford.: GEBULA Judit, KOVÁCS Balázs. Bp. 2007. Scolar Kiadó, 256 l.

A tipográfia, a nyomtatott szövegekhez kapcsolódó mesterségek egyike nem is oly régen csak a beavatottak és elhivatottak szűk körének tudása volt. A tipográfusok mintegy a szerző és a nyomda közötti kapcsolatot teremtették meg, legalábbis az igényes kiadványok esetében. Ezek nem kizárólag csak bibliofil munkák lehetnek; egy tömegmunka kiadója is képviselheti az igényességet, és fordítva: a rendelkezésre álló sok pénz önmagában nem biztosítja az izlées kiadványt. Az a szakember tehát, akinek tudása és tapasztalata elősegítette, sőt biztosította a kis és nagy példányszámú nyomtatványok megjelenítésének színvonalát, fontos, elsősorban a gyakorlatban kamatoztatható tudással rendelkező.

A digitális technológia megjelenése és elterjedése azonban ezen a téren is átalakította a korábbi viszonyokat: a szakmabeli tipográfusok munkái mellett megteremtette az egyéb felhasználók hétköznapi tipográfiáját. Ez egyfelől a személyes lehetőségek bővülését jelenti, másfelől azonban számtalan probléma forrása is egyben. Napjainkban egyáltalán nem számít különlegességnek, hogy egy írásos megjelenéshez kapcsolódó mű első, az alapvető formázási feladatokat ellátó tipográfusa maga a szerző, pontosabban a szövegrögzítő; sőt ma már inkább az számít fehér hollónak, aki, értelmiségi feladatot, munkakört ellátva legalább alapfokon nem képes kezelni az elsősorban a számítógépekhez kötődő szöveg- (és kép-)rögzítésre szolgáló programokat. Mindez

a számítógépes és digitális technológia visszafordíthatatlan fejlődésének – és a kiadói költségcsökkentésnek – köszönhető, ami egyfelől kikényszeríti a tipográfiai ismeretek általános alkalmazásának lehetőségét és szükségességét, másfelől konkurenciát állít a hivatásos tipográfusok elé. Természetesen szó sincs arról, hogy a szakmáját hosszabb idő alatt elsajátító, tudását jelentős és változatos kiadványokkal bizonyító tipográfusok jelentősége elhalványulna; a profizmus, a minőségi munka nem helyettesíthető semmivel. Ugyanakkor nyilvánvalóan szükséges valamilyen segítséget adni azoknak is, aki mintegy kényszerből kezdik meg a szövegrögzítés formuláival való ismerkedést. Az úgynevezett hétköznapi tipográfusok számára kíván tehát legfőképp segítséget nyújtani e kötet, nem annyira gyakorlati szabályok lefektetésével és kanonizálásával, mint inkább szemléletformálással. Tárgyalásmódjában és képi megoldásaiban különbözve a Magyarországon is közismert kontinentális tanító- és oktatókönyvektől, inkább az angolszász, ezen belül különösen az egyesült államokbeli szokásokhoz igazodva. A gyakorlati segítség és a szemléletformálás együttes jelenléte figyelhető meg e kiadványban: a bemutatás kap fontosabb szerepet, a didaxis rovására. Következik e tárgyalásmód abból a tényből is, hogy e munka egy modern formatervezéssel foglalkozó sorozat része. A historizálás eluralkodásának hiánya kimondottan erény, sajnos a stílus azonban néha éppen ebből az alapfelfogásból következően némiképp laza és túlbeszélő.

A szerző az errefelé kissé szokatlan megközelítés mellett anyagát is hasonló módon rendezte: három nagyobb részre osztja, s ezeknek a „Hát-

tér”, „Anatómia” és „Portfóliók” címet adja. (Befejezésül „Etcetera” címen ad irodalomjegyzéket, szómagyarázatokat, köszönetnyilvánítást stb. – ez sem bevett megoldás.) Alapvető elgondolásának megfelelően kötetét bőségesen, a szöveggel egyenrangú fontosságú illusztrációkkal látja el.

A „Háttér” főcím alatt összefogott fejezetek összekötik a tipográfia és a kommunikáció fogalmát; mindkettőt kibővítik és részben átértelmezik. Az esztétikus kiadványok előállításának tudománya anyaghordozójában és funkciójában manapság egyaránt kibővül, a papír mellé lép gyakorlatilag minden felület, amely betűket, írásjeleket és ábrákat képes hordozni, az üzenet pedig a szép- és szakirodalmon, valamint a művészeteken túl a reklámon át a legkülönbözőbb üzemi, irodai, gazdasági, politikai, kulturális és számtalan egyéb interperszonális kapcsolat tartalmát közvetítheti. Ez a felfogás kimondottan látókörbővítő, megcélózva az amatőr tipográfusokat. Az általános bevezetés a látvány ritmusával, a betű megjelenítésének fontosságával kezdődik: mindkettő az információátadás segítője. A tipográfiai elemek azonban nem ezek: betűcsaládok, diagramok, táblázatok, illusztrációk gazdagítják számukat, megjelenésükre pedig a nyomtatás technikája, a papír minősége, a tipográfus tudása és tapasztalata van legnagyobb hatással; ezek eredményezik együtt azt a látványt, amit a nyomtatvány vagy a bármilyen más módon előállított szöveg a járulékos elemek és illusztrációk segítségével megjelenít. Az előállítást és a befogadást természetesen módosít(hat)ják a társadalmi szokások, illetve a hogyan olvasunk és a miért nem olvasunk kérdése. David Jury szabályozottság és szabálytalanság, beszéd és írás, olvasás és tipográfia, írás és tipográfia, konvenció és változás, hitelesség és hagyomány kapcsolatát vizsgálva, fogalommagyarázatok és kapcsolatrendszer bemutatásán keresztül jut el a saját magyarázataiig. A mindenki számára elengedhetetlen tipográfiai alapelemek: a fix és alapvető karakterek, a különféle betűkészletek, a vonalvastagság, a kurzív betűk dőlésszöge, valamint a betűköz, amelyeket a hivatásosoknál kiegészít a betűtervezés szabadsága és megkötöttsége, illetve a tipográfusi munka értelmi és érzelmi összetevői.

A könyvtervezés mindig a befogadóért van – és csak másodsorban a szerző munkája miatt –, ennek következtében betűtervezés közben figyelembe kell venni az olvasástechnikai hatásokat is. Magyar olvasó számára érdekes lehet szembe-sülni az angolszász írástanítás tipográfiai szempontú kritikájával, s a változás hajtóerőként való definiálásával: „A felesleg termelése fontos eleme a választás szabadságát hirdető társadalomnak.” Vajon napjainkban, gazdasági válságok fenyegette világunkban milyen fénye van a fenti megállapításnak? Ebben az első harmadban található még egy rövid történeti áttekintés, amely a kéz-írást és a nyomtatást, az írás- és nyomtatástörténetet összegzi vázlatosan, néhány, feltételezhetően irritáló megjegyzés kíséretében, például: „a sorkizárt szedést egyre kevésbé tekinthetjük formálisnak”. Szó esik a nyomdai kézikönyvek, a saját szabványok szerepéről, a társadalmi vonatkozásokról és minősítésekről, végül a legújabb jelenségről, a hipermediáról is. Az egybevetések, az összehasonlítások mind az aktív, alkotó könyvtervezést sugalmazzák az egyszerű, reprodukív tipográfiával szemben, anélkül hogy a szerző bárkit a céhbe tartozás felé irányítana.

Az „Anatómia” főcímet viselő második rész fejezetei egy képzeletbeli tipográfiai enciklopédiában is helyet kaphatnának. A szerző úgy látja, hogy a tipográfia demokratizálódása az elmélet és a gyakorlat ellentmondásos kapcsolatát eredményezte, amit a vizuális kultúra fejlesztésével lehetne kiküszöbölni. Ezért vonja be a szemiotikát, a nyelvészetet, a retorikát és a szemantikát mint társtudományokat, amelyek segítséget nyújthatnak a felismerhetőség, az olvashatóság és a helyesírás útvesztőiben. Megállapításait itt is rövid, frappáns kommentárokkal kíséri. Az ábécék részelemeinek – betűk, írásjelek, számjegyek, térközök – ismertetését követően megjegyzi: „a tipográfia részben a térközök beosztásáról szól”. Miután összefoglalja a lineáris szöveget alkotó elemeket, a sorkizárt tördelést ismét szembeállítja a tudatos sortöréssel. Szerinte ugyanis a szavak közötti egyenletes szóköz megtartása sokkal fontosabb, mint magának a bekezdésnek az arányos beosztása, mivel a sorvégek közötti közböcs a jelentés szempontjából, míg az elválasztás

maga is tipográfiai elemként alkalmazható. Ezt az elvet balra zárt bekezdéseivel egyébként maga a könyv is alkalmazza.

A magyar nyelven elérhető, eredeti vagy fordított tipográfiai irodalom lehetővé teszi, hogy a nem szakmaszerű alkalmazók is megfelelő ismereteket szerezhessenek, amelyeket a szöveg-előállítás alapvető problémáinak megoldásában felhasználhatnak. Ugyanakkor kevés olyan, anyagát szabálytalanul, ám igen szuggesztíven tárgyaló munka van, mint David Jury könyve. Ráadásul mindezt erősíti maga a tipográfia, amely a sokkoló címoldaltól a számtalan ötletet adó „Portfólió”-ig terjed. Nem egyszerűen egy sokadik munka került a harmonikus kiadványokra érzékeny olvasók elé, hanem egy kimondottan használatra koncentráló, ötletekkel és példákkal ellátott, érdekes olvasmány.

BUDA ATTILA

Tanner, Marcus: *The Raven King, Matthias Corvinus and the Fate of his Lost Library*. New Haven–London, 2008. Yale University Press, XX + 265 l.*

Különös, a maga nemében egyedülálló mű született a Corvináról. Marcus Tanner horvát származású amerikai újságíró, a *The Independence* napilap egykori balkáni tudósítója, egyben történeti tárgyú sikerkönyvek szerzője legújabb műve tárgyául a Corvina Könyvtár történetét választotta. Kétség nem férhet hozzá, hogy a témaválasztásban Tanner elsődleges szempontja az volt, hogy az írásműből majdan eladható sztori kerekedjék. Olyan tárgyat kellett tehát választania, amely ezen „átdolgozásra” alkalmasnak tűnt. Rendkívül érdekes volt olvasni: a Corvina története bizony ilyen.

Izgalmas, sodró lendületű olvasmány lett a végeredmény, mesteri hangulatkeltéssel, az egyes szereplők kerek jellemábrázolásaival. A stílus érzékeltetésére álljon itt a mű legelső mondata:

* A recenzió a „Corvina Graeca” nevű (K 75 693) OTKA program keretében és támogatásával készült.

„It was the fig that killed him.” Azaz „a füge volt, ami megölte őt”. Tudniillik a királyt. A mese a továbbiakban igen plasztikusan, regényes homogenitással árad. A probléma csupán annyi, hogy a szerző a történeti adatok hiánya keltette lukakat saját fantáziája segítségével pótolta ki. De talán még ez sem volna baj, hiszen miért is ne születne egy jó bestseller ebből a sztoriból, ha a mű nem a Yale University Press nyomdagépei alól került volna ki, és – lévén impozáns bibliográfiával, mutatóval, kódexlistával ellátva – nem kerülne végül az amerikai és más „idegen nyelvű” egyetemek polcaira mint up to date szakirodalom a témában. Az egyébként valóban olvasmányos, óriási adatmennyiséget mozgató írás tehát elsősorban amiatt szolgál rá a kritikára, hogy szakkönyvként kívánja pozicionálni magát.

Az előszóban a megírás legfőbb okaként maga a szerző is azt a körülményt hozza fel, hogy az angol nyelvű világ igencsak híjával van a Mátyásról és híres könyvtáráról szóló olvasnivalónak, különösképpen pedig az olyan könyveknek, amelyek a könyvtár bemutatását összekapcsolják a nagy király személyiségével és viselt dolgaival. Az ötlet maga üdvözlendő, hiszen valóban nem született még mű a Corvináról ilyesfajta célkitűzés jegyében. Attól a szerzőtől azonban, aki ilyesmire vállalkozik, különös precizitás és történeti hűség követeltetik meg, hiszen – a tényanyag csekélyisége folytán – igen nagy a melléfogás veszélye. Más kérdés persze, ha az alkotó eleve belenyugszik abba, hogy műve jórészt a valóság és a fikció határán fog mozogni; akkor azonban teljesen másként kell a leendő írásmű műfaját meghatározni.

A mű – címével ellentétben – nem igazán a könyvtárról szól. A Corvina valójában a szöveg kohéziójának vezérfonala, ürügy arra, hogy a szerző teljes képet adhasson Hunyadi Mátyás idejéről. Tanner a könyvtárat érdemileg az első két fejezetben „elintézi”, azt követően a történeti szála koncentrálni, amely érezhetően jóval fontosabb volt számára. Az utolsó fejezetek egyikében aztán ismét visszatér a Corvina történetéhez, de ekkor is elsősorban azt kívánja bemutatni, hogy a fennmaradt corvin-kódexek felkutatására, visz-

szaszterzésére irányuló törekvések miként illeszkedtek a 19. század politikai célkitűzéseire. A köztes fejezetekben csupán „elővesz” egy-egy, a témához éppen illő corvinát, kétségkívül igen ügyes írói fogásként.

A figyelmes olvasóban még az a gyanú is fölébred, hogy a munkában az ürügyül használt témák szerkezete valójában kettős: a Corvina története jól csengő hívószó Mátyás uralkodásának bemutatásához, ez utóbbi pedig tér- és időbeli összetettsége, történeti, földrajzi és politikai vonatkozásai miatt kiváló terep ahhoz, hogy a szerző „bedobja” a 19. és 20. századi magyar történelem inkriminált momentumait, a magyar–román viszonyt, Magyarország területi megcsonkításának epizódjait, végső soron pedig pellengérré állítsa az általa egyöntetűen sötét színben feltüntetett magyar nacionalizmus valamennyi megnyilvánulását a 19. századtól napjainkig. A szerző további rejtett célja, hogy valamiképpen a jelen vagy a közelmúlt politikai helyzetéről beszéljen, és párhuzamba állítsa Mátyás korának ellentmondásokkal terhes, átalakulóban lévő Európáját a kontinens mai viszonyival. Tanner tehát mindenképpen modernizálni, aktualizálni akar, amely szándéknak a műben lecsapódó következményei természetesen borítékolhatók.

A könyv tizenegy fejezetre oszlik, amelyek pusztán irányadó jellegűek, hozzávetőlegesen szólnak csupán arról, amit címük sugall. A „cselekmény” valójában kronologikus rendben halad, egy-egy fejezet fő tárgya egyszerűen támpont a szabad (és merész) asszociációkhoz. Borzongató és gyönyörködtető izgalmak tárházában vagyunk! A korai évekről szóló fejezetben Visegrád leírása kapcsán így kapnak helyet Drakula gróf viselt dolgai. A fő tárgyról azonban alig tudunk meg valamit, mint például Beatrixról és Ugoletról a róluk szóló fejezetekben. Gyönyörködhetünk azonban annak az ünnepi lakomának az élvezetes leírásában, amellyel Beatrix nővére, Leonora d’Este fogadta Magyarországra felé tartó hűgát Ferrarában.

Az alábbiakban a műnek csupán a Corvináról szóló részeit vizsgáljuk meg kissé behatóbban; a könyv nagyobbik hányadát a történészek fel-

adata volna elemzés alá vonni. Sommásan elmondhatjuk, hogy amit Tanner a könyvtárról leír, igaz is meg nem is. A Corvina kutatásának egyik jellegzetessége, egyben pedig fő problémája, hogy nagyon kevés tényanyaggal dolgozik: a könyvtár történetében nagyon kevés a biztos támpont, következésképpen rendkívül nehéz valóban helytálló megállapításokat tenni. Számos esetben a kutatónak is igen nehéz elkerülnie a csapdát: abbéli szándékában, hogy egyáltalán mondhasson, megfogalmazhasson valamit, akaratlanul is csúsztatást követhet el, elferdítheti a valóságot. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kutatás az egyes kódexek mélyreható, komplex vizsgálatán keresztül haladhat tovább, belőlük bontakozhat ki a könyvtárnak egyfajta mélyebb, valóságosabb kohéziója, ami adott esetben túlmutathat mai ismereteinken. Tanner az előszóban maga is leszögezi, hogy nem lévén szakember, nem kíván semmit sem hozzátenni a kutatási eredményekhez, így csak az eddigieket fogja felhasználni. Ez teljesen rendben is volna, ha írói szándéka és műve hangvétele nem követelné meg a csekélyke tényanyag feldúsítását, ami minduntalan csúsztatásokra kényszeríti.

Az első fejezetben (*Deep inside the palace*) Tanner elsősorban a Corvina állományát kívánja bemutatni, adaptálva azt a kor kulturális normáihoz, valamint a király gyűjtési szokásaihoz. A korai évekről, azaz Mátyás uralkodásának első két évtizedéről szólva azt a megállapítást teszi, hogy a gyűjtés akkoriban mindvégig úgy történt, hogy az uralkodó egyszerűen csak elfogadta a kéretlenül hozzá áramló, neki ajánlott műveket, amelyek jórészt őt dicsőítették (3). Ez az állítás részben igaz, hiszen valóban ismerünk olyan munkákat, amelyeket ebben a korai időszakban Mátyásnak dedikáltak; erre példa Andreas Pannonius *Libellus de regiis virtutibus* című írása (hiteles corvina, Róma, BAV, cod. Vat. Lat. 3186) és Lodovico Carbone Mátyást dicsőítő dialógusa (Bp. MTA Könyvtára, K 397), egyfelől azonban az így beérkező művek száma nem volt még olyan jelentős, másfelől pedig ez a „gyűjtési forma” koránt sem merítette ki a korai évek könyvbeszerzési módozatait. Hiszen a fennmaradt corvinaállományban a kódexek jelentős része ebből

az időszakból származik – különös tekintettel a fehér indafonatos díszítéssel ellátott kéziratokra –, és ezeknek csupán a töredéke eredeztethető Vitéz János könyvtárából. Az utóbbi évek kutatásai, amelyeket főként a 2008-as Reneszánsz Év ösztönzött, azt sejtetik, hogy Vitéz Jánosnak valószínűleg nagyobb volt a szerepe a királyi könyvtár korai fejlesztésében, mint ahogyan azt korábban vélték. Az állomány korai rétegének összetétele mögött mintha Vitéz saját könyvgyűjtési elvei, szempontjai sejlenének föl. A korai királyi bibliotéka leginkább induló humanista könyvtárra hasonlít, amely valóban a korabeli kánonnak megfelelően, a teljesség igényével próbálta felsorakoztatni az antik szerzők, a keresztény egyházatyák és mérvadó középkori teológusok munkáit. Ehhez képest a könyvtár későbbi, egyöntetűen „felfutónak” tekintett időszakában (1476-ot követően, egészen a 80-as évek második feléig) a gyűjtés jóval esetlegesebbnek tűnik, és majd Mátyás halála közeledtével válik ismét rendszeressé, amikor Bartolomeo della Fonte 1489-ben Mátyás szolgálatába áll, Budára jön, és megkezdí a szisztematikus gyarapítást. (Legfontosabb feladata, hogy listát állítson össze a hiányzó és lemásolandó művekről.)

A szerző egyik legfőbb törekvése, hogy Mátyástól elvitasson mindenféle mélyebb vallásos meggyőződést és érzületet, ezért kapva kap a szakirodalom bizonyos megállapításain, és kijelenti, hogy a király „határozottan előnyben részesítette a világi műveket a vallásos tartalmúakkal szemben”. „Valóban – folytatja – ha nem számítjuk a liturgikus segédkönyveket, a bibliákat, evangéliumos könyveket, misekönyveket és breviáriumokat, amelyek minden esetben a palotakápolna saját könyvtárához tartoztak, nem túl sok olyan könyv marad, mint a melki apátságban őrzött imádságoskönyv, amely kegyességi munkának tekinthető” (7). Kijelentése számos szempontból problematikus. Eleve nem derül ki, hogy egészen pontosan mit is ért „vallásos tartalmú” műveken. Ha szó szerint vesszük a kifejezést, azaz általában a „vallásos tartalmú” művekre vonatkoztatjuk, akkor a megállapítás egészen egyszerűen téves, hiszen a világi tárgyú munkák számbeli túlsúlya a Corvinában egyáltalán

nem szignifikáns a „vallásos tartalmúakkal” szemben, tekintve, hogy az egyházatyák művei és más teológiai jellegű írások – a kódexekbe foglalt művek számát tekintve – mintegy a felét teszik ki a fennmaradt állománynak. Ha pedig a vallásos tartalom alatt valójában kegyességi irodalmat ért, méghozzá a magánajátosság körébe tartozó műveket, akkor megállapítása inadekvát a tárgyban. Kissé hasonló megközelítést mutat, mintha a távoli jövőben valaki egy 20. század végi könyvtárban csupán egyetlen szakácskönyvet találna, az agyonforgatott *Horváth Ilonát* (a 20. század második felének legnépszerűbb szakácskönyve Magyarországon, 1955 óta számos kiadása volt), és abból azt a következtetést vonná le, hogy egykori tulajdonosa nem szeretett főzni. A magánajátosságot segítő művek, imakönyvek, psalteriumok közül egy-egy természetesen bekerülhetett – mint ahogy be is került – a királyi könyvtárba. Különösen az ajándékba kapott díszköteteket kaphattak helyet a reprezentatív gyűjteményben, mint például a Beatrix-psalterium (Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 39 Aug. 4°) és az erlangeni Biblia (Erlangen, Universitätsbibliothek, Ms. 6.). A dolog jellegéből fakadóan azonban ez a könyvcsoport alapvetően másfajta praxist és célokat szolgált, mint egy, az akkori tudás teljességét összegyűjteni és felmutatni kívánó uralkodói-humanista könyvtár, következésképpen nem is ott kell keresnünk a helyét. Erre Tanner valójában maga is rámutat, amikor a liturgikus segédkönyvek kapcsán azt írja, hogy azokat a palotakápolnában, nem pedig a könyvtárban helyezték el. (A kérdés természetesen ez esetben is bonyolultabb, a „minden esetben” fordulat használata túlzás.) Emellett Tannernek szemmel láthatólag fogalma sincs az egyéni kegyesség gyakorlásának módjáról, amely az esetek többségében csupán néhány könyv tanulmányozására, rendszeres forgatására, elmélkedő olvasására korlátozódik. Elhibázott tehát olyasfajta kijelentést tenni, hogy Mátyás inkább gyűjtötte a világi tárgyú, mint a „vallásos tartalmú” műveket, és még inkább elhibázott ebből a tételből arra következtetni, hogy a magyar király nem volt különösebben vallásos, sőt mindehhez inkább cinikusan állt hozzá (Bevezetés, XVIII). Tanner voltaképpen önellentmon-

dásba bonyolódik, amikor hangsúlyozza, hogy Mátyás mennyire nem törődött a hit dolgaival, máshol pedig hozza a velencei követ jelentését, amely arról szól, hogy a király mindenkit túlszárnyalt vallásos buzgóságával. Történeti kutatások bizonyítják, hogy mindez nem csak szólam. Mátyás művének, személyiségének, uralkodói attitűdjeinek erőteljesen a magyar középkorban való gyökerezését egyre inkább hangsúlyozza a kutatás. Különösen igaz ez személyes vallásosságára, amely a források egybehangzó beszámolóí alapján rendkívül elmélyült volt, gyakorlása pedig napi rendszerességgel történt. (Érzékletes képet alkot erről Szovák Kornél „A király és az egyház – Mátyás személyes vallásossága” című tanulmányában (In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiáll. kat. Szerk.: FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin, VÉGH András. Bp. 2008. BTM, 393–396). Tanner több szempontból is problematikussá megállapításához már csupán apró adalék, hogy az az imádságoskönyv, amelyet a szerző említ mint a király vallásosságának soványka példáját (Melk, Stiftsbibliothek 1845), a leginkább vitatott identitású corvinák közé tartozik. A címlapján található Aragóniai-címer alapján legfeljebb Beatrix királynéé lehetett, a király hitéletéről tehát semmiképpen sem árulkodhatott sem pro, sem contra. Ráadásul a possessor Beatrixszal való hagyományos azonosítása is igen gyenge lábakon áll. (Minderről legutóbb I. Pócs Dániel leírását: *Hunyadi Mátyás, a király i. m.* Kat. 5. 9, 261–262.)

Mivel a mű a teljesség igényével készült, és komplexitásra törekszik, a szerző a dolog jellegéből fakadóan természetesen nem kerülheti el az értékelés kényszerét, ami Mátyás személyiségét és uralkodásának jellegét, következményeit illeti. A bulvárjellegű szolgáló túlzások és torzítások azonban mindenütt szembeötlőek. A túlzóan dicsőítő szavakat rosszhiszemű megjegyzések váltják fel, melyek az uralkodót számító, hatalomvágyó gazemberként mutatják be, hangsúlyozva kétszínűségét. Ugyanakkor elhibázott próbálkozás megfosztani egy középkori/reneszánsz uralkodót minden nemzettudatától. Tanner Mátyást anakronisztikus módon haza és hit

nélküli kozmopolitaként kívánja ábrázolni, ebben látja a nagy király egyik legfőbb erényét. Az alábbi bekezdés ebből a szempontból egészen megdöbbentő: „Mátyás soha sem látta vlah származású nagyatyját, aki 1419 körül, a király születése előtt negyed századdal halt meg. De tudatában lehetett, hogy családja csupán nemrégiben csatlakozott a magyar „nemzethez”, amely akkoriban sokkal inkább a nemesi osztályt foglalta magába, az etnikai értelemben vett magyarságot kevésbé. Királyként sem tartozott a kasztudattal rendelkező mágnásokhoz, és kegyeiket sem kereste, járatlan lévén azok xenofób ösztöneiben és az irodalom iránti filiszteus közönyükben. Ez nem azt jelenti, hogy hiányzott volna belőle a patrióta büszkeség. Amikor azt mondta Beatrix testvéreinek, Alfonzónak, hogy ő „jobban ismeri a magyarokat, mint bárki más”, abban valójában ez nyilvánult meg. Azonban valószínűtlen, hogy Mátyás valaha is különösebb, netalán kizárólagos lojalitást érzett volna a magyarság iránt. Felnőttként nem volt megelégedve a magyarok közösségével, nem beszélve az erdélyiekéről. Éppen ellenkezőleg, a külföldiek társaságát kereste, hiszen először cseh, majd olasz nőt vett feleségül, udvarát olaszokkal, németekkel, lengyelekkel, hadseregét románokkal, németekkel és csehekkel töltötte meg, a legfontosabb érsekséget pedig először egy horvátnak, majd egy németnek, végül pedig egy olasznak adományozta. (A kontextus azt sugallja, hogy az „Italian” itt valóban „olasz”-ként fordítandó. A szövegben közölt magyar nyelvű fordítások a recenzenstől származnak.) Még azt sem tudjuk biztosan, hogy melyik nyelven beszélt a legszívesebben és a legtöbbször.” (27) Az idézett rész önmagáért beszél. Tanner szemmel láthatólag egyáltalán nem ismeri a korabeli Közép-Európa vonatkozó sajátosságait, nem hallott a Hungarus-tudatról, amelynek megfelelően az ország lakóiban nem nyelvi és etnikai alapon, hanem az államhoz, a regnumhoz, a patriához, a közös hazához való tartozás okán formálódhatott ki a kollektív Hungarus-identitás. Klaniczay Tibor alapvető munkái óta ez a tétel csaknem közhelyként forog a kutatásban. Persze ahhoz, hogy történeti tárgyú könyvek szerzője legalábbis némi óvatossággal közelítsen meg egy ilyen kér-

dést, nem okvetlen feltétel a magyar szakirodalom ismerete.

Marcus Tanner alapötlete, hogy a Corvina felhasználásával színes, átfogó képet adjon Mátyás uralkodásáról, pozitívnak tekinthető. Csakúgy, mint az a mindvégig tapasztalható törekvése is, hogy Magyarország korabeli kulturális jelenségeit tágabb összefüggésekbe ágyazza, és folyamatos összehasonlításokat adjon. Művének legfontosabb erényei a komplexitásra való törekvés és a részletgazdagság (volnának). A szerző ugyanis megpróbál teljes képet adni a korról. A Corvina kapcsán plasztikusan mutatja be az itáliai kézirat-produkció világát, ritka, de annál érdekesebb adatokat is összegyűjtve, mint például a könyvkölcsönző cédulák jellemzői és Attavante firenzei miniátornak a portugál királlyal kötött munkaszerződése. A műnek további komoly erénye volna, hogy végigköveti a királyi könyvtár utóéletét is, foglalkozik a kutatástörténettel, a zárófejezetben pedig izgalmasan mutatja be az Izsztambulban őrzött corvinák visszaszerzésére irányuló 19. századi törekvéseket. Mindent aláás azonban a végtelen pontatlanság, a tények önkényes tálalása, számos esetben pedig az alapvető tájékozatlanság. Ide kívánczok még egy utolsó példa. A szerző mintha hadilábon állna a Zsigmondot követő királyok sorrendjével, születési, uralkodási dátumaival. A várnai csatáról szólva ugyanis így fogalmaz: „A csata áldozatai között volt a király is, Zsigmond utóda, László [az angol szövegben Ladislas]. Ez hatalmi vákuumot eredményezett Magyarországon, mivel a megelőző király fia, Utószülött László [az eredetiben Ladislas the Posthumous] még anyja házában volt” [!]. (30) Tanner valószínűleg nem foglalkozott a két nevet elválasztó, egyetlen betűnyi különbséggel (László ~ Ladislas, Ulászló ~ Wladislas), vagy esetleg összekeverte őket, bár később helyesen alkalmazza a ‘Wladislas’ királynevet. Az évszámokhoz pedig csupán annyit, hogy a várnai csata 1444-ben zajlott, a későbbi V. László pedig 1440-ben született. Tannert tehát a legnagyobb elismerés illeti meg a hatalmas anyag összegyűjtéséért, és a legnagyobb elmarasztalás annak kezeléséért. Tévedései megbo-

csáthatatlanok, hiszen nagy horderejű kérdésekben ferdíti el végzetesen a valóságot.

A kötetet appendix, név- és tárgymutató, valamint válogatott irodalomjegyzék zárja. Ez utóbbiban természetesen nyoma sincs magyar nyelvű szakirodalomnak. Az appendix a fennmaradt corvinák listáját tartalmazza őrzőhelyek szerinti csoportosításban, azonban a kódexjelzetek nélkül, ami gyakorlatilag használhatatlanná teszi a jegyzéket. A fentiek mellett eltörpül, hogy a szerző tökéletesen mellőzi a magyar ékezetes betűket, sokszor pedig pontatlanul, ellenőrzés nélkül adja meg a magyar szavakat. Így születnek ilyen kreálmányok, mint a „*Magyar Todományos Akademia Ertesituje*” (243. l., 15. j.).

Miként azt a bevezető sorokban is hangsúlyoztuk, ilyen jellegű munkának van létjogosultsága a könyvpiacra, hiszen függetlenül a valóság-tartalmától izgalmas esti olvasmány lehet, és alkalmas az érdeklődés felkeltésére a tárgy iránt. A legfőbb probléma valóban az, hogy valószínűleg szakkönyvként fog a világ nagy könyvtárainak polcaira kerülni. A munkának azért van súlya, mert a Corvináról igen kevés átfogó mű létezik idegen nyelven. André de Hevesy 1923-ban kiadott repertóriumát (*La bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. /Publications de la Société française de reproductions de manuscrits à peintures 4/*) a mai napig idézi a külföldi szakirodalom egyszerűen azért, mert franciául született meg, következésképpen olvasható, hozzáférhető. Ezt követik Csapodi Csaba munkái, az 1973-as *History and Stock*, valamint a *Bibliotheca Corviniana* különféle idegen nyelvű kiadásai. (A mérvadó kiadás: CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1990⁴. A mű először magyarul 1967-ben jelent meg, azt követően több kiadást megért angolul és németül is, valamint franciául és lengyelül. A kiadási adatokat részletesen l. az 1990-es kötet 72. lapján.) A Schallaburgban rendezett kiállítás gazdag katalóguskötete (*Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. 8. Mai – 1. November 1982 Schallaburg. Schriftleitung: Tibor KLANICZAY, Gyöngyi TÖRÖK, Gottfried STANGLER. Katalogredak-

tion: Gottfried STANGLER, Moritz CSÁKY, Richard PERGER, Andrea JÜNGER. Wien, 1982. /Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 118/), amely németül jelent meg, érdekes módon nem terjedt el annyira a szakmai köztudatban. Örvendetes, hogy az utóbbi években fontos katalógusok idegen nyelvű verziói is napvilágot láttak, így például a Budapesti Történeti Múzeum 2008-as Mátyás-kiállításának a recenzióban többször emlegetett katalógusa, valamint az OSzK ugyancsak 2008-as Vitéz János-kiállításának katalóguskötete (*Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2008. március 14. – június 15.* Szerk.: FÖLDESI Ferenc. Bp. 2008. OSzK. A katalógus angol változata: *A Star in the Raven's Shadow. János Vitéz and the Beginnings of Humanism in Hungary. Exhibition organised by the National Széchényi Library 14th March – 15th June 2008.* Ed.: Ferenc FÖLDESI. Bp. 2008. OSzK). Üdvözlendők az OSzK égisze alatt a tárgyban kiadott idegen nyelvű vagy idegen nyelvre is lefordított munkák, így az *Uralkodók és corvinák* című katalóguskötet (*Uralkodók és corvinák. Potentates and Corvinas. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján 2002. május 16. – augusztus 20. Anniversary Exhibition of the National Széchényi Library, May 16 – August 20, 2002.* Szerk. / Ed.: Orsolya KARSAY. Bp. 2002. OSzK), a 2002-es modernai kiállítás katalógusa (*Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria [1443–1490]. Modena, Biblioteca Estense Universitaria 15 novembre 2002 – 15 febbraio 2003.* Modena, 2002. II Bulino /Il giardino delle Esperidi 16/; a kiállításához kapcsolódó magyar nyelvű kötet anyaga nem teljesen azonos az olasz kiadványban találhatóival: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből.* Szerk.: MONOK István. Bp. 2004. OSzK), valamint a Monok István által indított új könyvsorozat, a „Supplementum Corvinianum” kötetei (*Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus.* Hrsg.: Claudia FABIAN, Edina ZSUPÁN. Bp. 2008. OSzK /Supplementum Corvinianum

I./; *De Bibliotheca Corvinaiana. Matthias Corvin, Les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne.* Publié: Jean-François MAILLARD, István MONOK, Donatella NEBBIAI. Bp. 2009. OSzK /Supplementum Corvinianum II./), legutóbb pedig az OSzK corvináit elsősorban művészettörténeti szempontból megközelítő *Corvinák a Nemzeti Könyvtárban* című munka angol nyelvű változata (Árpád MIKÓ–József HAPÁK: *The Corvinas of King Matthias in the National Széchényi Library.* Bp. 2008. OSzK–Kossuth). Remélhetőleg e munkák eljutva külföldi könyvtárakba alkalmasak lesznek az imént bemutatott kötet és más, hozzá hasonló kiadványok ellensúlyozására.

ZSUPÁN EDINA

Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740. Sajtó alá rendezte: BAJÁKI Rita, BUJDOSÓ Hajnalka, MONOK István, VISKOLCZ Noémi. Bp. 2009. OSzK, XV, 429 l. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/4./

Magyarországi magánkönyvtárak V. 1643–1750. Sajtó alá rendezte: CZEGLÉDI László, KRUPPA Tamás, MONOK István. Bp. 2010. OSzK, XII, 250 l./Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/5. /

Az „Adattár” sorozat nemrég megjelent két kötetével lassan lezárul a több mint harminc éve indult olvasmány-, és könyvtártörténeti alap kutatás. Elindítói 1979-ben arra vállalkoztak, hogy kiadják a kora újkori magyarországi olvasmánytörténeti levéltári forrásokat; ennek 13. köteteként, 5 részkötetben a magyarországi magánkönyvtárakra vonatkozókat. Az első (*Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend.: VARGA András) 1986-ban, a második (*Magyarországi magánkönyvtárak II. 1533–1657.* Sajtó alá rend.: FARKAS Gábor, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós, VARGA András. Szerk.: MONOK István) 1992-ben, a harmadik (*Magyarországi magánkönyvtárak III. Bányavárosok olvasmányai, 1533–1750.* Sajtó alá rend.: Viliam ČIČAJ, KEVEHÁZI Katalin, MONOK István, VISKOLCZ

Noémi. Szerk.: MONOK István) 2003-ban jelent meg. A IV. és V. kötet már csak azért is együtt kezelendő, mert az V. kötet időrendben az előző folytatása, kiegészítve annak lezárása óta előkerült újabb forrásokkal. A két újabb kötet szintén a kitűzött időhatárig, 1750-ig tartalmazza a hazai könyvjegyzékeket, ugyanakkor a szerkesztők már tervezik a kutatás időhatárának kitolását 1850-ig. Ennek anyaga azonban már valószínűleg csak elektronikusan, a <http://www.eruditio.hu> adatbázisban lesz elérhető.

A könyvvállomány és a jegyzékek mennyiségi változásai, amint arra Monok István a IV. kötet előszavában felhívja a figyelmet, elsősorban államigazgatási, adminisztrációs okokra vezethetők vissza, vagyis a töröktől visszafoglalt országban a hatóságok nagyobb figyelmet fordítottak az ingóságok számbavételére. A tartalmi változásokról az V. kötet előszavában kapunk rövid ismertetést. Eszerint a polgári olvasmányok – az értelmiségieket leszámítva – alig bővebbek, mint a napi vallásgyakorlatban használt könyvek, de lassan megjelennek a szépirodalmi munkák is. A köznemesek körében több kifejezetten széles műveltségű tűnik fel, és a nagyobb arisztokrata családok egyes képviselői (Esterházy József, 1749; Radvánszky László, 1750) más-más területen, de mindenképpen modern könyvtárat birtokoltak. A főpapi és kanonoki könyvtárak átalakulását is jól érzékeltetik a forrásjegyzékek, ahogyan időben előre haladva egyre több modern és nem latin nyelvű anyagot tartalmaznak.

A szerkesztői koncepcióba belefért a már ismert könyvjegyzékek újrakiadása is, amellyel azt kívánják elérni, hogy lehetőleg egy helyen tegyék elérhetővé a kor forrásanyagát. Ezenfelül a szerkesztő kimondott célja, hogy a nemzetközi szakmai közönség figyelmét is a hazai kutatásokra irányítsa azzal, hogy egymás mellé teszi az adott szűkebb közösségre vagy térségre vonatkozó forrásokat.

A kötetek a már jól ismert szerkezetben jelennek meg: a források időrendben, betűhív átirással, egységes névmutatóval rendelkeznek. A hosszú és áldozatos munka egy még sajtó alatt lévő kötettel zárul le; immár a források elemzésére lehet koncentrálni. Nem jelenti ez azt, hogy

több kötetnyi újabb dokumentum ne kerülhetne elő a jövőben, ezeket azonban már nem a szegedi, szervezett alap kutatás keretében tárják fel. Jó lenne azonban, ha ezen új kutatások eredményei is ebben a sorozatban látnának napvilágot.

STOHL RÓBERT

Studia Bibliographica Posoniensia 2010.

Szerk.: MÍRIAM PORIEZOVÁ. Bratislava, 2010. Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010. 232 p.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár 2006 óta minden évben kiadja évkönyvét, a *Studia Bibliographica Posoniensia*t, amelyben különféle szempontok szerint összegyűjtött könyvtörténeti tanulmányok és recenziók szerepelnek. A sorozat jelentősége és tudományos értéke vitathatatlan, és számunkra különösen fontos, hiszen az itt megjelent cikkek témája teljesen a hungarológia körébe tartozik. A 2010-es évkönyv alapvető témája a 2009-eshez hasonlóan a 17–19. századi könyvkiadás és könyvterjesztés története a mai Szlovákia területén, de érdekes adalékokat szolgáltat a nyomda-, irodalom- és sajtótörténettel foglalkozó szakemberek számára is.

A kötet összesen 15 tanulmányt és három recenziót tartalmaz. Az első Lucia Lichnerová tanulmánya, amelyben a szerzői és kiadói jog kialakulásának és fejlődésének folyamatát mutatja be a 16–18. században néhány hazai vonatkozású példa alapján. A 16. században Magyarországon viszonylag ritkán folyamodtak a nyomdák kiadói privilégiumokért, mivel kevés tipográfia működött, és nem jelentettek egymás számára konkurenciát. A 17. században még jól szabályozott volt a piac, nem voltak komoly konkurenciaharcok, a nyomtatványok többsége helyi jellegű volt, ezért a kiadói privilégiumok csak a 18. századtól váltak igazán jelentőssé. Szerzői privilégiumot Magyarországon először Josef Hecht kért 1745-ben *Einleitung zum universal europäischen Post-Recht* című munkájára, amelyet a szerző saját költségén akart megjelentetni. Ez a szerződés 10 évre biztosította Hecht kizárólagos kiadási jogát munkájára. 1781-ben II. Jó-

zsef rendeletbe foglalta a kiadói és szerzői jogokat, és más intézkedésekkel is próbálta ellenőrizni a könyvpiacot. II. Ferenc az 1790-es években különféle törvényekkel szabályozta a külföldi könyvek hazai és a hazai könyvek külföldi utánnyomását. Végül egy 1795-ös leirat rögzítette pontosan a könyvekkel kapcsolatos jogi tudnivalókat.

A második Marta Špániová tanulmánya (Írás a szellemről és más katolikus bestsellerek a pozsonyi nyomdából, 2. rész), amelynek első része a *Studia Bibliographica Posoniensia* 2009-es számában jelent meg. A 17. században a pozsonyi jezsuita kollégiumi nyomdában háromféle műfajban jelentek meg katolikus bestsellerek. Az első csoportot alkották a vitairatok és más vallásos írások (ezzel foglalkozott az első cikkben), a másodikat az elmélkedések és imádságok egyes vallásos társulatok számára, a harmadikat pedig a pozsonyi szellem megjelenésével kapcsolatos kiadványok. A szerző áttekintést ad a legnépszerűbb katolikus könyvekről Ján Čaplovič munkája (*Bibliografija tlači vydanych na Slovensku do roku 1700*. Martin, 1972, 1984) és az *RMNy*. alapján. Tanulmányához felhasználta a témában megjelent legfontosabb szlovák és magyar szakirodalmat is. Különösen részletesen foglalkozik Kopcsányi Mihály *Narratio rei admirabilis ad Posonium gestae...* (Posonii, 1643) című könyvével, ismerteti tartalmát, a vele kapcsolatos vitákat és utóéletét. Igen érdekes a pozsonyi szellem történetének és az eseményhez kapcsolódó tárgyi bizonyítékoknak (a pozsonyi Szent Márton dómban elhelyezett kegyszobor és a templom kincstárában őrzött kézlenyomatok) bemutatása.

Angela Škovierova tanulmánya Ludovicus Blossius bencés apát munkáinak szlovák fordításával foglalkozik. Ludovicus Blossius (1506–1566) belga bencés apát, teológus munkái a kora újkorban igen népszerűek voltak, több nyelven megjelentek (pl. francia, olasz, magyar, német, lengyel, cseh). Néhány művének szlovák fordítását (*Ray wernég dussi* [A hívó lélek paradicsoma]) 1750–1770 között készítették kamalduli remeték; a kézirat másolata ma a Szlovák Nemzeti Könyvtárban (Slovenská národná knižnica, Martin) van. A kézirat válogatás Blossius mun-

kaiból, de a szerző feltételezi, hogy a teljes életmű lefordítását és kiadását tervezhették, valószínűleg az 1726-os ingolstadti kiadás alapján. Škovierová tanulmánya mellé függelékként csatolta Blossius cseh, magyar és lengyel könyvtárakban fellelhető, nyomtatásban megjelent műveinek listáját, egészen a modern kiadásokig. Sajnos nem adta meg a kötetek mai előfordulási helyét, így a kétségkívül alapos lista további kutatásokhoz nehezen használható.

Ivona Kollárová tanulmánya az evangélikus szlovák könyvek kiadásáról, fogadtatásukról és a terjesztés nehézségeiről szól, az evangélikus értelmiség és a könyvkereskedők levelezése alapján. Különösen sokat foglalkozott Amadeus Kreutzberg: *Pobožná přemyslowánj na každý den celého roku* [Jámbor elmélkedések az év minden napjára] (v Prešporoku, Patzko, 1783) című könyvnek recepciójával. A témához a pozsonyi liceum kéziratárában és a Magyar Országos Levéltárban gyűjtött anyagot.

Az egyes művek kiadástörténetéről szóló tanulmányok után nyomdatörténet következik. Peter Sabov a Simon Peter Weber nyomtatványaiiban található szabadkőműves jelképekkel kapcsolatos tudnivalókat gyűjtötte össze. Simon Peter Weber erdélyi származású nyomdász a 18. század végén érkezett Pozsonyba, feltételezhetően korábban Bécsben élt, ott kerülhetett kapcsolatba a szabadkőművességgel, minek következtében nyomdászai közt igen sokféle szabadkőműves szimbólumot ismerhetünk fel.

Petronela Bulková a prenumeráció gyakorlatát, ennek kulturális és gazdasági vonatkozásait dolgozta fel írásában. A prenumeráció, vagyis a megjelenés előtt álló könyvekre való előfizetés gyakorlata a 17. században alakult ki Nagy-Britanniában. A szerző Johann Rautenstrauch Mária Terézia-életrajzának (Bécs 1779, Bécs–Pozsony 1780) példáján mutatja be, hogyan működött ez a rendszer nálunk.

Eva Frimmová a prágai egyetem két magyarországi professzorának, Daniel Basilusnak és Peter Fradeliusnak Prágában végzett publikációs és kiadói tevékenységét mutatja be. Daniel Basilus (1585–1628) németlipcei matematikus,

fizikus, csillagász és a héber nyelv professzora volt, a selmecbányai Peter Fradelius (1580–1621) szakterülete pedig a filozófia és a költészet volt. A témához érdemes lett volna áttekinteni a magyar bibliográfiákat is, különösen az *RMK*. harmadik kötetéhez készített *Pótlásokat* (Szerk.: DÖRNYEI Sándor, SZÁLKA Irma. Bp. 1990–1996).

Milota Floreková egy későbbi magyarországi tudós, Wagner Károly *Annalecta Scepustii* és a *Collectanea genealogico-historica illustriae Hungariae familiarum...* című műveinek kiadás-történetével foglalkozott Wagner levelezése alapján, amelyet ma részint a budapesti Egyetemi Könyvtárban, részint az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek.

Karol Hollý *Franko Vítazoslav Sasinek (1830–1914) történeti munkáinak értékelése, kiadása és népszerűsége a 19–20. század fordulóján* című tanulmányában több témával foglalkozott: egyrészt Franko Vítazoslav Sasinek szlovák történetíróval mint saját műveinek kiadójával, másrészt Karol Salva és Jozef Škultéty könyv- és lapkiadókkal (és szerkesztőkkel) mint Sasinek műveinek kiadóival. Forrásként az említett személyek levelezését használta, amely ma a Szlovák Nemzeti Könyvtárban kutatható.

Agáta Klimeková az egyik legkorábbi pozsonyi nyomda alapítójának, Johann Paul Royernek naptár- és újságkiadói tevékenységét foglalta össze. Royer salzburgi nyomdász éppen akkor került Pozsonyba (1715), amikor ez a fontos város nyomda nélkül volt. A tanulmány bemutatja a Royer-nyomda korai történetét, kiadványait és nyomdászzeit. A kiadványokról átfogó képet ad; részletesen a kalendáriumokat és a *Nova Posoniensiat* mutatja be. A szerző a bemutatott nyomtatványokat természetesen autopszia alapján írta le, emellett a Magyar Országos Levéltárban és a Pozsonyi Városi Levéltárban végezte kutatásait.

Az ezt követő tanulmányok már a 19. századi könyvtörténet témakörébe tartoznak. Patrik Derfiňák írása Eperjes város sajtótörténetéhez szolgáltat érdekes adalékokat. Kósch Árpád eperjesi üzletember, könyvkiadó és nyomdász, akinek a szerző közli részletes életrajzát is, számos új-ságot adott ki; például: *Magyar Kisdnevelés*

és *Népoktatás, Eperjesi lapok, Gazdasági Értesítő, Naša Zastava*. Közülük az 1896-tól megjelenő *Sárosmege Hivatalos Lapja* volt a legfontosabb. A lap kiadását Kósch Árpád kezdte el; halála után fiai vették át az üzletet. Ők azonban a háború alatt elvesztették vagyonuk jelentős részét, így csak 1918-ig tudták megjelentetni a lapot. Derfiňák elemzése elsősorban gazdasági jellegű: olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a lap ára, előállítási költségei és a belőle származó jövedelem.

Lívia Kurucová cikke (a szlovák nyelvű nyomtatványok terjesztéséről időszaki kiadványokban a 19. század második felében) egyrészt azokat az újságcikkeket veszi számba, amelyek szlovák nyelvű kiadványokat ismertettek, majd bemutatja azokat a fórumokat, ahol ezek a nyomtatványok gazdát cseréltek: a könyvkereskedéseket, a kiadókat és a könyvkedvelő magánszemélyekből álló baráti társaságokat.

A könyv- és újságkiadás mellett a képeslapkiadásról is olvashatunk: Ján Gašpar a sziléziai nyomdász és képeslapkiadó Edward Feitzinger tevékenységét mutatja be. Feitzinger szenvedélyes utazó, kiránduló és fényképész volt, képeslapjait saját fotóiból készítette, és saját, Těšinben működő képeslapkiadójában adta ki. Tájak mellett szívesen jelentetett meg képeslapokat népi jelenetekkel, például a cigányok életéből. 1905-ig 350 képeslapot adott ki Těšin környékéről, illetve 500-at Szilézia, Morvaország és Magyarország más vidékeiről. 1918-ig összesen 2100-fajta képeslapot nyomtatott. A tanulmány értékét emelte volna az említett képeslapok közül néhánynak az illusztrációként való közlése.

Milada Pisková tanulmánya Jaroslav Vlčeknek (1860–1930) az *Ottův slovník naučný* társkiadójaként végzett munkásságát mutatja be. E nagyszabású vállalkozás 1888-ban kezdődött. Vlček nevét ekkorra már ismertté tették a cseh és a szlovák irodalom történetéről készített összefoglalói. (*Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy*. Praha, 1881; *Přehledu dějin literatury české I*. Praha, 1885) Az *Ottův slovník naučný*ba 105 szócikket írt, többségében

szlovák szerzőkről. A szerző a tanulmány végén a Vlček-bibliográfiához forrásként közli az általa írott szócikkek listáját.

Az utolsó tanulmány Vlasta Okoličányová terjedelmes és alapos írása a kalózkivadványok előnyei és hátrányai körüli vitákról a 18. században. Kalózkivadványon a szerző tudta nélkül kiadott vagy újra megjelentetett nyomtatványokat érti. Mivel a kiadók ezek után nem fizettek illetékeket és honoráriumot, jóval olcsóbbak voltak, mint az eredeti kiadványok. A 18. század második felére úgy elterjedtek, hogy külön polemikákban foglalkoztak ezzel a jelenséggel. Lipcsében 1786-ban megjelent egy német nyelvű cikk az *Ephemeriden der Menschheit, oder Bibliothek der Sittenlehre, der Politik und der Gesetzgebung* című periodikumban, amelynek névtelen szerzője szerint a kalózkivadványoknak megvan a maguk előnye és hátránya: előnyük, hogy részben ezeknek is köszönhetően megnőtt a könyvvásárlási kedv. Az emberek csekély pénzért juthatnak hozzá jó szerzők könyveihez, így olyanok is tudnak könyveket venni, akik korábban nem tudtak. A kispénzü értelmiségiek (szegény orvosok, lelkészek, tanítók) és az egyszerű emberek is tudják fejleszteni tudásukat. Emellett sok külföldi nyomtatvány csak így jut be az országba. A cikk a kalóznyomtatványok elterjedéséért a privilégiumok adományozásának zavaros rendszerét is felelőssé teszi, mivel a jogi káosz megnehezíti a felelősségre vonást. Ugyanakkor e nyomtatványok olyan nagy károkat okoznak a könyvkereskedőknek, hogy azok a jövedelem kiesését csak úgy tudják pótolni, ha az eredeti kiadványokat drágábban adják; ez pedig hosszú távon a könyvvásárolóknak is igen nagy veszteség. Ugyanennek a kiadványnak a hasábjain reagált a cikke Philipp Erasmus Reich könyvkereskedő, aki szerint a kalóznyomtatványok semmiképpen nem fogadhatók el erkölcsi, gazdasági és egyéb szempontok miatt, sőt azt is elutasította, hogy ezek hasznáról beszéljenek. A második cikkhez a periodikum szerkesztője rövid kommentárt fűzött, amellyel lezárta a vitát. Ezeket a cikkeket szlovák fordításban közli a tanulmány szerzője, végül bemutatja a könyvkereskedés helyzetét és a kalózkivadványok elleni harcot a Habsburg Birodalomban a 18. század második felében.

ványok elleni harcot a Habsburg Birodalomban a 18. század második felében.

A tanulmányok mellett az évkönyvben három recenziót is olvashatunk könyvtörténeti szempontból jelentős újabb kiadványokról: TERSCH, Harald: *Schreibkalender und Schreibkultur. Zur Receptionsgeschichte eines frühen Massenmediums*. Graz, 2008. Wolfgang Neugebauer Verlag, 120 l. (Ivona Kollárová); *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2009*. Ed.: Rostislav KRUŠINSKÝ. Olomouc, 2010. Vědecká knihovna v Olomouci, Brno Sdružení českých knihoven, 264 l. (Miriam Poriezová); *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert: Das Beispiel des Habsburgermonarchie*. Hrsg.: Johannes FRIMMEL, Michael WÖGERBAUER. Wiesbaden, 2009. Harrasowitz Verlag, 401 l. (Petronela Bulková).

A kötet a pozsonyi egyetemi könyvtár honlapjáról elektronikus formában letölthető: <http://www.ulib.sk/files/Publikacie/SBP/sbp2010.pdf>.

KOVÁCS ESZTER

Kiadói és nyomdászjelvények. Szakirodalmi szöveggyűjtemény II. Szerk.: SIMON Melinda. Szeged, 2010. SZEK JGYF Kiadó, 148 l. /Habent sua fata libelli VI./

Az 2006-ban elkezdett „Habent sua fata libelli” sorozat legújabb darabja hiánypótló vállalkozás a régi könyves oktatás területén, akárcsak a korábban megjelent paleográfiai olvasókönyv (HEGYI Ádám–SIMON Melinda–ZVARA Edina: *Paleográfiai olvasókönyv könyvtár szakos hallgatóknak*. Szeged, 2007. SZEK, 137 l. /Habent sua fata libelli III./), és közvetlen folytatása a sorozat ötödik köteteként megjelent kompendiumnak (*Kiadói és nyomdászjelvények. Szakirodalmi szöveggyűjtemény I.* Szerk.: SIMON Melinda. Szeged, 2009. SZEK). Simon Melinda a kiadói és nyomdászjelvények kutatásának Borsa Gedeon, Soltész Zoltánné és V. Ecsedy Judit által meghatározott vonalát folytatja, de a témát illető tudását megosztandó, „A Könyves Kultúra” soro-

zathoz hasonló oktatási segédanyaggal kíván szolgálni, vagyis a hazai közönség számára nehezen hozzáférhető külföldi és magyar szakirodalmi válogatást ad közre.

A kötetben három angol és két szlovák nyelvű tanulmány fordítása (előbbieket Simon Melinda, utóbbiakat Garajszki Éva fordította), valamint három magyar szöveg található. A kompendium kezdő darabja Abraham Horodisch 1977-es írása a könyv és a könyvsajtó megjelenéséről a 15–16. századi nyomdászjelvényekben. Ezt követi R. B. McKerrow-nak az 1640 előtti angol és skót jelvényekről szóló összefoglaló munkája (1913), mely a téma angolszász irodalmának egyik első kiemelkedő darabja. Az angol szakirodalmat F. Compton Avis írása zárja (a nyomdászjelvények vadember-ábrázolásairól). A szerkesztő megtöri a kiválasztott szakirodalom nyelvi homogenitását, és a hungaricakutatás szempontjait érvényesítve a környező országok irodalmára (jelen esetben két szlovák munkára) is kiterjeszti bemutatását. Így került be a kötetbe Boris Bálint 1943-ban kiadott írása a mai Szlovákia területén használt 18. századi nyomdászjelvényekről, valamint Ľubomir Jankovič 1995-ös cikke a 18–19. századi pozsonyi jelvényekről.

Az újjáélesztett hazai szakirodalom első darabja Dankó József 1885-ben elhangzott akadémiai székfoglaló értekezésének a francia reneszánsz nyomdajegyekről és címerekről szóló fejezete, amelynek szövegét a nyelvi nehézségek kiküszöbölése érdekében Simon Melinda némileg modernizálta. Ezt R. Tóth József írása követi; ő kortársként mutatja be a 20. század első évtizedének hazai jelvénydivatját. A kötetben utolsóként szereplő cikk egy rövid, de izgalmas nyomda- és irodalomtörténeti nyomozás bemutatása Apró Ferenc tollából a Koroknay József szegedi nyomdász által 1922–1923-ban használt nyomdajelvényrel kapcsolatban. A kötetet végül személy- és földrajzínév-mutató teszi teljessé.

Mivel jellemzően a szakirodalom régebbi darabjai kerülnek az olvasó elé, különösen dicséretes a szerkesztő azon igyekezete, hogy a szövegekben előforduló tartalmi tévedéseket lábjegyzetben javítsa. Terjedelmi okok miatt a szerkesztő

több illusztrációt is kihagyott; így talán hasznos lenne a szöveggyűjtemény megjelenítése elektronikus tananyag formájában is, ahol ezek a kényelmetlenségek kiküszöbölhetők lennének. Mindazonáltal biztosak lehetünk benne, hogy hasznos tankönyv és élvezetes olvasmány kerül a hallgatók és az érdeklődők kezébe.

STOHL RÓBERT

„Margarita poetica.” A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Antológia. Összeállította: EKLER Péter. Bp. 2011. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 220 [2] l. /Nemzeti Téka/

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó közös gondozásában, a Nemzeti Téka sorozat új kiadványaként jelent meg Ekler Péter válogatása. A kötet a humanista oktatás 1526 előtt készült, elsősorban latin nyelvű dokumentumainak jellegzetes részleteit tartalmazza magyar fordításban. Az antológia személyi és tartalmi hungaricumokból, valamint a 16. századi Magyarországon bizonyíthatóan használt külföldi nyomtatványokból, elsősorban tankönyvekből közöl részleteket. Rendező elve a studia humanitatis öt tudományterülete: a grammatica, a rhetorica, a historia, a poetica és a philosophia moralis. Az utóbbi évtizedekben a magyarországi humanizmus témakörében több szöveggyűjtemény is megjelent (például *Humanista történetírók*. Válogatta: KULCSÁR Péter. Bp. 1977; *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Válogatta: KLANICZAY Tibor. Bp. 1982; *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus*. Szerk.: ÁCS Pál, JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter. Bp. 1998). Ezekben a szövegek csoportosítása a 20. századi magyar irodalomkutatás kánonjai szerint történt. Ekler viszont arra tesz kísérletet, hogy korabeli kánonok segítségével rendszerezzen 15–16. századi, elsősorban oktatási célokra szánt műveket. A „*Margarita poetica*” rendező elve remek ötlet: módszerével az Európa-szerte elterjedt oktatási rendszer Magyarországon használt tananyagába nyerhetünk bepillantást.

Bár a bibliográfiából több, az antológia tematikájához illő írása is kimaradt, a studia humanitatis magyarországi forrásait és felhasznált tankönyveit Mészáros István tárta fel; művei vezérfonalat jelenthettek a gyűjtemény egyes darabjainak kiválogatásánál. A kötet összeállításához felhasznált másik alapvető, hivatkozott szakirodalmat a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* (IV. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2005) „Humanizmus” tárgyszavában leírtak jelentik.

A két legrészletesebben kidolgozott fejezet a „Grammatica” és a „Rhetorica”, a fordítások összterjedelme és a részletek száma jóval meghaladja a másik három tudományterületet illusztráló szövegeket. Az arányeltolódásokat a kötet összeállítója azzal indokolja az előszóban, hogy a nyelvtan és a szónoklattan körébe tartozó szövegekből kevesebbhez lehet hozzáférni magyar nyelven. A grammatica tárgykörében a kiválasztott művek részben a humanista grammatika-irodalom Európa-szerte alapvető tankönyveiből kerültek ki (Guarino Veronese, Georgius Trapezuntius, Lorenzo Valla, Niccolò Perotti, Jakob Henrichmann tankönyvei). Lefordított részleteik a latin alakzatok, a lexika és a morfológia területeiről nyújtanak ízelítőt.

A kifejezetten Magyarországhoz köthető nyelvtanokra is találunk példákat: Valentin Ecknek, a bártfai iskola rektorának népszerű szógyűjteménye, a *Supellectilium fasciculus* a 16. század elején több kiadásban is napvilágot látott. Emellett a szerző több tankönyvet is megjelentetett. Bartholomaeus Frankfordinus, a budavári Boldogasszony-iskola rektora Homérosz *Békaegézharcának* latin kiadásával és két iskolai színjátékával (*Gryllus, Inter Vigilantiam et Torporem dialogus*) járult hozzá a hazai oktatás magasabb színvonalához. Az utóbbi kettőből találunk a kötetben rövidke kétnyelvű részletet. Adrian Wolphard kiadói tevékenységének köszönhetően két játékos latin gyakorlókönyv jelent meg a 16. század elején. Ezek közül Andreas Guarna Salernitanus nyelvtanából találunk részletet a kötetben. Guarna mellékeve a gyűjteményben ‘Salernitatus’ – szerencsésebb lett volna a nemzetközi bibliográfiai gyakorlatban bevett ‘Salernitanus’ nevet használni. Szintén a „Grammatica” fejeze-

tében szerepel Angelo Poliziano *Miscellaneorum centuria una* című filológiai értekezéseinek egyik érdekfeszítő szövege, kétségkívül az antológia egyik színfoltja – az olvasó számára viszont a fejezet bevezetéséből nem válik világossá, hogy Poliziano műve hatott-e a Mohács előtti Magyarországon, és ha igen, hogyan.

A humanista grammatikai oktatás újítása az ógörög nyelv tanítása. A 15. század közepétől Manuél Khrüszológosz és Guarino Veronese hatására először Itáliában jelentkezik igény az ógörög ismeretekre. Az antológia nem tartalmaz fordításokat ebben a témában, ehelyett Bolonyai Gábor „Lapszéli jegyzetek Taddeo Ugoletto szótárában” című tanulmányából olvashatunk részletet Janus Pannonius ógörög szójegyzékéről és az első nyomtatásban megjelent ógörög szótárról.

A „Rhetorica” című fejezet tartalmának áttekintését megnehezíti, hogy a részletek nem a megjelenésük időrendjében, nem is témakörök szerint, de nem is betűrendben következnek. A rendező elv felfedezése híján az alábbi csoportokat állíthatjuk fel: alapvető retorikai és stilisztikai tankönyvek és példatárak (Georgius Trapezuntius: *Dialectica*; Antonio Mancinelli: *Carmen de figuris*; Albrecht von Eyb: *Margarita poetica*; Desiderius Erasmus: *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*), az ars epistolandi tankönyvei (Paulus Nivis: *Epistolae breves*; Franciscus Niger Venetus: *Opusculum scribendi epistolas*; Augustinus Moravus Olomucensis: *De modo epistolandi*), ajánlólevelek (Bartolomeo della Fonte, Keserű Mihály).

A fejezeten belül érdemes kiemelni Bartolomeo della Fonte firenzei retorikatanár Mátyásnak címzett ajánlólevelét, a korvinakutatás fontos forrását. Hiánypótló Keserű Mihály II. Ulászlónak címzett ajánlólevelének magyar fordítása, hiszen ez a szöveg nem szerepel a *Magyar humanisták levelei* (Szerk.: V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1971) című szöveggyűjteményben.

A középkori diktamentumok főleg a hivatalos levelek megfogalmazásával kapcsolatban adtak útmutatást; a magánlevelek szerkesztésének tudománya mint az írásbeli retorika része a humanizmus korában élte virágkorát. Mivel

a levelezés a kapcsolattartás sokszor kizárólagos formája volt, elsajátításához számos segédlet született. Ezek egyik típusa a levélminta-gyűjtemény, a másik pedig a formulákat tartalmazó kézikönyv, amely részletesen tárgyalja a levelek fajtáit, részeit, a levélszerkesztés hibáit, a címezést, a megszólítást, a kérés megfogalmazását. Paulus Nivis Lipsceben, Halléban és Chemnitzben vezetett iskolát, iskolai használatra szánta háromrészes levélminta-gyűjteményét. A magyar vonatkozású „*Epistolae breves*” című rész őrzi azt a Mátyás királlyal kapcsolatos húsz levelet, amelyek történelmi forrásnak is kiválóak. A levelek latin szövegét Mészáros István közölte (Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról. = Magyar Könyvszemle [83.] 1967. 357–364); az antológia ezekből két levélpár fordítását tartalmazza. Reméljük, hamarosan a többi levelet is olvashatjuk magyarul. A levélírást oktató tankönyvek özöne azok kritikáját és differenciálását hozta magával. Erasmus, az *ars epistolica* megkérdőjelezhetetlen tekintélye így jellemzi Franciscus Nigernak a gyűjteményben szereplő kézikönyvét: „De miért olvassák a diákok Franciscus Nigert, akinek az utasításai nemcsak egyszerűek, hanem még csak nem is a retorika legjobb kútfőiből származnak, (ahogy kívánatos lenne)? Sőt egyetlen olyan levele sincs, amelyet szabatosnak és izlésesnek mondhatnánk, de még csak latin nyelvűnek sem.” (*Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Per P. S. ALLEN. I. Oxonii, MCMVI. Ep. 117, 272. ford. a szerző.)

Az antológia neuralgikus pontja a „*Historia*” fejezete: az olvasó csalódottan konstatálja, hogy szinte teljesen hiányoznak belőle a magyarra fordított szövegrészletek. Szemelvények helyett rövid, összefoglaló jellegű ismertetőket találunk történetíróinkról. Való igaz, hogy Ransano, Bonfini, Tubero szövegei már megjelentek magyar fordításban (bár ez a gyűjtemény más szövegrészleteinél nem jelentett kizáró okot), ugyanaz azonban nem mondható el Ricci és Petančić műveiről. Az utóbbira Veszprémy László és Boris Nikšić hívta fel a kutatók figyelmét. Fennmaradt három emlékiratából kettő, a *De itineribus in Turciam libellus* és a *Genealogia Turcica* ismert volt a 16. században. Népszerűségét bizo-

nyítja, hogy első, 1522-es latin nyelvű kiadása után németül is többször megjelentették (1558, 1560, 1578, 1596). A fejezetben mindössze egy bővebb részletet olvashatunk Clichtoveus II. Lajos számára írt *De regis officio opusculum*ából, melyben a történetírók olvasásán keresztül a történelmi események tanulságainak levonására buzdítja címzettjét. A magyar történelem legkorábbi, humanista igénnyel megalkotott művei a két itáliai humanista, Pietro Ransano (*Epitome rerum Ungaricarum*) és Antonio Bonfini (*Rerum Ungaricarum decades*) nevéhez fűződnek, és a retorikus történetírás irányzatának dokumentumai: fontos elemeik a csataleírások, a jellemzések és a szónoklatok. Az *Epitome editio princeps*ét 1558-ban jelentette meg Zsámboky János. A kötet előszavában Zsámboky elsőként hasonlítja össze Ransano és Bonfini stílusát és módszereit. A *Rerum Ungaricum decades* első három tizedének első kiadása 1543-ból Martin Brenner, százsz humanista nevéhez fűződik, 1568-ban és 1581-ben Zsámboky jelentette meg a teljes szöveget, számos magyar történelmi forrással bővítve a kiadványt.

A „*Poetica*” tárgyköre szintén a humanista képzés része volt – ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy a versírás mesterségét is elsajátították, akik humanista műveltséget szereztek. A költészeti tankönyvek elsősorban Arisztotelész *Poétikája* és Horatius *Ars poeticája* alapján a költészet legfontosabb elveibe, műfajaiiba, versmértekeibe vezették be a tanulókat. A gyűjteményben ezt képviseli Konrad Celtis *Ars versificandi et carminum* és Valentin Eck *De versificandi arte opusculum* című tankönyve. Az oktatás folyamán a Magyarországhoz köthető humanistáktól is számos ajánlóvers és dicsőítő költemény jelent meg. Az elméleti ismeretek megszerzésén túl az oktatás része volt a szövegolvasás, és mivel egészen a 16. század második feléig nem alakult ki az olvasásra szánt szerzők kánonja, a tanórákon kortárs szerzők (Janus Pannonius, Jacobus Piso) műveit is tanulmányozták az antik auktorok mellett. Különösen népszerűek voltak Janus Pannonius versei: a 16. század folyamán számos utánzója akadt, műveinek nyomtatásban való megjelentetése pedig – többek kö-

zött oktatási célokra – több humanistának a tevékenységi köréhez is hozzátartozott (Adrian Wolphard, Magyi Sebestyén). Janus Pannoniust a kötetben a *Renatus-panegyricus* újonnan felfedezett második feléről szóló híradás és egy rövid részlet képviseli.

A humanista oktatás során a költői és a történeti művek szövegmagyarázó feldolgozása után (nyelvtani feltárás, etimológia, szinonimák) a morális tartalom elemzése és kigyűjtése következett. A kor jellemző műfaja az exemplum- és az idézetgyűjtemény. Az utóbbit a Szent Nilus szentenciáiból közölt válogatás képviseli a kötetben. Morálfilozófiai tartalommal a legváltozatosabb témákban és műfajokban születtek írások; jellemzőek a fejedelmi tükrök, a viselkedési kézikönyvek, a rövid terjedelmű, egy témára koncentrááló traktátusok, illetve a szintén egy filozófiai kérdést körüljáró dialógusok. A „Philosophia moralis” fejezetben a dialógust képviseli a Bartolomeo della Fonte *De poenitentiájából* származó részlet, valamint Valentin Eck *De reipublicae administratione dialogusa*. Szinte minden fejezet tartogat egy-egy előszót; jelen esetben Giacomo Filippo Forseti *De plurimis claris selectisque mulieribus* című művének Aragóniai Beatrixhoz intézett ajánlásáról van szó. Ezek a fordítások

különös ékkövei a gyűjteménynek, egyrészt mert teljes terjedelmükben olvashatók, így a hazai érdeklődők számára is hasznos források, másrészt mert illeszkednek ahhoz a nemzetközi kutatási programhoz (*Europa Humanistica. Les humanistes transmetteurs de textes*), amely az 1600 előtt született humanisták 1500 előtt keletkezett szövegek kiadásához készített előszavait, ajánlóleveleit tárja fel és jelenteti meg.

A pontos és gördülékeny stílusú fordításban olvasható szemelvények a rövid, lényegre törő bevezetésekkel és magyarázatokkal együtt elsősorban egyetemi hallgatóknak és önmagukat képezni akaró középiskolai tanároknak jelenthetnek hasznos olvasmányt. A gyűjtemény szemelvényei jól érzékeltetik, hogy a humanisták közös nyelvének milyen sokszínű tankönyvirodalma alakult ki. Példáikat a mai latin nyelvoktatásban is felhasználhatjuk, amíg létezik ilyen.

A legnépszerűbb humanista tankönyvek felismerhetők a számos possessorbejegyzésről, a bőséges sorközi és lapszéli jegyzetekről, alá- és áthúzásokról, ujjlenyomatokról, a kijáró vagy hiányzó levelekről, ívekről. Szívből kívánjuk ugyanezt a sorsot a „*Margarita poetica*”-nak is.

KERTÉSZ BALÁZSNÉ

Szerzőinkhez

Kérjük folyóiratunk szerzőit, hogy a jövőben a szerkesztőségünkhöz eljuttatott kéziratokkal kapcsolatban szíveskedjenek az alábbi formai megoldásokra figyelni:

1. A közlésre szánt, szövegszerkesztővel készített kéziratot (tanulmányt, cikket, recenziót) kinyomtatva és elektronikus úton is juttassák el szerkesztőségünkhöz.
2. Csak végleges szöveget küldjenek, ügyelve arra, hogy a kinyomtatott és a digitális szöveg teljesen azonos legyen, ugyanis nyomban tördelt szerzői korrektúra készül, ennek következtében már nincs lehetőség jelentősebb szövegváltoztatásra.
3. A kézirat elkészítésekor mellőzzék a tipografizálást, kiemelést (pl. aláhúzás, kurziválás, félkövér betűtípus alkalmazása stb.).
4. Az internetes hivatkozásoknál tüntessék fel az utolsó letöltés dátumát.
5. A jegyzetek formai leírásakor törekedjenek arra, hogy folyóiratunk gyakorlatát kövessék, a korábbi számok példái alapján.
6. A képek minőségére ügyeljenek (az ideális méret: 300 DPI), mivel a szerkesztésben nincs mód azok javítására.
7. A tanulmányok kéziratához mindenkor mellékeljenek egy kb. fél oldalnyi tartalmi kivonatot (ún. rezümét), akár magyarul megfogalmazva (amely szöveget általában francia nyelvre fordítatunk), akár angol, francia, vagy német nyelven.
8. A beküldött kézirat végére, kérjük, ne mulasszák el beírni a szerző elérhetőségi adatait (név, lakcím, telefon-/mobil-, esetleg faxeszám, e-mail cím); ez feltétlenül szükséges a szerzői korrektúra eljuttatásához és a kapcsolattartáshoz.
9. A fentiekben jelzett formaságok mellőzése jelentősen hátráltatja a kézirat megjelentetését.

A Magyar Könyvszemle szerkesztősége

LÁZS SÁNDOR

Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban

KÜLÖNLENYOMAT A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2011. ÉVI 4. SZÁMÁBÓL

KERTÉSZ BALÁZS

**Albert királyról és Szent Kálmán
magyarországi tiszteletéről**

KÜLÖNLENYOMAT A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2011. ÉVI 4. SZÁMÁBÓL

Folyóiratunknak ez a száma
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
HU ISSN 0025-0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája
Tördelte Markó Sándorné
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme